

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ!

(Tutó niká = E jelben győzz!)

Krisztus-monogram a Kr. u. IV. századból

(Pécs, Szent István tér, Péter-Pál sírkamra, 2000)

2006.

ŐSZ

GÁBOR OLIVÉR

A LEGKORÁBBI ÓKORI EMLÉK BARANYÁBAN Szajki leletek a JPM Régészeti Osztályának gyűjteményében

A régészetet a történelem segédtudományának szokás nevezni. Mindkét diszciplína a múlttal foglalkozik, de a történelem inkább az írott, a régészet pedig inkább a tárgyi emlékeket vizsgálja. Időbeosztásuk sem teljesen azonos. Példának okáért az általánosan ókorinak tartott trójai görög világ régészeti szempontból még bronzkor, a római kor pedig vaskor. Észak-Európában azonban még ennél is tovább tartott a régészeti értelemben vett vaskor. A finn Kalevala eposz jóval a római birodalom bukása utáni időszakból még mindig vaskori viszonyokat mutat be. Gondoljunk csak az "örökkövács" Ilmarinenre. Minél északabbra megyünk tehát, annál később találjuk az írás, a városok, stb. megjelenésének a kezdeteit, és annál tovább tartottak a történelmi és régészeti értelemben egyaránt őskorinak tartható viszonyok.

*Oinochoe edény Szajkról.
Fotó :Aradi Eszter*

Tekintsük hagyományos módon az írás nem ismeretét – illetve ismeretét a klasszikus küszöbértéknek őskor és antikvitás között. Ebben kell elhelyezni egy-egy időben ide vonatkozó régészeti leletet vagy lelőhelyet. A szajki ásatáson vaskori, tehát még őskori környezetben előkerült csapott szájú antik oinochoé edényekkel éppen ez a helyzet bonyolódik, mivel típusuk alapján egyébként már az írás ismeretével bíró görög világhoz tartoznának. A lelő környezet az edénytöredékek többségével együtt tehát még őskori, maga az oinochoé kerámiatípus viszont már az antikvitást vetíti előre.

2005-ben Kárpáti Gábor, Lóki Róbert, Mátyás Szilvia és Dubrovai Katalin közreműködésével ásatást folytattunk Szajkon, a téglagyár közelében. A munkákat ún. megelőző feltárás keretében a leendő új autópálya nyomvonalán végeztük. Korai neolitik sírok (Kr. e. 7000 körül), kelta, római kori és Kr.u. 6–7. századi leletek mellett a lelőhely régészeti objektumainak többsége egy Kr. e. 6–4. századi vaskori falu széléhez tartozott. Ez utóbbi vaskori időszakot vizsgáljuk jelen cikkünkben. Az említett antik hatású oinochoé edények kapcsán keressük a történeti források hőseit és íróit, akik akár korábban, akár a vaskorban eljuthattak a Kárpát-medencébe, vagy legalábbis tudtak a területről. Keressük továbbá az ókori Mediterráneum anyagi kultúrájának, eszközeinek azon elemeit, amelyek az akkoriban még őskor végi (vaskori) időszakát élő Kárpát-medencében legkorábban megjelentek. Hogy jobban megértsük a vaskort, kezdjük egy kicsit korábról, a vaskor “bölcsőjét” jelentő késői bronzkorról.

Neolitik sír Szajkon. Fotó: Nagy Gábor

I. A bronzkori világ vége a Kelet-Mediterráneumban (Kr. e. 1200–1000)

Amíg a Kárpát-medencében a bronzkori halomsíros, urnamezős és preszkíta kultúrák virágoztak, addig a Mediterráneumban nagy események zajlottak le. A Kr. e. 13. századtól népmozgások, háborúk változtatták meg a világ képét. Ezt a régészek és történészek az ún. első sötét kornak nevezték el, mely körülbelül Kr. e. 13–9. századig tartott, sok ma még megválaszolatlan történeti kérdést felvetve. (Ez a kor nem összetévesztendő egy későbbi, a Kr. u. első évezred második felére értendő sötét korszakkal, mely angol kifejezéssel dark age, magyarul inkább népvándorlás kora, németül Völkerwanderungszeit).

A mi általunk vizsgált első sötét korszakban rövid idő alatt elbukott a krétai civilizáció (Kr. e. 15. sz. ?), az akhájok elfoglalták Tróját (Kr. e. 12. sz.), mások megdöntötték a hettita birodalmat (nyomukban Kr.e. 1100-tól felemelkedik majd az asszír birodalom), Görögországban megindult a dór vándorlás (Kr. e. 1200 körül), elbukott Mükéné (Kr. e. 1100 körül), a tengeri népek pedig kis híján előzönlöttek Egyiptomot (III. Ramszesz állította meg őket a Kr. e. 1180-as években). A tengeri kalózok Egyiptom elleni híres támadása valójában hasonlatos Trója kirablásához, illetve a Trójából hazatérő „hős” rablók (Odüsszeusz, Menelaosz stb.) földközi-tengeri kalandozásaihoz. Ezeknek az eseményeknek, népmozgásoknak központja a Mediterráneum keleti fele volt. Hatásuk a Balkánt és azon keresztül a Kárpát-me-

dencét is érintette, de hogy milyen mértékben, ezt a szegényesen előkerülő régészeti anyagból próbálhatjuk csak kiolvasni a következőkben. Egy lépéssel tovább haladva nézzük az írott forrásokat!

II. Homérosz emlékezete, avagy jártak-e a bronzkori hősök nálunk?

Az ókori görögség egyik legismertebb története az Aranygyapjú meséje. Jászón (Iason) hajóstársai, az argonauták segítségével kalandos útja során megszerzi a fekete-tengeri Kolkhis városából az aranygyapjút. Ezután menekülni kényszerülnek, de útvonalukról megoszlanak az ókori vélemények. Pindarosz (Püthói ódák IV. 250.) és Mimnermosz (Sztrabón idézi: I. 2. 40.) szerint a Kaszpi-tengeren át az Indiai-óceánig meg sem álltak. Apollodorosz (I. 9. 24.) és Diodorosz Sikulus (IV. 56. 7–8.) viszont azt írja, hogy a Dunán és a Száván felhajózva az Adriára jutottak (Graves 1981. 350–53.). Ezt az ókori tévhitet a kétfelé ágazó Dunáról, melynek egyik ága az Adriába torkollik, legkorábban Skylax említi (Részletesen: Kovács–Fehér 2003. 14–26.), ami talán a Duna ókori neve (Istros) és a valóban adriai Isztria-félszigeten egykor lakott istros nép névazonosságából ered. Jászón Kárpát-medencei útja tehát nem valószínű, mivel a Duna ugyan eléri a Fekete-tengert, de természetesen nincs összeköttetése az Adria felé. Az argonauták kalandjának korát pedig az Iliászból tudjuk meg, ahol említik Jászón fiát, Euneuszt, aki bort szállít a Tróját ostromló görög seregnek. Az Aranygyapjú története tehát a trójai események (Kr. e. 12. sz.) előtt zajlott, vagyis körülbelül a Kr. e. 13. században.

Odüsszeusz története viszont már Trója utánra tehető. Némely változatban nem ér véget Ithaka szigetére való hazakerülésével. A kérők kegyetlen meggyilkolása miatt kénytelen száműzetésbe vonulni a szárazföldre, ahol Thesprotiáig, vagyis Görögország ÉNy-i partvidékére, a mai Albán határig jut el (Graves 1981), nem éri tehát el a Kárpát-medencét. Korát legkésőbb a Kr. e. 12. században adhatjuk meg. A térbeli távolságok okán végül sem Jászón, sem Odüsszeusz nem került kapcsolatba a késő bronzkori Kárpát-medencével. Időben pedig – bronzkorról lévén szó – történetük több száz évvel megelőzi a mi vaskori oinochoé edényeinket. Az irodalmi hagyományok után nézzük a régészeti adatokat!

III. Kárpát-medence késő bronzkori kultúrái és a mediterrán civilizációk

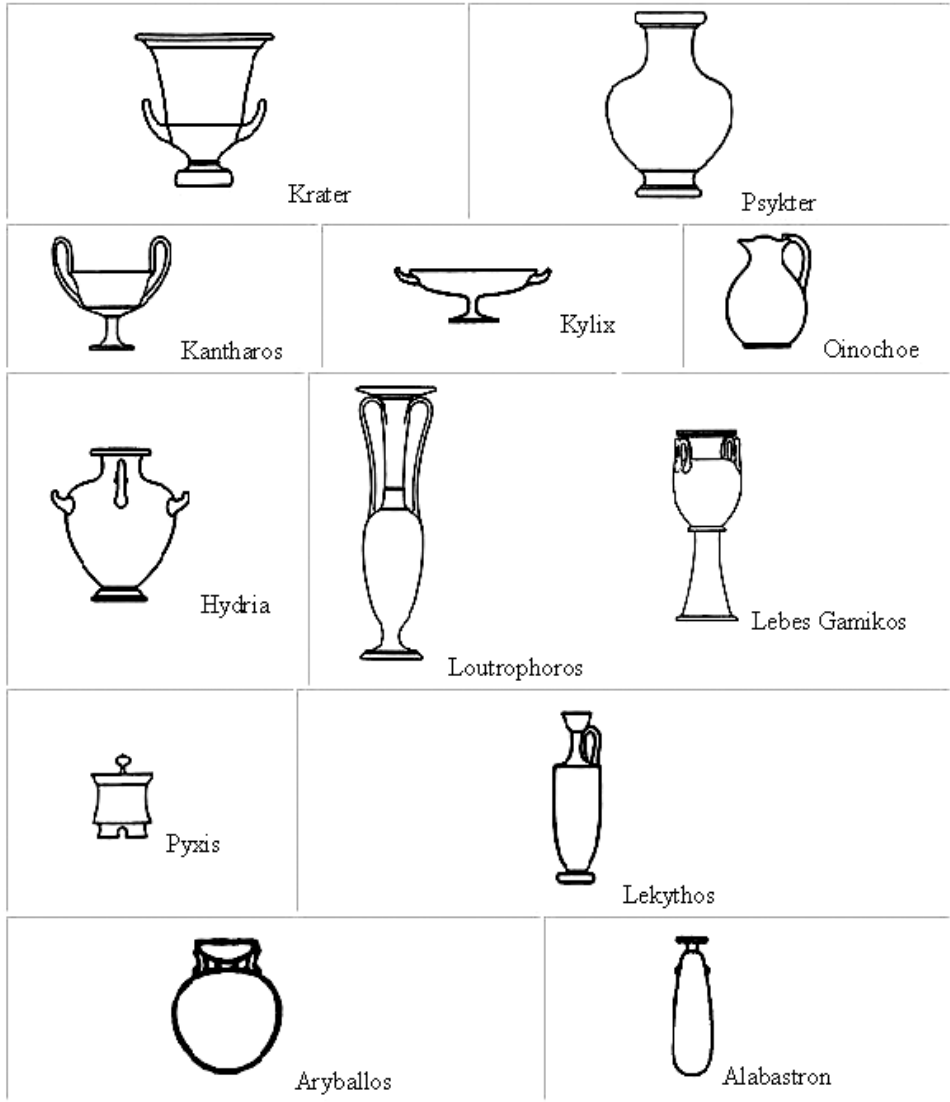
Az Iliászban vannak olyan nyomon követhető elemek, melyek fordított hatást mutatnának, és északi, talán Kárpát-medencei bevándorlók görögországi megjelenésére engednek következtetni. A legismertebb tényezők Akhilleusz szőkesége és Patroklosz hamvasztásos temetési rítusa. Schliemann ásatási eredményei közt is akadtak észak felé mutató jelek, ilyenek voltak az újabb típusú mükénéi sírok (A sírkör), melyek még Trója ostrománál is jóval régebbiek (Kr. e. 16. sz.). Honnan kerültek ennyire délre ezek az addig ott idegen jellegek? Népszerű kérdés volt ez már az 1940-es években is. A kutatók egy része akár több hullámban zajlott dél felé vándorlást is feltételezett (Milojčić 1948–49; Kimmig 1964), mely szerint egy Kárpát-medencéből származó népesség részt vett volna a görögországi késő bronzkori etnogenezisben. Ez annyiban igaz, hogy a mükénéi civilizáció pusztulását valóban észak felől jövő támadás okozhatta (Desborough 1964), de ma már ke-

véssé tartják valószínűnek, hogy a támadók a Balkán feletti területről érkeztek volna. A támadók kiindulópontjaként inkább a Balkán északi és középső részei jöhetnek szóba. A támadások forгатókönyve pedig az újabb elmélet szerint mindig ugyanaz: nem a támadók döntik meg a helyi hatalmat, hanem annak gyengülése húzza magára a támadókat (Sandars 1971). Esetünkben a tengeri népek előretérése, Mükéné meggyengülése lehetett előbb, és csak ezután következett a Balkán felsőbb részei felől jövő invázió, mely Athén kivételével mind lerombolta a Mükéné kori városokat. Gondoljunk a mίνoszi civilizáció nem sokkal korábbi bukására, ahol a vulkánkitörés tette tönkre a virágzó szigetvilágot, és csak ezután érkeztek meg Krétára a mükénéi hódítók, vagy a jóval későbbi II. Philipposra (Nagy Sándor apja), aki majd egy évezreddel később észak felől betörve legyőzte az egymás közti háborúkban legyengült görög városállamokat.

A késő bronzkor elejét jelentő halomsíros kultúra képviselőinek magyarországi letelepedése pusztulással járt. Kr. e. 14. századra tehető megjelenésük azonban jóval megelőzte az általunk fentebb említett, jobbára Kr. e. 12. századi mediterráneumi eseményeket (Trója és Mükéné pusztulása, tengeri népek Egyiptomban) és egy korábbi katasztrófával, a krétai civilizáció bukásával (vulkánkitörés Thera/Santorin szigetén, Knosszosz pusztulása) lehetett egyidejű.

A magyarországi későbronzkor végét jelentő urnamezős kultúra megjelenése korban még inkább összeegyeztethető Trója elfoglalásának idejével. A Kárpát-medence és a görög területek ekkori kapcsolatait Kőszegi Frigyes írta le (Kőszegi 1984, 1988. 10–16). A dunántúli fémleletek jelentőségére, fejlettségére, arra hogy az észak-itáliai és dél-balkáni venét, etruszk és görög magas kultúrák mellett a magyarországi fémművesség is fejlett volt, Mozsolics Amália hívta fel a figyelmet (Mozsolics 1985). Ezt árnyalja Szilágyi János György véleménye a szintén nálunk talált tárgyakal kapcsolatban. Szerinte a Kr.e. 1. évezred első felében és közepén nálunk felbukkanó archaikus edények nem annyira etruszk, mint inkább veneto-alpi készítmények és helyi másolatok (Szilágyi 1961). A két nézet tudományterületi különbséget is jelent egyben úgy, mint régészet kontra művészettörténet. Régészeti szemmel minden egykorú kultúrának megvolt a korszakra jellemző elérhető legmagasabb praktikus fejlettségi foka, mely az átadásokon előkerülő tárgyakon nyomon követhető. Ilyen szempontból egyenlőknek tekinthetők az egymás mellett élő, de helyi jellegzetességek terén különböző kultúrák. Művészettörténeti szempontból azonban az egyes tárgytipusok fejlettségi foka, elkészítésük kifinomultsága, szépségük, ill. már az őskortól nyomon követhető divatirányzatok mégiscsak fejlettségbeli különbséget jelentenek centrum és periféria, központ és provincia között.

A következőkben felsorolunk három olyan tárgytypust, melyek egyezést mutatnak a Mediterráneum és a Kárpát-medence térségének tárgyi világa közt, de nem jelentik azt, hogy területünk elérte volna az Adria és az Égeikum kulturális fejlettségi színvonalát. A kelet-magyarországi ún. pseudo-protovillanova edényekről (Kr. e. 10. sz. körül), melyek formailag rokoníthatók lennének az észak- és közép-olaszországi területek edényeivel – Foltiny István kimutatta, hogy nincs közülük egymáshoz (Foltiny 1968; Kemenczei 1984. 64–66.). Az egyezés azonban szembevetendő, hasonlatosan a Dél-Angliában (Wessex) és a Mükénéi B. sírkörben talált,

Görög vázátípusok

egymástól távoli, de egyidejű (?) bronzkori tárgyak formai azonosságához. Ugyanígy a bronzkor végi ciszta edények fémtöredékei is előkerültek nálunk, de igazán szép, eredeti példányaik Észak-Itáliához köthetők. Ez a később kialakult általános antik edénytípusok egyik előhírnökének tekinthető már a bronzkorban.

A Kárpát-medence keleti felét a Fekete-tenger felől is korai antik hatások érték el. A bronzkor végén keletről érkező preszkíta népesség kapcsolatai az írás fokát el-

ért kultúrákkal a Fekete-tengernél érzékelhetők. Területünkön ez eleinte nem igen jelenik meg, hiszen a preszkíták legfontosabb újításainak itteni elterjesztése éppen-séggel még az őskor végének utolsó fejlődési fázisát jelenti, nem pedig antik hatásokat. Nevezetesen a ló hátaslóként való alkalmazása és főleg a vas ismerete tartozik ide, melynek jelei a Jakab-hegyen bukkannak fel először Kr. e. 1000–800 körül.

IV. Antik tárgyak a vaskori Kárpát-medencében

A magyar régészettudomány korai és késői szakaszokra tagolja a vaskort. A korai vaskor idején egy alpi központú, bronz szituláiról (borvegýtő edény), bronz cisztákról (vödör), öntött kis bronzszobrokról, tumulus temetkezéseiről híres kultúra és egy délen kifejlődő proto-pannon (Mariè 1964; Kőszegi 1988. 16) népesség találkozási övezete volt a Dél-Dunántúl. A díszes, akár emberábrázolásokkal is ellátott bronz szitulák készítésének divatja Itália felől kiindulva észak-kelet felé egészen Szlovéniáig kitolódott, de még mindig nem érte el teljesen hazánk területét. Ezt a korszakot régészeti nyelven a korabeli sóbányájáról híres nyugat-ausztriai városkáról nevezik Hallstatt-időszaknak. A Jakab-hegyi sáncok ebben az időben épültek ki teljesen.

A vaskor második felére (Kr. e. 4. századtól) a kelták megjelenése és pannonokkal való együttélése jellemző. A római kori Pécs elődjének alapítói például valószínűleg még a kelták voltak, a rómaiak is tőlük vehették át a többes számú Sopianae (mocsarak?) nevet. A kelták világa nálunk egyben az őskor legkésőbbi szakaszát jelenti, hiszen a Kr. u. 1. század első felében megérkező rómaiakkal itt is beköszöntött az ókor. A rómaiak megjelenése előtt azonban még voltak újabb jelei a fejlettebb déli civilizációk hatásának. A kelták kereskedtek a rómaiakkal, pokrócot, terményeket és vasfegyvereket adtak el nekik, cserébe pedig bronzeszközöket és bort kaptak. Utánozták a rómaiak és a makedónok, főleg II. Philippos pénzeit. Kereskedtek a helyben lakó pannonokkal az alföldi szkítákkal, és harcoltak az erdélyi dákokkal. Dél felé terjeszkedve elfoglalták a törökországi Galatiát, de Egyiptomba és Itáliába is eljutottak. Rómát Lívius leírása szerint csak a ludak gágogása mentette meg tőlük Kr. e. 387-ben.

A preszkíták utódai a szkíták szintén megjelentek az Alföldön. Az ókori történetírók már tudtak róluk. Említi őket Hésziodosz, Hekataiosz, Dionüsziosz, Hérodotosz, Sztrabón, Thükuhidész, Lukiánosz és Diodorosz. A görögök és szkíták a Fekete-tengernél valóban találkoznak. A tengerhez közeli kurgánokból rengeteg görög ábrázolás és fémtárgy került elő. A magyarországi szkíta sírokból is ismerünk antik görög tárgytipusokat vagy azok másait, ilyenek a talpas tálak (kylix), amforák, tükrök és Tápiószeléről talán egy oinochoé-szerű(?) edény is (Párducz 1966. XXXIII/13). Gondoljunk a szkíta kurgánokban talált görög edényekre. A vaskorban a szkíták elhozzák magukkal keletről az olbiai városi portékákat, tükröket, ímédedényeket az Alföldre is.

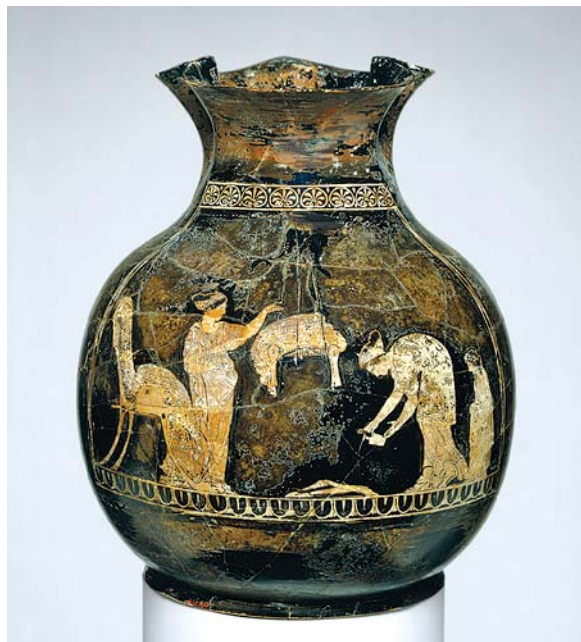
V. Az oinochoé edények világa

Az antik edényeknek jól kidolgozott modern tipológiáját ismerjük. Az egyes típusok elnevezése és használati formájuk az ókorból ered, felismerésük a gyakorlott szem számára még töredékes állapotban is viszonylag egyszerű. Az ókori em-

berek edényhasználati szokásai hasonlóak voltak a maihoz, így különféle célokra más-más, praktikus formákat alakítottak ki. A konyhákban, raktárakban jól elkülönültek az egyes típusok, éppen úgy, mint a mai háztartások lábas- és kerámia-edény készletei.

A szajki oinochoé kancsók a vaskori falu szélén levő gödrökből kerültek elő. A település esetleges jövőbeni kiásásakor tehát újabb darabokra számíthatunk. Töredékeikből a restaurátorok több darabot is össze tudtak illeszteni. Átlagos magasságuk 20 cm, szájátmérőjük 8 cm, aljátmérőjük pedig 5 cm. A kézzel formált edények felülete polírozott. A sötét színűek anyagába több grafitot kevertek, míg a sárgásabbakéba kevesebbet.

Az oinochoé típusú kancsó alapvetően szájformája révén ismerhető fel. A szájperem felülnézete nem szabályosan kerek, hanem a kiöntő rész megformálása okán gyakran több karéjos, vagy lóhere alakú, oldalról hullámos vonalú. A szajki darabok esetében a szájperem kiöntőrésznél való kiemelkedése adja ki az oinochoé-jelleget. Az edénytípus divatja legkorábban a Kr.e. 8. század végétől jelenik meg korinthuszi területen (Early Proto-Corinthian Oinochoé). Innen terjed tovább észak felé, és körülbelül a Kr. e. 7–5. századra szórványos előfordulásai már az Észak-Balkánon is kimutathatók. Ebben az időszakban a Szajkon talált darabok mutatják a legészakibb műhelyt,

Ruhaillatosító nők egy attikai oinochoé kancsón

ugyanis azokat már nálunk készítették. Az edényforma utánzása nem volt ritka egymással szomszédos települések, kultúrák között. Egymás áruinak, készítményeinek megismerése kereskedelem, házasság vagy akár háború révén is megtörténhetett. Az oinochoé edényeket görög területen már korongozták, sőt festményekkel díszítet-

ték. A kiöntő résznél meghosszabbodott szájformát nyilván praktikussága és tetszetősége révén átvették a balkáni és mediterrán népek. Magyar területre valószínűleg az illírek közvetítették. Szajkon ekkor még nem nagyon használták a kerámia korongon való készítésének technikáját, így gyengébb minőségben, kézzel formálva utánozták. Maga a kancsótípus egyébként később az antik, sőt bizánci és török időszakban is mindvégig fennmaradt. Fémából készült példányai azonban ismertebbek, mint a kerámia vagy üvegdarabok.

Az oinochoé kancsók előkerülése és vizsgálata közelebb vihet minket a rendkívül vegyes kora vaskori világ etnikai viszonyainak és kulturális keveredésének megismeréséhez. A közeli Jakab-hegyen megjelenő preszkíta hatások (zabla, vas ismerete) ötvöződnek a helyi késő bronzkori hagyományokkal. Őket bronzkori elődeik emlékei alapján talán jobban ismerjük. A Mecsektől délre ugyanebből az időből származó lelőhelyeken pedig a kelet-alpi jellegekhez kapcsolódva, többek közt az oinochoé edényeknek köszönhetően korai balkáni hatások mutathatók ki. Az itt élők lehetnek annak a rejtélyes pannon népnek a tagjai, amely nép ebben az időszakban alakul ki a Dráva környékén és néhány száz év alatt olyan jelentőssé válik, hogy az ideérkező rómaiak róluk nevezik majd el a provinciát.

Pannon edény JPM tlajdona. Fotó: Füzi István

VI. A cikkben szereplő történeti adatok és események kronológiája

Kr.e.	
7. évezred	A szajki korai neolitikus sírok keletkezési kora
1800–1500	A dél-angliai Wessex kultúra kora
1600 körül	A mükénéi B sírkör sírjainak keletkezése
16–15. sz.	A mükénéi A sírkör sírjainak keletkezése
15. sz.?	A krétai világ bukása (vulkánkitörés)
14. sz.	A középső bronzkor vége Magyarországon
13–9. sz.	Sötét kor a Mediterráneumban
1300 körül	A késő bronzkor kezdete Magyarországon / A halomsíros kultúra megjelenése
13. sz.	Jásznán története
1200 körül	A hettita birodalom bukása
12. sz.	Dór vándorlás Görögországban / Az akhájak elfoglalják Tróját / Odüsszeusz bolyongása
1180-as évek	III. Ramszesz fáraó legyőzi a tengeri népeket
1100 körül	A magyarországi késő bronzkor 2. szakaszát jelentő urnamezős kultúra megjelenése / Az asszír birodalom felemelkedése / Mükéné bukása
10. sz.	Pseudo-protovillanova edények megjelenése Kelet-Magyarországon / Kantharos edények Nyugat-Magyarországon
800 körül	Koravaskor Magyarországon (hallstatti kultúra kezdete) / A Jakab-hegyi magaslati erőd virágkora / Proto-pannon népség kialakulása Délnyugat-Magyarországon / Bronz szitula edények megjelenése Itália és Szlovénia területén / Preszkíta vaseszközök megjelenése a Dunántúlon
8. sz. vége	A korai proto-korinthuszi oinochoé edények megjelenése Görögországban
7–5. sz.	Proto-korinthuszi edények megjelenése a Balkán északi részén
6–4. sz.	A szajkon talált vaskori település kora, az oinoché edények készítése / Pannon nép a Dél-Dunántúlon
6–5. sz.	Szkíták megjelenése Magyarországon
400	Kelták megjelenése a Kárpát-medencében
387	A kelták megostromolják Rómát
355–336	II. Phillippos (Nagy Sándor apja) uralkodása
2–1. sz.	Az „első pécsiek”: kelta telepek Pécs területén
Kr.u.	
1. sz. elejétől	Rómaiak megjelenése Pannoniában / Tiberius hadjárata Augustus császársága idején
6–10. sz.	Sötét kor Európában
6–7. sz.	A szajki germán-avar sír kora
17. sz.	A Kalevala keletkezésének lezáródása (Kr. e. 500 – Kr. u. 17. sz.)
2005	Régészeti ásatás Szajkon

Felhasznált irodalom

- Desborough 1964 Vincent Robin d'Arba Desboroughs: *The Last Mycenaeans and their Successors*. 1964. Oxford.
- Foltiny 1968 Foltiny István: *Zum Problem der sogennanten „Pseudo-Protovillanova Urnen” = Origini*, 2. 1968. 333–356. p.
- Graves 1981 Robert Graves: *A görög mítoszok*. 1981. Budapest.
- Kemenczei 1984 Kemenczei Tibor: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung, LI. 1984. Budapest.
- Kimmig 1964 Wolfgang Kimmig: *Seevölkerbewegung und Urnenfelderkultur. Ein archäologisch-historischer Versuch. = Studien aus Alteuropa I*. 1964. Köln–Gratz 220–
- Kovács–Fehér 2003 Kovács Péter–Fehér Bence: *Az ókori Pannónia történetének forrásai*. I. 2003. Budapest.
- Kőszegi 1984 Kőszegi Frigyes: *A történelem küszöbén*. 1984. Budapest.
- Kőszegi 1988 Kőszegi Frigyes: *A Dunántúl története a késő bronzkorban*. 1988. Budapest.
- Marić 1964 Zdravko Marić: *Donja Dolina = GZM, XIX*. 1964. Sarajevo. 5–128. p.
- Milojčić 1949–49 Vladimir Milojčić: *Die dorische Wanderung, Archaeologischer Anzeiger 1948–1949*. Berlin, 12–336. p.
- Mozsolics 1985 Mozsolics Amália: *Bronzfunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. 1985. Budapest.
- Párducz 1966 Párducz Mihály: *The scythian age Cemetery at Tápiószéle. = ActaArchHung, XVIII*. 1966. Budapest. 35–91. p.
- Sandars 1971 Nancy K. Sandars: *„From Bronze Age to Iron Age: a sequel to a sequel.” = The European Community in Later Prehistory. – Studies in honour of C. F. C. Hawkes*. 1971. London/Totowa. 3–30. p.
- Szilágyi 1961 Szilágyi János György: *Etruszk leletek Magyarországon? = Antik Tanulmányok*, 1961. Budapest. 277–286. p.

„A halál lugasa fonja be
titkos öröklétem”

(Weöres)

Boros László

HOL TEMETTÉK EL PÉTER KIRÁLYT?

A magyar középkor történetének megismerésében nem részesülhettünk olyan szerencsében, mint Bíborbanszületett **Konstantinos** fia, **Romanos**, aki 14. születésnapjára, apjától, „De administrando imperio” című történeti munkáját kapta ajándékba.¹ Az ifjúnak, a 952. év előtti események feltárásával, pontosításával már nem sok gondja akadt. Ezzel szemben a magyar középkorra vonatkozó történeti források a kor igényeinek megfelelő leíró módszerei, nem egyszer ellentmondásos vagy hiányos adatai óvatosságra intenek, mert csak fenntartásokkal alkalmasak egy folyamatban követhető eseménysor rögzítésére. Krónikáink hitelét tekintve, nem szorítkozhatunk minden esetben egyetlen forrásanyagra, ugyanis az időben egymást követő krónikák a már korábban megírt események egy-egy részletét hol azonos módon, hol pedig változtatással veszik át egymástól. Ennek oka, hogy írójuk az adott kor szemléleti igényeinek vagy a megrendelői szempontoknak kívánt megfelelni.

Számunkra ezúttal **Orseolo Péter** király (1038–42 és 1044–46) személye, illetve temetkezésének helyére utaló szövegrészletek fontosak. E kérdés tárgyalását a székesegyház alapításával, építésével és az ő végleges nyughelyével kapcsolatos eddig tisztázatlan szövegtelmezések indokolják.

A város és a bazilika történetét ismertető munkák a krónikákra hagyatkozva, székesegyházunk alapítását és építését második királyunkkal hozzák kapcsolatba. Mint alapítónak, állítólagos temetkezését is Pécshez kötik. Mégis, a tényként kezelt „adatokkal” szemben kétségeinket kell megfogalmaznunk mindaddig, amíg az újabb régészeti feltárások és megbízható források meg nem erősítik a napjainkban alkalmazott és látszólag vagy ténylegesen elfogadott nézeteket. Természetesen e kérdésben az állásfoglalás szándéka messze áll tőlünk. Azt azonban a felelőtlen történelemhamisítás vádjá nélkül megkísérelhetjük, hogy a krónikák vonatkozó szövegrészleteinek ismertetésével Péter király Péccsel kapcsolatos szerepét elemezzük, s hogy e remélhetőleg többeket foglalkoztató témában az olvasó számára együttes gondolkodásra kínáljunk alkalmat.

Mit írnak a krónikák?

Az államalapítás utáni évtizedek történetét leíró források, a Gallus krónikától Thuróczy krónikájáig, az alapítás, a dómépítés és a temetkezés kérdésében eltérő részletességgel, látszólag megegyező események sorát vázolják. Kételyeink mindezen felül az időponttal, a helyszínnel és a mindent meghatározó körülményi feltételek lehetőségével kapcsolatban támadtak.

¹ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. (Moravcsik Gyula gyűjt.) Budapest, 1988. 31. p.

Kézai Simon 1283 körül írta jelentős művét a magyarok történetéről. **IV. (Kun) László** udvari papjaként írott krónikájára visszavezethető hagyomány szerint Péter királyt Pécsett, a székesegyházban temették el. Ennek az állításnak valószínűségét kell vizsgálat tárgyává tennünk, ugyanis az 1076 és 1080 között készült Gallus Krónika Péter király templomalapítását és temetkezését más helyszínre teszi. Az időben utána következő krónikák eltérő, de nagy vonalakban egybehangzó állításai ellenére, építészeti-régészeti bizonyítékok hiányában, határozott állásfoglalásra még senki sem vállalkozott.

Kézai a székesegyház építéséről nem tudósít, csak az alapításról és a temetésről szól: „Quinque-Ecclesiis subterratur, quam fundasse perhibetur” Vagyis: „eltemették Pécsett [a székesegyházban], amelyről azt mondják, ő alapította.”

A **Kálti Márk**-féle Képes Krónika (1374–1376) sem tulajdonítja Péternek a bazilika építését, csak az alapításról és a temetkezésről tájékoztat: „Sepultusque est Quinque-Ecclesiis, quam ipse fundaverat in honorem beati Petri Apostoli”. Tehát: „Eltemették Pécsett [a bazilikában], amelyet ő alapított Szent Péter apostol tiszteletére”.

*Képes Krónika (1360–1370),
István király hadi díszben*

*Képes Krónika (1360–1370),
Imre herceg Temetése és Vazul megvakíttatása*

A **Hess András** nyomdájából első magyarországi nyomtatványként 1473-ban kiadott Budai Krónika, adatait az Altaichi Évkönyvekből merítette.² Péter királlyal kapcsolatban írja, hogy „Sepultusque est Quinque-Ecclesiis in Basilica, quam ipse fundaverat”, vagyis szó szerint átvette a Képes Krónika vonatkozó részletét. Ebből arra következtetünk, hogy a Péter királyt érintő fenti szövegrész nem a másolatban fennmaradt niederaltaichi kolostorban készült történeti feljegyzések-

² Györffy György: István király és műve. Budapest, 1977. 382. p.

ből származik. Ezért másolójának, **Johannes Aventinusnak** forrásait nem szükséges kutatnunk.

Thuróczy János gercsei főesperes krónikája (1488) így ír: „Petrus ut magis pio regi complacere, cathedralem Sancti Petri Quinque-Ecclesiis absoluit. ... Petrus sequentes anno mortuus, Quinque Ecclesiis sepelitur” Magyarul: „Péter, hogy a kegyes királynak jobban tessenék, Szent Péter pécsi székesegyházát befejezte. [...] Péter a következő évben meghalván, Pécssett temették el.”

Alapkérdésünk megoldásában az 1487-től 1490-ig Magyarországon élt **Ransanus**, valamint **Bonfini** 15. századi humanisták történeti munkáira nem támaszkodhatunk, mert ők is a korábbi krónikákból merítenek, vagyis hasonlóképpen Péter király Pécssett történt temetéséről szólnak.³

Az eddig idézett részletek alapján megállapíthatjuk, hogy az építkezésről Thuróczy tudósít első ízben. Mégpedig e krónikaváltozat azt sugallja, hogy István királyunk, a tíz egyházmegye alapításának következményeként létesített püspöki főtemplomok sorában, az első pécsi székesegyház építését legalábbis megkezdte. Péter király pécsi építkezése kérdésében **Györffy György** is kételkedésének adja jelét, amikor ezt írja: „rövid és zavarokkal terhes uralkodása még a tervek elkészítésére és az alapok lefektetésére is alig volt elégséges.”⁴ Következésképpen a Képes Krónika Péter-féle dómalapításának a Thuróczy krónika szerint nem adhatunk hitelt. Ha viszont sem az alapítás, sem pedig az építkezés nem fűződik Péter király személyéhez, akkor Pécssett történt temetkezését, a templomalapító királyok hagyományaira tekintettel, semmilyen kötelmi vagy szokásjogi tényező sem indokolja. Itt utalunk az 1141 előtt készült esztergomi jegyzékre, amely a királyok temetkezési helyének felsorolásában Péter nevét meg sem említi.⁵

A krónikák tartalmi elemzése

Térjünk vissza az elsőként említett Gallus Krónikához. Bár az eddig felidézett krónikák közül időben a legkorábbi, mégis utolsóként vizsgáljuk. Tesszük ezt azért, mert írója, 1076–80 között **II. Boleszló** kíséretében Magyarországon, **Szent László** király udvarában tartózkodott, s szemtanúként követhette a közeli és tágabb uralkodói környezet eseményeit. Főként azért, mert nagy valószínűséggel ez a krónika szolgált alapul az időben utána következő krónikáknak. Éppen ez okból rendkívül figyelemre méltó, hogy írója, Péter király templomépítésével kapcsolatos helymegjelölésében a „Quinque-Ecclesiae” helyett, a „Bazoario” (Basoar) helynevet használja, amely kifejezés napjainkig számos vitára adott alkalmat. A Gallus Krónika szövege szerint „Petrus Veneticus Ungariae regnum recepit, qui ecclesiam Sancti Petri de Bazoario inchoavit, quam nullus rex admodum inchoationis usque hodie consummavit”. Azaz, „a velencei Péter nyerte el az országot, aki Szent Pé-

³ Petrus Ransanus: Epitome rerum Hungaricarum (1493); Antonio Bonfini: Rerum Hungaricarum decades I. kiadás 1568.; Josephus Koller: Historia episcopatus Quinque-Ecclesiarum. I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812. I. 114. p.

⁴ Györffy... i.m. 1977. 379. p.

⁵ Regis nostri pie memoriae: Sanctus Stephanus sepultus Albae. Andreas in monasterio abbatiae de Tihan. Bela Sexar. Salamon extra muros Albae. Geuca Vaci. Ladislaus Varad. Calman Albae. Stephanus minor Varad. = Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon. Budapest, 1885. 449. p.

ternek [**Pauler Gyula** szerint pécsi, **Karácsonyi János** szerint] óbudai egyházát kezdte építeni, de azt máig a megkezdett módon egyik király sem fejezte be.”⁶

A krónika írója, a korábbi évtizedekben is élő és a kortárs szemtanúk előtt, csakis a valós eseményeknek megfelelő tényeket fogalmazhatta meg akár az udvar által is ellenőrizhető írsaiban. Megengedhető, hogy a hallás után rögzített nevek írásbeli változatában eltérések mutatkoznak, de Pécs nevét semmiképpen sem bonthatjuk fel vagy magyarázhatjuk a „Bazoario” megjelölésből. Annál is inkább nem, mert Pécsset már a 10. század végéről való birtokadományozási oklevelekben, valamint a 11. század elején általánosan ismert latin nevének említették, amint az, a pécsi egyházmegye alapítólevelének másolatában (1009) is szerepel (vocabitur Quinqueecclesiensis).

203 évvel a Gallus Krónika után, a „Bazoar” helynevet Péccsel (Quinqueecclesiae) elsőként Kézai Simon váltotta fel. Ennek mintájára a későbbi krónikák, a 482 év után megjelent Bonfini művéig bezárólag, az eredetileg „Bazoar” kifejezést Pécsre értelmezték. A krónikát magyarázók „Pécsvárra” is igyekeztek fordítani, pedig ily módon Pécsset sohasem nevezték, mivel a városnak az idegen ajkúak számára is könnyen kiejthető neve volt.

„Ma már tudjuk, írja Karácsonyi, hogy a Képes Krónika állításai az óbudai egyház védőszentjéről és Péter királynak Pécshez való viszonyáról egyszerű valótlanságok. Addig azonban, míg ez ki nem derült, egyik tévedés a másikat szülte, így nem lehetett meglelni a Gallus Krónika adatának helyes magyarázatát. Ha azonban a Képes Krónika [...] tudósítását a pécsi egyháznak Péter királytól való alapíttatásáról mint határozott tévedést elvetjük, előttünk áll a tiszta történeti igazság, s ez az, hogy az óbudai vagy óbudavári Szent Péter tiszteletére avatott és sokáig félben maradt egyház alapítója Péter király vala.”⁷

Hol volt Bazoar?

Azzal a nézetel, miszerint a Bazoar helynév Pécsset jelentené, mi sem érthetünk egyet. Karácsonyi névfeloldását viszont nyelvészeti következetessége és az azóta bizonyított földrajzi helymeghatározások igazolták.

Karácsonyi tehát Bazoart Budavárral azonosítja. Természetesen Ó-Budavárról lenne szó, csak hogy a mai Óbudának nem volt vára. Karácsonyi azonban még nem tudhatta, hogy több korábbi és jelenlegi ellenvélemény ellenére, a 11–12-ik századi Óbudát nem a mai helyén kell keresnünk. A vonatkozó középkori okleveles adatok alapján, a mostani Óbudán még nem sikerült megtalálni a régi (vetus) Buda kétségtelen nyomait. Györffy György a 13–14. századi óbudai határjárás oklevelek vizsgálatai eredményeiről megvallja, hogy az „iratokban szereplő fix pontok fekvését nem ismerjük minden kétséget kizáróan.”⁸

A megszakításokkal kétszáz éve folyó óbudai Árpád-kori emlékeket kutató ásatások tehát eredménytelennek bizonyultak. Ezzel szemben „leletek és adatok

⁶ Pauler Gyula: A magyar nemzet története. Budapest, 1899. 113. p., Karácsonyi János: Péter király és az óbudai prépostság. Századok. 1897. IV. füzet. 294.

⁷ Karácsonyi... i.m. 1897. 295. p.

⁸ Györffy György: Kurzán és Kurzán vára. = Budapest Régiségei XIV. Budapest, 1955. 20. p.

sokasága igazolja, hogy az ősi városközpont, amelyet **Anonymus**, Kézai, a Képes Krónika stb. Budának, Attila városának, Etzelburgnak, Herculiának vagy Sicambriának mond, nem a mai Óbuda-Aquincum területén, hanem az Esztergom-Dömös-Marót-Visegrád-Pilisszentkereszt határolta területen létezett valamikor.” Továbbá „korabeli szerzők, akik pontosan ismerhették ezeknek a helyeknek helyrajzi fekvését, írásaikban azt állították, hogy a régi Buda ezen az Esztergom melletti területen létezett (**Ortelius, Lazius, Cselebi, Bonfini** stb.).”⁹

Számunkra mindezen adatok a Gallus Krónika és Karácsony János „Bazoario” megjelölése értelmezésének szempontjából lényegesek. Amennyiben a Péccsel való összefüggés lehetőségét kizárjuk, a krónika helymegjelölésének elfogadható magyarázatát kell megkeresnünk.

A külföldi oklevelek Budavár nevét leggyakrabban „Bedoar”-formában jelölik. Számadásaiban (1309–1311) így említi **Gentilis** pápai követ pénztárnoka is, amikor az ezüstmárkát „al peso di Bedoara”, a budavári Mária-templom plébánosát a „piovano di Santa Maria di Bedoara” formában írja. A „Bedoarnak” Budavárral (Vetus Buda) való megerősítésére álljon itt a mai Dunaföldvár 14. századi apátjának megnevezése is az „abate di Feldoara” kifejezésben.¹⁰

A Gallus Krónika beszámol a vetus-budai (budavári) hatalmas prépostsági templomról, amelynek építését István király halála után Péter kezdte el, de befejezni nem tudta. Ez, a szemtanú krónikaíró szerinti adat egyben azt is jelenti, hogy Vetus-Budán 1080 körül egy Péter király által elkezdett, de sokáig befejezetlenül maradt Szent Péterről nevezett egyház állott.

Ezek után nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Gallus Krónika írója, királyaink otthonát, pontosabban az említett „hatalmas templom” helyét nem Bedoar, Budovar helynévvel, hanem „Bazoarral” jelöli. Nem valószínű, hogy a krónikás ennyire eltérő hangzású nevek között ne tudott volna különbséget tenni. Sokkal inkább közelít a valósághoz a Bazoar szóban a **B** és **V** betűk hangzóváltásából (Bezprém-Veszprém, Bertény-Vertény, Bálint-Valent-in, Bazil-Vasil) eredő Vazoar-Vazvar szóalak, amely a Vasvár kifejezésnek felel meg. Vasvár nevű városunk ma is ismert, és korábban több helyen is előfordult, de a krónika szerint említett Bazoar-Vasvár, bizonyosan Esztergom-Dömös közötti területen állott.

Ezen állítás további, jelenkori tényekkel is alátámasztható. A mai Basaharc nevű település Esztergom és Pilismarót között, a 11. számú országút mellett fekszik. Tudjuk, hogy Basaharc, a Basartz helynévnek a török uralom után értelmet kapott változatából jött létre. Délnyugati szomszédságában egy 343 méter magas orom emelkedik, amelynek mai neve: Vasarc (arx, arcis = vár). Ezek után logikusnak látszik, hogy a környék egy rég elpusztult, Vasvár nevű vár, illetve várfallal övezett terület nevét őrzi. A Basaharc felett vonuló Hosszúhegy platóját több száz méter hosszban körülölelő kőfalon belül régi épületalapok maradványai látszanak.¹¹ További megerősítésül megjegyezzük, hogy itt a közelben, a Duna felé teraszosan

⁹ Noszlopi Németh Péter: Az Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben. Budapest, 1998. 40–41. p.

¹⁰ Karácsonyi... i.m. 1897. 294. p.

¹¹ Karácsonyi... i.m. 1897. A területet két alkalommal, 1968-ban és 1992-ben magunk is bejártuk.

lejtő hegyek között egy Vasvári-forrás is ismeretes.¹² Az előbbiek alapján, a Gallus krónika „Bazoar” helynevében tehát nem a Pauler által vélt Pécs vagy Pécsvár, hanem, a Karácsonyi érvelése szerinti, a későbbiekben Vetus-Budának nevezett nagy kiterjedésű területen, a 11. században még létező Vasvár neve rejlik.

Ez azt is jelentheti, hogy Péter király pécsi székesegyház-alapítása, itteni építkezése, és talán a későbbi krónikák szerinti pécsi temetkezése is, egy félreértelmezett helyszín vagy elírt szövegrészlet alapján került a történelmi köztudatba.

Ellentmondások és tények

Eddig senkinek sem tűnt fel, hogy ha Péter Pécsett 1038 körül megkezdett építkezését a Gallus Krónika írásáig (1080 körül) „egyik király sem fejezte be,” akkor miként történhetek meg a Képes Krónika alapján 1064-ből ismert események? Vagyis, hogy „Pécsett, az egész udvarral, hol **Salamon** királyt, éppen húsvét napján, **Gyercsa** herceg az ország nagyjainak jelenlétében saját kezével tisztességesen megkoronázta, és misét hallgatni az apostolok fejedelme, Szent Péter királyi egyházába dicsőségesen bevezette.”(?) Úgy tűnik, mintha az idézett szövegrészekben két különböző helyszín eseményei keverednének.

Gosztonyi Gyula rekonstrukciója: cella trichora–székesegyház–cella septichora

A Képes Krónika, és ennek alapján mintegy 120 évvel később Thuróczy a következő éjszakán történeteket is közli: „...az egész egyház és a hozzá ragasztott valamennyi paloták és egyéb épületek egyszerre lángba borultak, és a tűz elharpózáván összedőlének [...] és a tornyokból lezuhanó harangok rettentő robogása miatt, senki sem tudta vala, hova forduljon”

Talán Kálti Márk, a Képes Krónika írója, a székesegyház 14. századi állapotának megfelelően képzelte, hogy a tűzvész idején a harangok lezuhantak a tornyokból, mert nem tudta, hogy az esemény idején az épületnek még nem voltak tornyai.¹³ A krónika abban is valótlant állít, amikor a székesegyházhoz csatlakozó palotákról és egyéb épületekről tudósít. A 11. században Pécsett ehhez hasonló

¹² Noszlopi... i.m. 1998. 1998. 47. p.

¹³ A székesegyház tornyai a 12. században épültek. Éspedig először a keleti, majd mintegy 50 évvel később, a három hajó nyugat felé történt hosszabbításával együtt, a nyugati toronypár is elkészült.

épületegység nem létezett. Amint ez ma is látható, az ókeresztény építmények eleve nem alkottak egységet a később közéjük épült templommal. A délkeleti torony déli oldalához csatlakozott román kori kápolna is csak a 12. század után, a torony megépültét követő időben létesült. A bazilika kápolnái közül három csak a 14. században épült. A közelben egyedül az északi oldalon, a várfal melletti román kori, talán püspöki épület állhatott a 11. század közepén.¹⁴ 1064-ben, az említett tűzvész idején létező első székesegyházhoz, amennyiben az, a jelenlegi bazilika alapterületén belül állott, legfeljebb csak kisebb sekrestye méretű építmény csatlakozhatott. Ha a krónika szövegének hitelt adunk, úgy tűnik, hogy a leírás részletei nem pécsi helyszínre vonatkoznak. Esetleg megengedhető, hogy az író az általa ismeretlen építményi környezet pusztulását egy hatásos katasztrófa-leírással kívánta érzékeltetni.

Figyelemre méltó a Kézai Krónikának a Péter király-féle pécsi alapításáról tett megjegyzése. A „quam fundasse perhibetur”, („amelyet, azt mondják, alapította”) kifejezés nem a kétséget kizáró teljes meggyőződésen alapul. A Képes Krónika 93 évvel később már a „quam ipse fundaverat” („amelyet ő maga alapított”), a Budai Krónika pedig 190 év múlva szó szerint ugyanezzel a fordulattal, tényként elkönyvelt változatban közli az eseményt.

A Gallus Krónika szerint a 11. század végéig befejezetlenül maradt székesegyház, és a Képes Krónika által közölt, ott 1064-ben lezajlott események össze nem egyeztethetők. Lehetséges volna, hogy Salamon király és Géza herceg mindössze 16 évvel korábbi pécsi megjelenéséről és az azt követő tűzvészről nem tudott a Gallus Krónika írója? Ha ezt nem feltételezzük, akkor a 14. századi pécsi székesegyházzal összefüggésben, a 334 évvel később készült Képes Krónika egy másik helyszínen lezajlott eseményről tudósít. Ez utóbbi krónika szerint 1064-re nemhogy a székesegyház állott készen királyi istentisztelet tartására, hanem a hozzá épített paloták és egyéb épületek is alkalmasak voltak a királyt teljes kíséretével, az egyházi előkelőségeket, az országnagyokat és azok kísérőit befogadni, és vendégül látni. Mindez, Péter király zavaros, és két rövid időszakra oszló (1039–1042, illetve 1044–1046), viszontagságos és háborúskodásokkal eltelt uralodása alatt épült volna Péccsett?

Géza és a mindössze 12 éves Salamon kibékülése Győrben történt. Felmerül bennünk a kérdés, hogy miért választottak többnapos lovaglással elérhető helyszínt, a béke szentesítését jelképező pécsi koronázáshoz, az egész udvartartás felvonultatásával együtt, amikor arra több közelebbi és alkalmasabb bazilika is rendelkezésükre állott? Többek között a magyar királyi központ nagy egyházai. Véleményünk szerint a királyi szertartás rendje és az udvari ceremóniális igények nem engedték meg, hogy a távoli, jobb esetben félig kész pécsi templomot szemeljék ki az ünnepi esemény színhelyéül. Különben is a pécsi koronázás, Géza részéről a gyermek király felé csak a békés szándék jelképi gesztusaként értékelendő, mivel Salamont hivatalosan már 1057-ben, öt éves korában Fehérváron megkoronáz-

¹⁴ G. Sándor Mária: A pécsi püspökvár középkori épületei és épületmaradványai. = Die Bischofsburg zu Pécs. A pécsi püspökvár. ICOMOS, Nationalkomitee der Bundesrepublik Deutschland, München-Budapest, 1999. 35. p.

ták.¹⁵ A pécsi megjelenésnek egyetlen indoka lehet, hogy később Salamon kísérével a horvát fejedelem segítésére indult.¹⁶

Összegezésül tehát a krónikák a következő eseményváltozatokat rögzítették:

1. Az ó-budai (Vetus Buda – Bazoar) Szent Péter prépostsági templomot Péter király kezdte építeni, de azt a krónika írásáig egy király sem fejezte be (Gallus Krónika, 1080).
2. Péter királyt az általa alapított pécsi egyházban temették el (Kézai Krónika, 1283 körül).
3. Péter király meghalt Fehérváron, eltemették Pécssett, az általa alapított egyházban (Képes Krónika, 1376).
4. Eltemették Pécssett az általa alapított egyházban (Budai Krónika, 1473)
5. A pécsi székesegyházat István király kezdte építeni, de hadjáratai miatt be nem fejezhette. A munkálatokat Péter még a nagy király életében folytatta (Thuróczy Krónika, 1488). Eszerint az épület 1042-re elkészülhetett.

Számolnunk kell azzal, hogy a különbözőképpen megírt események ellentmondásaiban az időtávlatok torzító hatása mutatkozhat. Az eredeti forrásokból való válogatások és adatgyűjtések, a krónikaírók részéről a tévesztés vagy a helytelen értelmezés lehetőségét is magukban hordozzák. Az egyes krónikák keletkezése között eltelt kisebb-nagyobb időkülönbségek is befolyásolhatták a tartalom valóságértékét. Mindezek figyelembevételével az adatok forrásait, és magukat az adatokat is körültekintő válogatással és óvatos kritikával kell kezelnünk.

Megoldási kísérlet

Orseolo Péter az állítólag vadászbalesetet szenvedett Imre herceg halálát követő években került Magyarországra. István király, bizalma jeléül, a királyi hadsereg vezetőjévé tette meg. Ha a helyszíntől független tényként könyveljük el Péter király templomépítését, akkor azt az 1035–42-es évekre tehetjük, bár tudjuk, hogy István király halála után a szomszédos államok ellen fordult, s 1039/40 telén Ausztriába vezetett hadjáratot.¹⁷ 1041-ben **III. Henrik** német császár, későbbi pártfogója ellen hadat viselt. Belpolitikáját magyarelles állásfoglalása jellemezte. **Gizellát**, az özvegy királynét kincseitől, uradalmi nagy részétől megfosztva Veszprémbe telepítette. Jámbornak nem nevezhető természete nehezen egyeztethető össze a templomalapítás-építés őszinte szándékával. A német és olasz befolyást elősegítve, az idegen érdekeknek szolgáltatta ki az országot, s ezzel lényegében elárulta István király államalapításának ügyét, ami az országból való kiűzetését eredményezte.

Alapítási ünnepségre, templomépítésre uralkodásának második szakaszában kiváltképpen kevés alkalma adódhatott. 1044-ben zajlott a ménfői csata, majd a vesztes **Aba Sámuel** (1042–44) meggyilkolása megnyitotta Péter számára az utat a trón újbóli elfoglalására. A hatalomba III. Henrik helyezte vissza, akinek kiszolgáltatta az országot, vazallusi hűséget esküdött. Német támogatással Fehérvárot másodszor is megkoronázták. A következő év első felében is itt tartózkodott. 1046-ban

¹⁵ Pauler... i.m. 1899. 111. p.

¹⁶ A magyar királyok tartózkodási helyei. Sebestyén Béla (szerk.) Budapest, é.n. 14. p.

¹⁷ A magyar... i.m. é.n. 13. p.

Moson várába menekült, és még ebben az évben megkísérelt visszatérése, elfogása, majd megvakíttatása után meg is halt.¹⁸ A kedvezőtlen körülmények láncolata miatt, a krónikák szerinti alapítást, illetve a feltételezett építkezés valószínű befejezését 1042-re tehetjük.

Ehhez viszonyítva időrendben, a Gallus Krónika befejezéséig 38 év, a Kézai Krónika megjelenéséig 241, a Képes Krónikáig 334, a Budai Krónika kiadásáig 431, és Thuróczy krónikájáig 446 év telt el! Úgy véljük, hogy az emberi tényezőktől befolyásolt adatbiztonság mértéke nem kérhető számon és nem róható fel a szorgos krónikasok bűnéül, ha az ilyen időtávlatok ködében, szájhagyományokon fennmaradt események, helynevek, évszámok, időponti sorrendek a krónikák lapjain torzulást szenvednek.

A hitelesség dolgában a Gallus Krónikát azért állítanánk az első helyre, mert írója a 17. századra már elpusztult Herculia-Pilismarót-környéki, tehát ósbudai (Vetus Buda) épületeknek még szemtanúja, közvetlen hírforrásból származó események jegyzője volt, s mindössze 38 év választotta el Péter király itteni templomalapításától.

A fentebb felsorakoztatott, számba veendő és megfontolásra érdemes, de eltérő tartalmú középkori adataink alapján mindenesetre meggondolandó, hogy a napjainkig biztonsággal állított „tények” a valóság talaján milyen mélységben gyökereznek. A történelmi igazság teljes bizonyossággal egyelőre nem állapítható meg abban a gyanúnkban, hogy a Gallus Krónikát 334 év elteltével követő Képes Krónika Péceset illető adatai esetleg a Péter király által alapított ó-budai (Vetus Buda) Vasvár-környék (Basoar) prépostsági templomára vonatkozhatnak.

A több, de kétségekkel fogadható leírásban, mint láttuk, átfedések is előfordulnak. Nem valószínű azonban, hogy ismervén uralkodásának zavaros és költségigényes hadi eseményektől nyugtalan körülményeit, Péter király két jelentős méretű egyház építésére vállalkozott volna. Ezért, ami a Péter-féle pécsi templomépítést illeti, az ésszerű lehetőségek határán belül, a krónikák szövegeire alapozott legelfogadhatóbb megoldás a Gallus Krónika és Thuróczy krónikája szövegrészeinek egyesítéséből származna. Eszerint, Karácsonyival egyetértésben, Péter, a vetus-budai Szent Péter prépostsági templomot kezdte építeni, amelyet a század nyolcvanas éveig egy király sem fejezett be.

Így kaphat hitelt a többektől támogatott lehetőség, miszerint Péceset az István király által alapított székesegyház megkezdett építő munkálatait első uralkodása alatt Péter folytatta, illetve költségvállalással támogatta, majd **Mór** püspök (1036–70) erőfeszítései révén a „regia basilica” 1064-ben Géza és Salamon fogadására már alkalmas lehetett. E változat szerint a királyi látogatás kapcsán a Pécsre vonatkoztatott tüzészetnek is hitelt adhatunk. Ellenben a székesegyházhoz „tapasztott paloták és egyéb épületek”, mint ahogy a tornyok is, a krónikaíró színes képzeletében léteztek, vagy e másolt szövegrészlet is Vetus-Buda prépostsági épületeit és templomát jelöli, ahol egy pusztító tűzvész hasonlóképpen előfordulhatott.

¹⁸ Újabb vélemények szerint az 1046-os év eseményeit túlélte, 1055-ben házasságot kötött, majd 1055-ben halt meg ismeretlen helyen. = Vég Gábor: Magyarország királyai és királynői. Budapest, 1993. 22. p.

Adatok hiányában elgondolkoztató, hogy az 1064. évi égést követő húsz év alatt, Mór, illetve István püspökök hivatali idejében, a tetőszerkezetét és berendezését vesztett pécsi Szent Péter székesegyházat nem építették újjá. Feltehető azonban, hogy a befejezetlen templomépítésekről szóló adatok helyszínei az azonos titulus miatt keveredtek a jószándékú krónikások tudósításaiban.

István király pécsi Szent Péter-templom alapításának feltételezését az általa 1000-ben létesített püspökség, és az 1009-ben megalkotott egyházmegye támasztja alá, még abban az esetben is, ha az alapítólevél templomépület létét nem bizonyítja. **Bonipert** püspök (1009–36) székesegyházát kezdetben bizonyára valamely nagyobb ókeresztény temetőkápolna bővítésével és kiegészítésével nyert épület jelentette, mert az új egyházmegye és püspöke székfoglalását követő első években sem nélkülözhetette székes főtemplomát.

A Képes Krónika beszámol István királynak **Sámuel**, bolgár fejedelem fölött aratott győzelméről, valamint a zsákmányolt kincsekről, amelyek felhasználásával hatalmas templomot kezdett építeni Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére.¹⁹

Az építkezés tehát 1004 után, a hadjárat befejezése után kezdődött. A további évek hadi eseményei miatt a templom építése abbamaradt. A krónika szövegrészlete, miszerint István király „hatalmas templomot kezdett építtetni Péter és Pál apostolok tiszteletére”, kettős lehetőség elé állít bennünket. Ugyanis az esemény a Képes Krónika szerint Vetus Budára értendő, azonban az ottani templom nem a két főapostol, hanem csak Szent Péter nevét viselte.²⁰ A kettős titulus alapján a Péter-Pál sírkamra helyi hagyománybeli, előképi szerepe miatt Pécsre kell gondolnunk, s ez azért is indokolt, mert a Gallus Krónika a vetus budai káptalani templom alapítását nem István királyhoz, hanem utódához, Péterhez köti.

Jelentős adataira figyeltünk fel a pécsi középkori egyetemet alapító **Bergzaberni Hamer Vilmos** püspöknek (1360–74) **V. Orbán** pápához, 1366-ban kelt, a székesegyház számára búcsúk iránti kérvényének szövegében. A püspöki folyamodvány, a székesegyház rangját, jelentőségét méltatja. Vilmos, **Nagy Lajos** király (1342–82) diplomata-püspökeként, a pápa tájékoztatására bizonyosan valós adatokkal szolgált, amikor a „regia basilica” alapítását, valamint építését és felszerelését is egyértelműen Szent István király nevéhez kapcsolta.²¹

Nem kevésbé jelentős **Radonay Mátyás** püspöknek (1687–1703) a bécsi udvarhoz felterjesztett 1691. évi egyik beadványa, amelyben a székesegyház építőtőjét szintén első királyunk személyében jelölte meg, amikor az ősi templom kifosztása miatt az osztrák katonaság ellen nyújtotta be panaszát.²²

A székesegyház építésében István király szerepére utaló következtetésünkben, a 14., valamint a 17. századból ismert püspöki kérvény, illetve panaszos beadvány részéről tehát megerősítést kaptunk. Ez azonban megkérdőjelezheti Péter

¹⁹ Gárdonyi Albert: Buda és Pest a tatárjárás előtt. Budapest, 1941. 17. p.

²⁰ Karácsonyi... i.m. 1897. 292. p. „terra canonicorum ecclesiae sancti Petri Budensis.”

²¹ „Quinque-ecclesiensis ecclesia, cuius [...] beatus Stephanus Confessor, Hungaria Rex, fundator, constructor et donator extitit, per regem eundem sint magnifica provisione temporalium praedita”. = Bossányi Árpád: Regesta supplicationum II. Budapest, 1918. Nr. 409.

²² PKL fasc. XIII.

király pécsi temetkezésének valószínűségét. Ettől függetlenül, egyéb írott forrás hiányában, a bazilika építményi részét kell vizsgálat tárgyává tennünk. A továbbiakban a feltételezett királyi sírra vonatkozó vizsgálatainkat a bazilika padozat alatti részére kell irányítanunk.

Saxa loquuntur

E kifejezés, a székesegyház 19. század végi átépítője, Freiherr **Friedrich von Schmidt**, Európa-hírű „Dombaumeister” jelszava volt. Jelentése: „a kövek beszélnek”. Hallgassuk meg hát Árpád-kori alapjain álló, s az ezeréves hajófalait őrző bazilikánk kövei mit regélnek a látogatók tekintete előtt rejtett titkokról!

A szent helyekre, templomokba, kápolnába történő temetkezés szokása jóval az ókereszténység kora elé nyúlik vissza. A Sopianae temetőjének területén álló 4. századi sírkamrák, elpusztult felépítményi részük, a „cella memoriae-k”, sírkápolnák nélkül is egy jelentős vallási kultikus centrum egykori létét igazolják. A pécsi püspökség, majd az alapítandó egyházmegye központjának, később a székes főtemplom helyének kijelölésében éppen az a hagyománytisztelet volt meghatározó, amely e helyen a kereszténységet folyamatos léteben napjainkig fenntartotta. A halott- és ereklyekultusz helyi virágzásával magyarázható, hogy az altemplom elődjét egy keresztény vértanú sírja vagy csontereklyéi fölé építették. A szentistváni alapítás idején a „locus sacer”, a megszentelt hely vonzereje, a székesegyházi rangot viselő épületnek az ókeresztény temető területére rendelésében döntő jelentőségű volt.²³

Alapítók, építtető kegyuraságok, temetkezési helyként már a középkortól gyakran a kápolnák, templomok kriptáit, vagy egyszerűbb esetben a templomok falait vagy padozat alatti részét választották.

A püspöki székesegyházak túlnyomó része altemplommal épült, amelybe elsősorban püspököket és más egyházi, olykor világi kiválóságokat temettek. Nem volt ez másként Pécsen sem, ahol a bazilika történetének kezdetei is sírhelyhez kötődnek.

Temetkezések a székesegyházban

Püspöki temetkezésre a középkorban, majd az 1686. évi felszabadulástól újra a 18. század végéig a kápolnákat használták. **Alsáni Bálint** bíboros (1374–1408) a Corpus Christi-kápolnában nyugszik, **Demetrius** püspököt (†1400), több kanonok mellett, a Mária- (a 19. század végéig Szent Imre-) kápolnába, **Henrik** püspököt (1421–45) a Jézus Szíve- (eredetileg Szent János-, a 18–19. században Fájdalmas Mária-) kápolnában, **Móré Fülöp** püspököt (1521–26) e kápolna bejárata előtt az északi mellékhajóban helyezték végleges nyughelyére.

Az újkori püspökök közül elsőként Radanay Mátyást (1687–1703) a Jézus Szíve-kápolnába temették. Nem deríthető fel utóda, **Franz Wilhelm Nesselrode** (1703–32) sírhelye. Ő alapította az első pécsi ispotályt a mai Megyei Kórház helyén. Emlékköve ezért az általa Nepomuki Szent Jánosról nevezett és kórházkápolnává alakított egykori Jakováli Hasszán-dzsámiban volt, amiből arra következ-

²³ Boros László: Kultikus hagyományok a pécsi dóm altemplomában. = Pécsi Szemle 2001. nyár

tettek, hogy sírja is ott található. A kápolna feltárása azonban ezt nem igazolta. **Berényi Zsigmond** (1740–48), **Klimo György** (1751–77) és **Eszterházy Pál László** (1781–99) püspökök jelenleg is a Corpus Christi-kápolnában nyugszanak.

1882-ben, a bazilika Schmidt-féle átépítése előtt, a 18. század közepén a három hajó területén lerakott kelheimi kőlapokat felszedték. Az épület csarnokterében huszonkét sír volt, amelyeket az állványozás biztonsága miatt megszüntettek. A csontokat a székesegyház keleti oldalánál létesített püspöki és kanonoki sírboltban helyezték el. A jelenlegi kövezet alapjainak elkészítésekor a hajók talajában Péter király itteni temetkezését bizonyító nyomot nem találtak. A feltárt huszonkét sír közül egy középkori kőanyagot tartalmazott.

1882 júliusában az egyik káptalani ülésen **Troll Ferenc** kanonok bemutatta a dóm hajójában feltárt sírboltok helyrajzát. Többek között jelentette, hogy a főhajó közepén egy 225x80 cm méretű, két homokkőlappal fedett sírban faragott köveket, halomba rakott csontokat, selyem ruhamaradványokat és egy csontbuzogányt találtak. A sírban volt még egy vastag kőpárna, amelyről az eredetileg vele egybefaragott fejet kivésték. Ez valószínűleg egy alakos sírfedőlap része volt. A talált tárgyakat a régészek számára elkülönítették. A mellékletek alapján merült fel a gyanú, hogy ez Péter király sírhelye lehetett.²⁴ A sírt és tartalmát **Czobor Béla** vizsgálta meg. Megállapítása szerint a hajdani altemplomi lejárát keresztfonatos-palmettás párkánydarabjainak felhasználásával készült a 17. század végén. A szövetdarabok vizsgálata ugyanezt a kort igazolta.²⁵

Amennyiben Czobor kormeghatározását és a 12. századi párkányrészletekből rakott kriptabélést együtt értékeli, akkor bizonyos, hogy a sír nem készülhetett a 11. században. Az 1600-as évekre becsült temetkezés csakis a török időkben történhetett, ami újabb kérdéseket vetne fel. A sírhely létesítésének idejével kapcsolatban nagyobb valószínűséggel gondolhatunk a Nesselrode-féle barokkizáló belső térrendezés idejére (1710-es évek második fele). Ez alkalommal a két altemplomi lejáratot részben elbontották és megszüntették, hogy föléje, a három hajó teljes szélességében megépíthessék a szentélybe vezető lépcsőzetet. Ugyanakkor ennek közepén új lejáratot nyitottak az altemplomba.²⁶ A lejáratokból származó 12. századi párkányrészletek a sírba csak ezután kerülhettek.

Altemplomi sírhelyek

Az altemplom a 15. század végéig egyházi személyek számára szolgált temetkezési helyként. A levéltári anyag vonatkozó iratai ezért „catacumba”, illetve „kripta” szóhasználattal említik. A török uralom alatt raktárnak használták, 1686 után pedig sírhelyet itt már nem létesítettek.

A Magyarországi Műemlékek Országos Bizottságának kiváló szaktekintélye, **Henszlmán Imre**, az altemplom felől az 1720 körül elfalazott, s csak 1868-ban résnyire kibontott déli lejárát faragványairól úgy vélte, hogy ott Péter király sírja rejtőzik. Ez a vélekedés mindaddig fennállott, amíg ki nem derült, hogy ott nem

²⁴ KLT Protocollum 1882. július 20-i ülés

²⁵ Czobor Béla: A pécsi székesegyház restaurációja. = Egyházművészeti Lap III. 1882. 296. p.

²⁶ Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. Akadémia Kiadó. Budapest, 1985. 19. p.

kripta, hanem egy középkori lépcsőlejárát létezett. Henszlmann nyomán felerősödtek azok az érzelmeiktől sem mentes hatások, amelyek Péter király pécsi temetkezését a krónikákon alapuló valóság felé irányították.

A székesegyház altemploma napjainkig lényegében feltáratlan. Kivételt képez az északi lépcsőlejárát előtti 180 cm mélységű, 355x270 cm-es 1970-ben kutattott terület, illetve az 1991-ben létesített, a nyugati falsík előtt vonuló 120 cm szélességű, 145 cm mély, régészetileg is vizsgált vágat. Mindkét felbontás a fűtés korszerűsítése céljából történt.

Amint a nyugati fal mentén végzendő munkálatok megkezdése előtt várható volt, a műszaki feltárás 4. századi, de főként középkori sírhelyeket hozott napvilágra.²⁷ Közülük egy kriptaépítményben, s egy másik, egyszerű földbeásott sírban név szerint azonosítható személyek maradványait rejtette a kövezet. A rátemetkezéses sírok egyikén, eredeti helyzetében, címerfaragással díszített feliratos sírfedlap került napvilágra. Alatta, a véset szerint, **Szekcsői János** archidiakónus (†1435) nyugodott. Ettől délebbre eső sírhelyen a melléklet és egyéb nyomok, valamint a csontok elemzése alapján, igen nagy valószínűséggel **Janus Pannonius** földi maradványai kerültek napvilágra.²⁸

2002 nyarán az altemplom középhajójának második boltozata alatt egy középkori eredetű, kőkeretes, csontmaradványok és melléklet nélküli sír került napvilágra a vízbefolyás miatt beszakadt padozat alól. Ez után már csak két helyszín maradt, ahol királyi temetkezésre gondolhatunk.

Az egyik, az altemplom tengelyében a harmadik boltozatnak megfelelő feltáratlan terület, ahol levéltári adatokkal és a boltozati vakolat alatti építészeti részlet ismeretében, egy jelentőségében kiemelkedő sírhely létét bizonyítottuk.²⁹ Ez azonban még feltárára vár.

Amíg az altemplom minden részletére kiterjedő tudományos feltárás meg nem történik, addig a bazilika építéstörténetének egyik legizgalmasabb szakaszára nem derülhet fény, mint ahogy addig a kérdéses sír is ismeretlen marad.

A másik helyszín az építészeti tér értelmében is az altemplomhoz kapcsolódik. A barokk térrendezés a székesegyház középterét érintette. A néphajó és a szentély találkozási övezetében helyezkedett el a középkori Kereszt-oltár, amely dúsán faragott keresztboltozatos-oszlopos szerkezetével lényegében egy reprezentatív kápolnácskaként állott a főhajó tengelyében.³⁰ E liturgikus központi építményt bontották el, amikor az eredeti két altemplomi lejárát egyidejű megszüntetésével ennek helyén törtek új és egyetlen lejáratot az altemplomba. A hosszadalmas és óriási erőfeszítést igénylő átalakítás során 6 és fél métert meghaladó vastagságú, rendkívüli szilárdságú faltömeget 170 cm szélességben kellett volna kibontani.

²⁷ Boros László: Adatgyűjtemény Janus Pannonius sírhelyének kérdéséhez. = Humanista műveltség Pannoniában. Bartók István-Jankovits László-Kecskeméti Gábor (szerk.) Pécs, 2000. 89–95. p.

²⁸ A sírban nyugvó személy kilétére irányult kutatásunk eredményében Zoffmann Zsuzsanna antropológus-régész erősített meg 1992-ben, akinek szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm. Lásd még Kárpáti Gábor: Hová temették Janus Pannoniust? = Pécsi Szemle 1998. tavasz–nyár 23. p.

²⁹ Boros László: Falkutatás a pécsi bazilika altemplomában. = Pécsi Szemle 2002. nyár, és a 23. jegyzetben.

³⁰ Rekonstrukcióját lásd a Dóm Múzeumban

Ennyi volt ugyanis a lejárát hossza a főpillérek vonalától, vagyis az első lépcsőtől az altemplom nyugati faláig. A forró mészbetonba ágyazott kötörmelékéből álló fal-tömeg eltávolítását napjaink technikai eszközei is nehezen győznék, amint azt 1991-ben, a fűtés légvezetékének kialakításakor a próbára tett légkalapácsos munkások is tapasztalhatták.

A 18. századi lejárát áttörése felől csak akkor dönthettek, ha előzőleg tudomásuk volt az altemplom felől nyíló középkori kis kápolna vagy sírbolt alkotta tér létezéséről, amely a lépcsők beépítését nagymértékben megkönnyítette. Az e helyütt feltételezett ereklyekamra vagy kriptá korábbi létére utal, hogy az altemplom felől befalazott egykori bejáratát a vakolat alól 1993-ban előkerült román kori ajtós-zárkövek alkotják.³¹ Itt jelölte ki sírhelyét **Dulánszky Nándor** püspök (1877–96), akit négy évvel a Schmidt által átépített épület felszentelése után bekövetkezett halálakor ebben a térben helyeztek örök nyugalomra. A román kori bejárat helyén Dulánszky püspök márvány emlékköve és a **Kiss György** által fehér márványba faragott mellszobra áll.

Ez a kamra, a templom középpontjában, fölötte egy reprezentatív plasztikai díszű oltár-kápolnával, már méltó egy királyi temetkezés színhelyéhez. Amennyiben Dulánszky püspöknek a 18. századi lépcsőtérből visszaalakított sírhelye eredetileg is hasonló célt szolgált, akkor e helyen egy, a hazai viszonylatban példa nélkül álló, kiemelkedő jelentőségű sírhelyre kell gondolnunk.

A törökök alól felszabadult város katonai közigazgatás alá került. A napjainkban is nagyrészt román kori állapotában maradt altemplom tágas terében csakúgy, mint a székesegyház más téregységeiben a hochkircheni ezred garázdálkodása révén komoly károk keletkeztek.³² Radanay püspök az udvarhoz intézett számos panaszlevelének egyikében **Gabriele Vecchi** tábornoknak a székesegyházban okozott kártételeiről tett jelentést: „Fájdalom, kifejezni nem tudjuk, hogyan raboltatta ki a boldog emlékü Szent István király által Szent Péter tiszteletére emelt, sok márványkövel és rácoszattal ékesített ősrégi templomot, sőt a tabernákulumot is, ahol a legméltóságosabb Oltáriszentség őriztetni szokott; hogyan ásatta fel a márvány padimentumú és kövekkel ékesített sírmlékeket, hogyan nyitatta fel, s a püspököknek nagy gonddal emelt monumentumait nem borzadott meggyalázni.”³³

Pécs történetének szerencsétlen fordulatai azonban nem értek véget. 1704-ben kurucok foglalták el, majd rác felkelők dúlták fel és fosztották ki a várost. 1708 őszén ismét kurucok vették ágyútűz alá, amikor a székesegyház boltozatai is károkat szenvedtek. Az ősi épület ismét megrongált és kifosztott állapotban állott.³⁴ Mindezen események után vajmi kevés reményünk maradt arra, hogy a megrongált vagy elhurcolt berendezés és a szertartási felszerelés mellett, érintetlen középkori sírra találjunk a bazilika belső terében.

³¹ Tóth Melinda: Jelentés a pécsi székesegyház altemplomában végzett falkutatásról. Budapest, 1993. június. 20. (kézirat)

³² KLT fasc. XXXIII. Nr. 15.

³³ KLT fasc. XIII., XIV., a Hofkammer Archiv fasc. 13. Ecclesiae Quinque-Ecclesiensi alapján

³⁴ Pécsi Káptalani Magánlevéltár, fasc. 49. Nr. 22.

*Feltárt sír az attemplomban, 2002. június 28. Háttérben a Dulánszky-síremlék.
A szerző felvétele.*

Összefoglalás

A bennünket érdeklő témában szűkszavúnak és ellentmondásosnak bizonyult középkori források a teljes tisztánlátás örömét nem adták meg számunkra. A krónikák egy részével egybehangzó fentebb közölt levéltári adatok a következtetések logikája mentén mégis utat nyitnak a lehetséges és elfogadható régmúlt események felé. Éspedig, adataink alapján kizárható Péter király pécsi templomalapítása és teljes építkezése, ugyanakkor nagy valószínűséggel el kell fogadnunk István király alapításának és legalább az építkezés megkezdéséhez nyújtott támogatásának tényét. Nagy elődjének élete vége felé, hogy bizalmát elnyerje, Péternek az építkezés folytatásában lehetett szerepe.

Ezen az alapon temethették el Pécssett, s ugyanezen okból akár Vetus Budán is. Az itt elpusztult prépostsági templom kövei erről már nem beszélhetnek. Pécssett viszont, a székesegyház középpontjában 1882-ig fennállott, és építészetileg is kiemelkedő volt a 12. században a sír fölé épített Szent Kereszt-oltár és a gondolatilag vele összefüggő, alatta elhelyezkedő tér, amely elvileg megfelelő sírhelyként szolgálhatott. Egy szükséges és remélt régészeti-művészettörténeti vizsgálat révén még bizonyításra szorul, hogy eredetileg kápolna, ereklyekamra, vagy temetkezés céljára készült-e. Megfelelő válaszra csak a Dulánszky püspök sírhelyének belső falkutatása esetén számíthatunk, amelynek eredménye a bazilika korai építéstörténetének több kérdésére is választ adhat. Az altemplom közepén a még feltáratlan sír tartogathat meglepetést, bár ez a lehetőség a Vecchi-féle, valamint a rácdúlás következtében nem sok reménnyel kecsegtet.

Péter király sírjának helye tehát egyelőre továbbra is tisztázatlan marad. Pécssett történt temetkezését semmilyen tárgyi emlék sem bizonyítja, mindössze néhány kölcsönzött forrás eredetű krónika utalása, és a bazilika altemplomának szintjén egy reprezentatív, kiemelkedő személy temetkezésére alkalmas sírhely ad alapot arra, hogy egy adat véletlen felbukkanása révén választ várhatunk történelmünk, és a pécsi bazilika történetének egy érdekfeszítő, ám napjainkig megoldatlan kérdésére.

HORVÁTH ISTVÁN

A PÉCSI PÁLOS REND 1782-BEN Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae – OSPPE

Pécs török hódoltság alóli felszabadulása után 1686-ban négy pálos szerzetes telepedett le a városban **Radonay Mátyás** (1687–1703) pécsi püspök hívására. A letelepedés nehézségeit enyhítette, hogy a püspökkel jó viszonyt tartottak fenn, ugyanis **Somogyi Zsigmond** pálos atya volt Radonay Mátyás titkára. Az ő vállára nehezedett a rend visszatelepítésének nehéz munkája is. 120 forintért megvásárolta az irlalmasok temploma helyén egykor állt saroképületet, de ezt a rend hamarosan kénytelen volt a kapucinusoknak átengedni. Cserébe a Budai kapu mellett lévő Szent Erzsébet kórházat és templomot kapták meg 1698-ban a Caraffa-bizottságtól, amely korábban török mecset volt, majd szerb templomként funkcionált. Radonay püspök visszaadta nekik a szentkúti kegyhelyet is, amelynek felvirágoztatása érdekében mind a rend, mint a püspök sokat tettek. A Budai kapunál 1704-ig működtek, amikor a kuruc- és rácdúlás miatt elhagyták a várost és csak 1712-ben tértek vissza.

A világi és egyházi adományok révén a Rákóczi szabadságharc után a rend folyamatos gyarapodásnak és fejlődésnek indult. **Berényi Zsigmond** pécsi püspök (1739–1748) telek- és készpénzadományokkal, Batthyány Lajos gróf téglá, a Petrovszky család pedig a tetőzethez szükséges fa adományozásával támogatták a rendet. Ezeknek a támogatásoknak köszönhetően a régi épületüket fokozatosan lebontották és felépítették a kolostorukat – a mai Széchenyi Gimnáziumot – és a templomukat – a mai Lyceum templomot.¹

A rend megalakulásakor és működésének első évszázadaiban a remete élet jellemezte a szerzeteseket. Később, a kor kihívásaira válaszolva a prédikálás, a hitértítés és a tudományos, oktatói tevékenység is egyre jelentősebb szerepet töltött be a pálosok életében. A rend vezetősége a XVII. század elejétől fokozatosan emelte a növendékek képzési színvonalát, mert csak az alaposan felkészült szerzetesek kapcsolódhattak be a reformáció elleni küzdelembe. Ezért arra törekedtek, hogy a rend növendékei a legjobb külföldi egyetemeken részesüljenek oktatásban, így többen tanultak Rómában, a Collegium Germanicum Hungaricumban is. A vizsgált időszakban Pécssett szolgáló atyák közül hárman részesültek római képzésben. Hasonlóan az ott végzett többi rendtársukhoz ők is magas rendi (pl. rendfőnöki), egyéb egyházi (pl. **Eszterházi Pál** pécsi püspök 1780–1799) hivatalokat töltöttek be, valamint tanári posztokon tevékenykedtek. A Rómában végzett három pécsi szerzetes közül kettő filozófiai, egy pedig teológiai doktorátussal rendelkezett.²

¹ Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története I. Budapest, 1938. 294–295. p.; Török József–Legaza László–Szacsavay Péter: Szerzetesrendek a Kárpát-medencében. Pálosok. Budapest, 1996. 31–32. p.; Gálos László: A Lyceum templom és épület története. Pécs, 1929. 4–6. p.; Puskey Mária: Kétezer év szerzetessége II. Budapest, 1998. 944–953. p.

² Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története II. 1940. 278–286. p.; Bitskey István Magyarországi pálosok tanulmányai a római Collegium Germanicum Hungaricumban, 1602–1782. = Pálos rendtörténeti tanulmányok I. Sarbak Gábor (szerk.) Csorna, 1994. 6–14. p.

A pálosok mind a rendi növendékek, mind a világi tanulók képzésében részt vettek. Jelentős szerepük volt az egyetemi oktatásban, tanítottak a nagyszombati egyetemen a jezsuiták mellett, majd a rend 1773-as feloszlata után átvették a helyüket és azok gimnáziumainak többségét is. Pécssett csak a rendi növendékek oktatását végezték.

Míg a középkorban minden pálos rendháznak saját noviciátusa volt, addig a 17. században már csak egy, a bánfalvai működött. A rend 18. századi fejlődése maga után vonta a második, a sajlóádi noviciátus megnyitását, amelyet később Márianosztrára helyeztek át. A teológiai oktatást különböző kolostorokban tartották, mely Pécssett 1766. november 6-án indul meg és 1784-ig működött. A képzés négy éve alatt a hit tanait és a vitakozást sajátították el a leendő szerzetesek, a pécsi felszentelt pálos szerzetesek közül csak egy nem végezte el a négyéves teológiai képzést. Valamennyi tanár és növendék a prefektus fennhatósága alá tartozott, de csak tanulmányi ügyekben. A prefektus a ház perjele is lehetett, mint Pécssett a vizsgált időszakban. Ő ellenőrizte a diákok írásait, sőt a tanárok munkáinak nyomtatásban való megjelenéséhez is az ő engedélye volt szükséges. A tanárok rangsorát nem a koruk, hanem a tanított tantárgyak alapján döntötték el. Pécssett a szerzetesek közül hatan a nagyszombati egyetemen, ketten pedig helyben végezték tanulmányaikat

A rendnek két vasárnapi – egy magyar és egy német –, illetve két ünnepi szónoka – szintén magyar és német – működött a városban. A szónokoknak nemcsak az életszentségben, hanem a tudományban és műveltségben is ki kellett tűnniük többi rendtársuk közül. A prédikációjukban az evangéliumi szellem mellett a rendinek is meg kellett nyilvánulnia. A szónokoknak a minél alaposabb felkészülés miatt bizonyos előjogaik voltak a többi szerzetessel szemben. Elkülönített kertjük volt, ahol zavartalanul készülhettek beszédeikre. Az ebédelőben közvetlenül a perjel és az alperjel után ültek, és felmentésük volt a szokásos felolvasás és egyéb szolgálatok alól is. Egy-egy szónok egy konventben általában három vagy hat évet szolgált, ezután más kolostorba helyezték át. Ha valaki szónoki műveit könyv formájában ki is adta, akkor a tartományi káptalan tagja lett.³

A pécsi szerzetesek származását megvizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy egy osztrák személy kivételével mind magyar származásúak voltak. Ők elsősorban az ország nyugati és északi vármegyéiből származtak, csak egy személy volt helyi, pécsi származású: a rendház vezetője, Székel Lipót perjel.

Berényi Zsigmond pécsi püspök a következőképpen nyilatkozott a rendről: „Hálás lélekkel emlékezem meg nagy érdemükről, kiváló tudományukról, példás életmódjukról és más jeles erényeikről, az első szent remeterend biztos patrimoniumáról, apostoli buzgalmáról, mellyel az Úr szőlőjét ebben az egyházmegyében is e szent rend alapításának idejétől kezdve gondozta és a jelenben is jó törekvéseiről.”⁴

³ Kisbán... i.m. 1940. 263–266. p.

⁴ Kisbán... i.m. 1940. 99. p.

A REND TAGJAI:

P. **Székel Leopoldus**, perjel, a rendi tanács tagja, a teológia doktora.⁵ A Baranya vármegyei Pécssett született, 52 éves. A német nyelvet perfekt, a magyart és az olaszt közepesen, a hébert is beszéli valamennyire. Bibliai szövegeket fordított. A négy éves teológiai képzést Rómában folytatta. Pápán grammatikát és szintaxist tanított, majd két évig korrepetáló tanár helyettes, utána két évig filozófiát tanított.⁶ Nagyszombaton három évig egyházbjogot, öt évig dogmatikát oktatott, majd Pécssett három évig dogmatikát. Három és fél évig a rend generálisának titkára. Hat éve helyi prior és a rendi tanács tagja, az iskola prefektusa.

P. **Bálintffy Karolus**, erkölcsstan tanára, filozófia doktora. A Veszprém vármegyei Devecseren született 42 éve. Magyarul tökéletesen, németül és olaszul közepesen beszél. Teológiát négy évig Rómában tanult. Pápán grammatikát és szintaxist, költészetet és retorikát, Pesten filozófiát tanított. Rómában a rend prokurátorának titkára volt három évig, Pápán pedig két évig alperjel.⁷ A provinciális titkára egy évig, három évig a provincia gondnoka Pesten. Egy évig egyházbjogot tanított Nagyszombaton, majd egy évig Pécssett, ahol most erkölcsstant oktat.

P. **Egyed Joachimus**, dogmatika tanár, a filozófia doktora. A Heves vármegyei Gyöngyösön született 45 éve. Magyarul tökéletesen, olaszul közepesen beszél. Teológiai tanulmányait Rómában végezte. Pápán egy évig magyar szónok, majd egy évig Újhelyen szintaxist tanított. Mária völgyben filozófia korrepetitor és tanára Pesten két évig. Két évig alperjel Újhelyen és egy évig Pesten a provinciális titkára. Utána egy évig Rómában, most negyedik éve dogmatikát tanít Pécssett.⁸

P. **Simon Mathaeus**, a biblikum és egyházi szónoklat tanára. A Sopron vármegyei Barbacson született 40 éve. Magyarul tökéletesen, németül közepesen beszél. Négyéves teológiai képzését Pécssett végezte. Az újhelyi gimnáziumban grammatikát tanított. Terebesen egy, Diósgyőrön három, Sajóladon pedig egy évig magyar szónok volt. Két évig vezette a győri egyházmegye rábaszentmihályi plébániáját. A székesfehérvári királyi gimnáziumban 4 évig tanított. Pécssett két éve a szentírás-tan, a keleti nyelvek és az egyházi szónoklat tanára.⁹

⁵ Négy főből állt a tanács, a rend általános perjelét kötelesek voltak minden tudásukkal támogatni, a tanácsstagokat 1711-től a magyar, lengyel, osztrák és horvát tartományok tagjai közül választották, perjeliségnél alacsonyabb tisztségre nem voltak választhatók. Kisbán... i.m. 1940. 252. p.

⁶ A pápai tanárkodása igen jelentős volt. Kisbán... i.m. 1940. 105. p.

⁷ A procurator generalis a rend ügyvivője a Szentszéknél, aki a római konventben lakott, az ő titkára volt. Részt vett a pápai udvar minden ünnepségén, köteles volt hetente legalább négyszer a magyar rendtartományért misézni.

⁸ Tudományos munkái: A keresztény tudományról oktató beszédek... I–IV. Vác, 1794.; Úrnapi prédikációk... Vác 1798, Filozófiai előadásainak egy részét tanítványa sajtó alá rendezte és nyomtatásban is megjelent. Ex universa philosophia selectae propositiones ac Theoremata... Pestini 1776. Kisbán... i.m. 1940. 367–68. p.; Szinnyei József: Magyar írók élte és munkái. Arcanum DVD. VI.

⁹ 1768. augusztus 19-én teológiai doktor lett. A rend feloszlata után a pécsi egyházmegye papja lett, 1788-tól kárászi plébános, majd 1796-tól a pécsi szemináriumban erkölcsstant és lelkipásztorkodást adott elő. Tizenkét évi szolgálat után leköszönt a tanári állásról és a püspöki könyvtár őre lett. 1818. augusztus 20-án hunyt el és a ferencesek kriptájában helyezték örök nyugalomba. Népszerű egyházi szónok, emellett termékeny író, vallásos költő is volt. Írói tevékenysége a történetíráson kívül a Szentírás magyarázatra terjedt ki. Népies stílusban írt beszédei különösen kedveltek voltak és több nyomtatásban is megjelent. Munkái: Úr-napi prédikáció, melyben megmutattatik miként adgya Krisztus az ő szent testét és vérért az

P. Szalay Eusebius, a teológia és egyháztörténet tanára. Hazája az Abaúj vármegyei Kenyhec, 36 éves. Magyarul tökéletesen, szlovákul jól beszél. Teológiai tanulmányait Nagyszombaton végezte. Pápán grammatikát, szintaxist és költészetet, majd retorikát tanított. Két évig filozófia korrepetitor. Pécssett két éve kánont és egyháztörténetet tanít.

P. Marian Leonardus, a rend vasárnapi német prédikátora. A Moson vármegyei Nezsider községből származik, 36 éves. Németül perfekt, magyarul jól beszél. A Nagyszombaton elvégzett 4 éves teológia kurzus óta tizenegy éve prédikátor, Pápán egy, Pesten hét, Pécssett három éve.

P. Szegedi Leonardus, a rend vasárnapi magyar prédikátora. A Somogy vármegyei Kaposvárból származik, 38 éves. Magyarul tökéletesen, szlávul (délszláv) közepesen beszél. A teológiai tanulmányait Pécssett abszolválta. Nyolc éve szónok, két évig Nagyváradon, két évig Diósgyőrön, három évig Pápán, egy év óta Pécssett működik.

P. Márton Hilarion, a rend szentkúti adminisztrátora. A Sopron vármegyei Ebergőc-ből származik, 44 éves. Magyarul tökéletesen, németül közepesen beszél. Három évig Nagyszombaton, utána egy évig Pápán végezte teológiai tanulmányait. Gondnokként szolgált 13 évig Pápán, három évig Pécssett, öt évig Pesten, öt évig Vadorfon, ahol egy évig a kolostor alperjele is volt, most szentkúti adminisztrátor.

oltári szentségeken. Mondatott 1772. Diós-Győrött. Pécs, 1794.; *Applausus honori et venerationi Dni Ignatii Nagy de Sellye protoepiscopi Alba Regalensis dicatus. Quem dum is Albam-Regalem ingrederetur, poetis Albensibus immixtus cecinit.* Pestini 1776.; *Supplementum ad dissertationem historico-criticam clar. Georgii Pray de dextra S. Stephani primi Hungariae regis cum historia monasterii Sz. Job, ubi olim sacra haec dextra asservabatur; concinnatum ex collectaneis Joachimi Kollarits, auctore ...* Pestini, 1787.; *A káromkodásról tíz prédikációk, melyeket mondott és kiadott.* Pestini 1795.; *Micsoda a pap? Megmutatott... Midőn Kajdacsy Mihály úr első miséjét az Istennek a pécsi püspöki templomban bé mutatta 1797.* Pestini.; *Beszéd a religiónak három rendbéli ellenségi ellen, melyt mondattott Szekszárdon 1795-dikben a templom ünnepén, úgy-mint Krisztus urunk mennybe menetele napján.* Kinyomtatottat pedig és osztogatottat Tiszt. Szluha György által. Vác, 1799.; *Különös tárgyakról való prédikációk, úgymint a tántzról. Az isten-félok boldogságáról. Az oltári szentségről. A penitentiáról. Melyeket külömb esztendőken mondott, most pedig egész esztendőre felosztván, a lelkek hasznáért együtt ki-adott.* Vác, 1800.; *Propepticon. Quo Illustr. ac Rev. Dno Francisco Szányi episcopo rosnaviensi ad suam sedem ter faustum iter vovet clerus, populusque peucinus.* Vác, 1801. (költemény.) *Boldogasszonyról XXXX prédikációk; melyeket külömb helyeken és üdőkben mondott, most pedig többek kérésére a lelkek hasznáért a titkok rende szerént egygyütt kiadott... Hozzá adatik Szent Annáról, Joákimról és Józsefről egynehány dicséző beszéd. U. ott, 1801. (Ism. Annalen, Wien, 1805.) Az Úr Krisztusról egynehány prédikációk, melyeket külömb helyeken és esztendőken mondott, most pedig a lelkek hasznáért a titkok rendbe szerént egygyütt kiadott... Hozzá-adattatnak a szentség imádásáról, Jézus szívééről, Úr színe-változásáról, sz. kereszt feltalálásáról és fel-magasztalásáról egynehány prédikációk. Wien, 1802. (Ism. Annalen, Wien, 1805.); *Mitsoda a templom? Megmutatta... midőn 1802-dikben a szekszárdi új templomnak első követ nagy ünnepléssel le-tenné... Keszthelyi György pécsi kanonok úr. 1803. Böjti prédikációk V esztendőkre; melyeket külömb helyeken és időkben mondott, most pedig többek kérésére a lelkek hasznáért együtt kiadott. Wien, 1804.; Carmen quo Ill. ac Rev. Dno Josepho Király de Ó-Gyalla episcopo Quinque-Ecclesiensi in solemnem ad suam ecclesiam ingressu applauditur. Anno 1808. Quinque-Ecclesiensi. Tóbiás élete, a mint a sz. írásban a sz. lélek ihletéséből megíratott, minden sorsbéli embereknek lelki épületére üdvösséges erköltsi tanítással megtoldva, újra ki-adatott. Pest, 1814., pl. a Diósgyőrön tartott Úrnapi, A Káromkodásról mondott tíz, AZ Úr Krisztusról és a Boldogasszonyról, a Szekszárdi templom alapkövetélekor, a nagyböjten tartott beszéde, továbbá az alkalmi szónoklatai voltak a legnépszerűbbek. A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet levéltárban az 1901–1902 tanévről. Pécs, 1902. 122. p.; = Kisbán... i.m. 1940. 397–398. p.; A püspöki levéltárban a következő kéziratok találhatók: Vita et obitus S. Pauli Primi Eremitae, Vita S. Pauli Primi Eremitae cum Historia Terna Translationis eisdem S. Corporis. 1781.; Praeceptiones Politico morales. 1802.; Momenta pro restitutione religionis Pailinae. 1803.; Libellus supplex ad Comitiam Regni Hungariae. 1790.**

P. **Némety Adalbertus**, az adminisztrátor titkára és a rend magyarnyelvű prédikátora. A Vas vármegyei Vépen született, 47 éves. Magyarul tökéletesen, németül közepesen beszél. Teológiai tanulmányait Nagyszombaton végezte. Grammatikát és szintaxist tanított négy évig. Tíz évig prédikátor Elefánton, három évig Újhelyen, négy évig Nagyszombaton, három éve magyar szónok.

P. **Puhoczy Georgius**, a rendház gondnoka. A fejér vármegyei Székesfehérváron született, 38 éves. Magyarul tökéletesen, németül közepesen beszél. Nagyszombaton végezte teológiai tanulmányait. Újhelyen egy évig szintaxist tanított, majd ugyanott prédikátor, három éve a rendház gondnoka.¹⁰

P. **Gruber Georgius**, a kolostor ünnepi német prédikátora. Az ausztriai Hainburgból származik, 33 éves. Csak németül beszél. A nagyszombati négy éves teológiai tanulmányai után ugyanott öt évig prédikátorként működött, majd pedig két évig Vondorfbán élt. Pécssett három éve a rend ünnepi német szónoka.

TEOLÓGIÁT HALLGATÓ RENDTAGOK:

P. **Bodó Nikolaus**, két éve *bidellus*, a Somogy vármegyei Igalon született, 26 éves, csak magyarul beszél, teológiát négy éve hallgat.¹¹

P. **Kovács Dionysius**, harmadéves, a Zala vármegyei Óhidon született, 28 éves, magyarul beszél. Három éve a legjobb tanuló bibliakumból és egyháztörténetből, két éve egyházi szónoklatból is. Ebben az évben befejezi az erkölcsstani és dogmatikai tanulmányait.

P. **Kristófy Casparus**, harmadéves teológus, a Borsod vármegyei Golopból származik, 27 éves, magyarul és németül beszél. Ugyanazokat tanítja, mint a prior.

P. **Karner Sigismundus**, harmadéves teológus, a Moson vármegyei Parndorffból származik, 26 éves, horvátul és németül tökéletesen, magyarul és szlávul közepesen beszél. Ugyanazokat tanulja.

P. **Simunchich Antonius**, a Nyitra vármegyei Csárból származik, 26 éves, szlovákul tökéletesen, németül és magyarul közepesen jól beszél. Ugyanazokat tanulja.

P. **Gergelyi Andreas**, harmadéves teológus, a Heves vármegyei Gyöngyösről származik, 26 éves, csak magyarul beszél. Ugyanazokat tanulja, mint az előbbieket. Mind jól tanulnak, de Miklós és András páterek viszik a pálmát.

MÉG TANULÓ KLERIKUSOK:

Fr. **Kiss Eusebius**, diakónus, másodéves teológus, a Pozsony vármegyei Kossut helységről származik, 27 éves, magyarul tökéletesen, szlovákul a közepesen jól beszél. Első évben Újszövetséget, görög nyelvet és egyházi szónoklatot, a második évben egyháztörténetet és Ószövetséget tanult.

¹⁰ Gondnok, a rendház anyagi természetű ügyeiért felelt, melyről havonta írásos elszámolással tartozott.

¹¹ Bidellus a növendékeknek a tanárok által megbízott felügyelője, a legkiválóbb növendék. Reggelente ő keltette a társait, jelezte az előadások és a vitatkozások kezdetét, a vitatkozások tételeit leírta és a társakkal kijavította. = Kisbán... i.m. 1940. 307. p.

Fr. **Vichart Thaddaeus**, másodéves teológus, az Esztergom vármegyei Esztergomból származik, 25 éves, magyarul tökéletesen, németül közepesen beszél. Ugyanazokat tanulja, mint az előző.

Fr. **Petráss Simon**, negyedéves jelölt, első éves teológus, a Nyitra vármegyei Szomolánkából származik. 27 éves, szlovákul tökéletesen, németül közepesen beszél. Most egyháztörténetet, a Bibliakumból Ószövetséget, egyházi szónoklatot és hébert tanul.¹²

Fr. **Salkovszky Athanasius**, negyedéves jelölt, egy éve tanul teológiát. A Sáros vármegyei Sóvárból származik, 27 éves, szlovákul tökéletesen, magyarul és németül közepesen beszél. Ugyanazokat tanulja, mint a többi jelölt.

Fr. **Dékán Petrus**, negyedéves jelölt, első éves teológus, a Sopron vármegyei Felsőpásztorból származik, 26 éves. Magyarul tökéletesen beszél. Ugyanazokat tanulja, mint a többi jelölt. Mind igen szorgalmas és jámbor.

II. József a pálos rend eltörlésére vonatkozó rendeletét 1786. február 7-én adta ki. A szerzetesek ezután világi papi szolgálatot vállaltak és nem csak papként, hanem mint tanárok, költők, írók és tudósok is elismerést szereztek volt rendjüknek. A pécsi kolostor feloszlatása után az akkor itt élő szerzetesek közül 18 vállalt egyházmegyei szolgálatot, az 1782-es összeírásban szereplők közül Székel Lipót, Simon Máté és Marian Lénard.¹³

A rend visszatelepítésének érdekében több kísérlet történt a következő évszázadokban. Végül a 20. század elején, 1923-ban jelentek meg a fehér csuhás szerzetesek ismét Pécs utcáin. Pár évtizeddel később, 1950-ben az antiklerikális kommunista hatalom felszámolta a szerzetesrendek nagy részét, így a pálosok ismét eltűntek városunkból, s csak majd fél évszázaddal később 1989-ben indult meg újra Pécsen a pálos szerzetesi élet és a jövőt jelképező noviciátus.¹⁴

¹² A felszentelése után gimnáziumi tanárként működött. I. Ferenc dekrétumát adott ki a szakolcai volt jezsuita, majd pálos gimnázium újraindításáról, ahol 1794-ben indult meg a tanítás. = Kisbán... i.m. 1940. 313. p.

¹³ Kisbán... i.m. 1940. 426. p.

¹⁴ Török–Legaza–Szacs vay... i.m. 1996. 38–39. p.

HÁBEL JÁNOS

A PÉCSI DÓM LEÍRÁSA MICHAEL HAAS GEDENKBUCH-JÁBAN

Michael Haas pécsi belvárosi plébános 1852-ben megjelent *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen* című művének két egyházművészeti és egyháztörténeti szempontból fontos fejezetének fordítása e folyóirat korábbi számaiban már megjelent.¹ Ebben a cikkben a jelenlegi dóm *elődjének* Haas-féle leírását közlöm.

A dóm.²

Azt, hogy a csodálatos dómunk nem osztozott azoknak a templomoknak a sorsában, amelyek 1526 előtt városunkat díszítették és török pusztítás következtében szinte nyomtalanul eltűntek, nem csak a szinte szétrombolhatatlan keménységének köszönhetjük, hanem főképp az erős várban lévő elhelyezkedésének, és annak, hogy a törökök fegyvertárnak, fürdőnek, raktárnak, lóistállónak, derviskolostornak, iskolának és dzsáminak használták. Azt, hogy egyebek között főiskolának (medresze) és kolostornak adott helyet, báró Hammer-Purgstall szerint azok a török, perzsa és arab feliratok bizonyítják, amelyek a nyugati kapujánál még jelenleg is olvashatók.³

Ezek fordításai Skerletz kamarás úrtól származnak:⁴

1. Nincs isten az Istenen kívül és Mohamed az ő profétája.
2. Tanulj, ó ifjú, mivel a tudatlanság szégyen és csak a számár elégszik meg vele.
3. Aki a tudomány terhe alatt hal meg, túlszárnyalja a vértanúkat (érdemekben).
4. Muhij Muhlisz dervis bégnek, aki a szívek gyümölcse és a beigazolódott felismerések teliholdja, rokona írta ezt.
5. Gyere tisztelettudóan erre a szívet megnyitó helyre, gyere sahom, és lépj be áldottként. stb.

1631-ben villámcsapás érte az egyik tornyot és a törökök a szükséges javítást rögtön elvégezték, amint ezt az erről tudósító török felirat tanúsítja. A nagy harangot és a toronyórát nem bántották, mert elterjedt az a vélemény, hogy a torony összedőlné, mihelyt a harangot eltávolítják belőle. A presbitériumot körülvevő nagy

¹ A mű teljes címe: *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Zur Erinnerung an die feierliche Einführung der Kanonissinen von U.L. Frau in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster. Von Dr. Michael Haas, inful. Probst zum Heiligen Benedikt in Schümegh, Consistorialrath und Stadtpfarrer in Fünfkirchen. Fünfkirchen, gedruckt in der Lyzeums-Buchdruckerei. 1852.*; Hábel János: *Szemelvények Michael Haas Gedenkbuchjából.* = Pécsi Szemle 2005. nyár, 18. p.; Hábel János: *Pécs középkori templomai és kolostorai Michael Haas Gedenkbuchjában* = Pécsi Szemle 2005. tél, 9. p.

² Haas: *Gedenkbuch*, 100. p.

³ Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall (1774–1856) osztrák orientalista, diplomata. Az Osztrák Tudományos Akadémia megalapításának egyik kezdeményezője és 1847–49-ig első elnöke. Életről és az iszlám országokkal kapcsolatos kutatásairól bővebben <http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.h/h131958.htm>

⁴ Haas: „Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben” (Pécsett, 1845) c. művében 15 ilyen arab, török és perzsa felirat fordítását közli. 302. p. Ott „mélt. Skerleczy Károly kir. kamarás úr” nem mint e keleti nyelveken írt feliratok fordítója, hanem mint lemásolója említetik.

vasrácsot is megkímélték. – 1701-ben tevőlegesen hozzáláttak Isten házának kijavításához, maga a vármegye is segítő kezet nyújtott a nagy munkához.⁵ 1704-ben, a kurucfelkelés idején, a boltozat kárt szenvedett azoktól a bombáktól, amelyekkel a várost egy ideig félelemben tartották.⁶ Gróf Nesselrode püspök ismét kijavíttatott mindent, és egyebek mellett a járószintet kelheimi kővel borította.⁷ Nemsokára az egyházmegye javait felosztották, melyből a püspök 4/8, a káptalan 2/8, a székesegyház 1/8 és a szeminárium 1/8 részt kapott. A dómnak juttatott részhez 325 egész parasztporta tartozott és a csak a közelmúlttól rendszeresen művelés alá fogott Pécs közeli szénbányák.⁸ – Sajnálatos, hogy a dómunk helyreállításánál és díszítésénél nem mindig vették kellően tekintetbe az egységes, harmonikus és szép kialakítást, a falakat kőművesecsettel fehér színűre átfestették. Ezért se kívülről, se belülről nem hasonlít már a germán stílusú dómokhoz, melyek egy szellem és gondolat művei, hanem egy olyan Isten Háza, melyen csaknem az összes eddigi építészeti stílus megjelenik, továbbá különösen hű mintalapja a 11. század és a jelenünk közötti szobrászatnak. – De hogy minden éke ne csak belül legyen (Omnis decor eius ab intus), 1805-ben gondoskodtak a külsejéről is, és így a déli oldalán 18, a nyugatin 8 hatalmas oszlop díszíti, melyekre rövid időn belül a 12 apostol 13 láb magas szobra kerül.⁹ – A templom belső magassága 67 láb. A templom közepén 18 lépcső vezet le a nagyszerű és hatalmas katakombába, 15 lépcső vezet fel a presbitériumba, innen 3 a szentélybe.

Az oltárok száma magában a templomban 10, melyek mind a környék különböző márványfajtaiból valók. A kápolnában 4, a káptalani sekrestyében 1 oltár áll. Közülük a drága mozaikmunkával díszített Szent Mihály- és a Szent Sebestyén oltár, valamint szentjeik carrarai márványból készült két pompás szobra érdemi meg, hogy mint valódi mesterműveket kiemeljük.¹⁰ A Szent Péternek szentelt főoltárnak és a Keresztelő Szent Jánosnak, ill. István királynak szentelt első mellékol-

⁵ 1701. május 21-én a megyei közgyűlés a pécsi székesegyház építéséhez és felújításához szükséges faanyag szállítására 200 kocsi-fuvarról hozott határozatot. = Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 17. p.

⁶ Sándor László kapitány kurucok 1704 februárjában prédáltak a városban. Nagy Lajos: A kurucok és a rációk pusztítása Baranya vármegyében 1704 elején. = Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Szita László. (szerk.) Pécs, 1986. 13–133. p.

⁷ A westfáliai születésű gróf Franz Nesselrode 1703–32 között volt pécsi püspök. Fricsy Ádám: A Pécsi Egyházmegye püspökei. = Pécsi Szemle 2001 tavasz, 23. p. A továbbiakban a pécsi püspökök kormányzati idejét illetően az ő munkájára támaszkodom. Nesselrode dómújjaépítő tevékenységét részletesen tárgyalja Boros László kiváló művében = Boros... i.m. 1985. 19. p. A kőlapok ügyében Haas valószínűleg téved: a káptalan csak 1747-ben, 15 évvel Nesselrode halála után, rendelte meg a kelheimi kőlapokat. (Keilheim: bajor város a Duna bal partján.) Ezek a dóm 1882-ben megkezdett bontása után jórészt a hetvehelyi és nagymányoki plébániatemplomba kerültek. A 18. századi kanonokok címereivel díszített kőlapok a székesegyházi kőtárban találhatóak. = Boros... i.m. 1985. 34. és 95. p.

⁸ Haas a Somogy és Meszes falvak területén nyitott bányákra utal. Bővebben lásd: Horváth István: A szénbányászat kezdetei a pécsi székesegyházi birtokon. = Pécsi Szemle 2006. tavasz, 35. p.

⁹ A dómot 19. sz. elején Pollack Mihály tervei szerint neogótikus stílusban átalakították. A pécsi Bartalits György kb. 4 m magas apostolszobrai 1854-ben kerültek a déli mellékhajó déli falán elhelyezett kő posztamensekre. Ezek a szobrok jelenleg a Papnövelde utca 1. sz. épület udvarán találhatóak.

¹⁰ A két carrarai márványszobor a trentói születésű Antonio Giuseppe Sartori alkotása. A Szent Mihály szobor Sumonyban, a Szent Sebestyén a hozzá tartozó két puttóval pedig a dóm Jézus Szíve kápolnijában áll. A két oltárt részletes bemutatásához lásd Boros... i.m. 1985. 53. p.

Antonio Giuseppe Sartori: Szent Sebestyén a két puttóval. Jézus Szíve kápolna.

tároknak értékes gipszszobrai vannak. A többi oltárt két-két csodálatos kép díszíti, melyeket a keresztény művészet legmértőbb képviselői a közelmúltban gyönyörűen festettek meg Bécsben. Ezek közül a Kupfelwiesertől származó Szent Flórián kép a legremekesebb, azután Szent Lajos, majd egy mennyei szépségű Madonna következik.¹¹ Nepomuki Szent Jánost Engerth festette; Szent Borbála képét, mely semmilyen tekintetben sem hagy kívánni valót maga után, Ender professzor; Szent Annát Waldmüller tanítványa, Zichy.¹² Geiger professzornak és Borosnak is van még két figyelemre méltó képe.¹³ A püspöki faldistoriumnak csodálatos miniatúr

¹¹ Kupfelwieser Szent Flórián-, és Immaculata képe a püspöki palotában láthatóak. = Petrovich Ede: Pécsi székesegyház, Pécs, 1956, 17. p.

¹² Ferdinand Georg Waldmüller (1793–1865) osztrák festő és művészeti író. Főként mint portré- és zsánerfestő szerzett hírnevet. = <http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.w/w113372.htm>. Zichy Mihály 1844 és 1846 között nála tanult Bécsben. A Szent Anna kép a kurdi templomban látható. Petrovich szerint a Szent János képet, amely jelenleg a nagymányoki templomban van, szintén Zichy Mihály festette. = Petrovich... i.m. 1956. 16. p.

¹³ Peter Johann Nepomuk Geiger (1805–1880) festő, rajzoló, litográfus, tajtékkőfaragó. Ferenc József főherceg, a későbbi osztrák császár és magyar király, valamint testvére, Ferdinánd Maximilián főherceg, későbbi mexikói császár rajztanára. 1849-től a bécsi Akadémia professzora.

alabástrom-faragványai vannak, melyek Fra Bartolomeo Keresztrefeszítés és Correggio híres Éjszaka c. művének a másolatai.¹⁴

A Szent Imre kápolnában a névadó szent Mathaitól származó oltárképe minden tekintetben csodálatra méltó.¹⁵ E kápolna léte Bochus Imre kanonoknak köszönhető, mint ahogy ezt a következő felirat tanúsítja: *Divo Emerico, Principi Juventutis, Castitatis Prodigio, Emericus Bohusius, Vita et moribus integerrimus, Aediculam hanc sacram, Iniuria temporum ac vetustate collapsam, lustaurari, Aramque in ea construi, Ac Divi sui Tutoris honoribus sacrari, Testamento moriens legavit, anno salutis MDCCXXXIX.*¹⁶

A Corpus Christi kápolna művészi kincse a csodálatos márványoltára, melyet a műértő Szakmáry püspök még a török előtti időkben építtetett, ahogy a rávéssett címerpajzs erről semmi kétséget sem hagy.¹⁷ A többi oltár közül ez az egyetlen, amely az általános rombolástól csodálatos módon megmenekült. El volt ásva, és 1783-ban egy bécsi szobrász javította ki 3000 forintért. – Figyelemre méltó e kápolnában még az 1408-ban elhunyt bíboros és püspök Bálint kő síremléke a következő felirattal: *hic iacet Reverendissimus pater dominus Valentinus tituli Sancte Sabine Cardinalis Gubernator Ecclesie Quinque ecclesiensis... tibus q[ui]d Johannis bani filii luctredii palatini de Alcan de que ruthemaguch obit autem in festobeate elisabeth*

Bővebben: <http://www.aeiou.at/aeiou.encyclp.g/g203084.htm>. A dóm számára egy Szent József képet festett. Boros Nep. János *Ecce homo* c. alkotás a kurdi templomba került. = Petrovich... i.m. 1956. 17.p.

¹⁴ A faldisztorium összehajtható, könnyen hordozható keresztezett lábú szék, villági és egyházi előjárók trónus funkciójú ülőhelye, a középkori ábrázolásokon Krisztus, királyok, püspökök trónusa. Lásd: Boros... i.m. 1985. 96. p.; Haas leírása itt nem közvetlenül a püspöki trónusra, hanem a közelében felállított (jelenleg a Szűz Mária kápolnában lévő) reneszánsz síremlékre vonatkozik, melyet Eszterházy Pál László püspök vásárolt Rómában. = Petrovich... i.m. 1956. 105.p.; Fra Bartolomeo (1472–1517) eredeti nevén Bartolommeo Pagholo del Fattorino, az ún. Firenzei Iskola köréhez tartozó művész. 1500-ban barátja, Girolamo Savonarola, megégetése után domonkos kolostorba vonult. Innen a keresztneve előtt a "Fra(te)". Az interneten számos képe és ismert műveinek jegyzéke is megtalálható, Keresztrefeszítés nem szerepel köztük. Az egy emberöltővel fiatalabb, szintén firenzei Bartolomeo della Gatta, (1448–1502) festő, miniaturakészítő, építész és zenész fontosabb művei között nyilvánartanak egy keresztrefeszítést ábrázoló freskót. (Polcro Arezzonál, Duomo). Mivel ő kamalduli szerzetes volt, a "Fra" az ő neve előtt is állhatna. Talán rá és az ő művére gondolt Michael Haas? A művészről bővebben = pl. http://www.bautz.de/bbkl/b/bartolomeo_d_g.shtml

Antonio Allegri da Correggio (1494–1534) egyik híres alkotása az Éjszaka, vagy Krisztus születése, ill. Pásztorok imádása címen is nyilvánartott olajfestménye. Az 1530-ban készült mű a drezdai képtárban látható. Nevezetessége, hogy az éjszakai környezetben ábrázolt betlehemi jelenet alakjaira a fény a jászolban fekvő gyermek Jézusról sugárzik szét. = Pl.

<http://www.uni-leipzig.de/~kuge/neu/2correggio-notte.html>

¹⁵ Boros László monográfiájában az olvasható, hogy Gabriel Matthei a drezdai akadémia festészeti szakosztályának tanára volt. Az 1741-ben festett Szent Imre képe az 1970-es évek elején pusztult el. = Boros... i.m. 1985. 79. p.; A drezdai Általános Művészeti Akadémiát Friedrich Christian szász választófejedelem alapította 1764-ben. Matthei a festmény készülésekor tehát legfeljebb a "jogelőd" festő- és rajziskolának lehetett csak tanára. A német nyelvű művészeti monográfiák csak egy Gabriel Matthei (Mattei, Mathäi, Matthäi) tartanak nyilván, aki azonban kizárólag Bécsben élt. Személyéről igen keveset tudható. Néhány, a 18. század derekán készült műve maradt fenn. = http://aia.art-platform.com/mathei_gabriel.htm. Mivel a székesegyház berendezése elkészítéséhez túlnyomórészt osztrák, vagy olasz származású művészek kaptak megbízást, úgy vélem, Matthei bécsi és nem drezdai volt.

¹⁶ Bohus kanonok végrendeletében biztosította a dóm Szent Imre kápolnájának renoválásához és az új Szent Imre oltár elkészítéséhez szükséges anyagiakat. = Boros... i.m. 1985. 26. p.

¹⁷ Eredetileg a Szakmáry püspök által a délkeleti toronyhoz épített palotaszárny kápolnájában állt. = Petrovich... i.m. 1956. 14. p.

Franz Bauer: Fájdalmas Szűz Anya oltár. 1882-ben az Ágoston téri templomba helyezték át.

regine anno Domini M.CCCC.VIII.¹⁸ Klimo és Eszterházy püspökök földi maradványai szintén e kápolnában az oltár közelében nyugszanak.¹⁹ A freskókat, akárcsak az Utolsó vacsorát, mely e kápolnát díszíti, Dorfmeister festette.²⁰

¹⁸ Alsáni Bálint bíboros 1374 és 1408 között Pécs püspöke.

¹⁹ Klimo György 1751 és 1777 között, galántai Eszterházy Pál László 1781 és 1799 között pécsi püspök.

²⁰ A kápolna részletes leírását lásd Boros... i.m. 1985. 55. p.

A Szent András kápolnát Boros festette ki és 1850-ben Szent Mórnak, Pécs püspökének szentelték. A boltozatot a szent egyházfejedelem életének jelenetei ékesítik: a hét csók, melyet Szent Imre adott neki; menekülés Pécsről 1047-ben a Vata-féle keresztényüldözés idején és Salamon megkoronázása. A Fájdalmas Szűz Anya kápolnában az oltár szobrai csodálatos gipszalkotások; ugyanitt látható Henrik és Radonay püspök síremléke.²¹

Az altemplom egyik oltárán a Szent Keresztet, a másikon a mártír Szent Faustinus erekleit tisztelik.²² Továbbá nagyon régi, kőbe vésett bibliai jelenetek figyelemre méltók még itt, Sámson erejéről és haláláról, a bölcsek imádják a Megváltót, a betlehemi gyermekgyilkosság, menekülés Egyiptomba, stb. Ezek semmiképp sem tekinthetők a Pécssett eltemetett Péter király síremlékének, hanem csak az egykori altemplomi lejáró díszeknek.²³ A korábbi időkben ugyanis a földalatti templomba nem középen, mint manapság, hanem a két oldalfalnál volt egy-egy lejáró, ahogy az a pannonhalmi és veszprémi dóm esetében ma is így van.

A felső két sekrestyét a ferences rendi Donatus páter hat, mesteri módon és tisztán kivitelezett oltárvázlata díszíti. Ő korábban Mária Terézia császárnő udvari festője volt. – Értékes, művészi elkészített miseruhákban, templomi terítőben és kegyzerekben az egyéb egyházi ékszerek mellett kétségkívül a pécsi dóm a leggazdagabb az egész országban. A sok szép miseruha közt található egy, melyet maga a jámbor és hatalmas Mária Terézia hímzett.

A nagy orgonát 1805/6-ban a bécsi Kober építette, és a maga művészetében kitűnő mesterünk, Franz Focht, a legelőnyösebb módon felújította.²⁴ Két manuálos, egy önálló pedálja van és 44 regiszterhúzója, melyből 40 hangzó. El kell ismerni, hogy egy kifogástalan, előnyös és remek műalkotás. Minden szólamot ritka kedves, a hallgatóságot lelkesítő, finom, telt és lekerekített hangzás jellemez. A nyelvmű és a többi basszus, köztük egy nyílt 32 lábas, a legfinomabb nyomásra gyors és teljes intonációt biztosít úgy, hogy az egész mű a legkisebb billentyűzaj nélkül játszik, és a teljesen megtelt templomban is minden pontra átható erővel ren-

²¹ Az egykori Mária kápolna ma a Jézus szíve nevet viseli. Michael Haas Franz Bauer bécsi származású budai szobrász 1789-ben a Pieta-oltárhoz készített Szent János és Szent Magdolna szobraira utal. Maga az oltárépítmény a pécsi Michael Fogl kőfaragó mester munkája. A oltárt 1882-ben az Ágoston téri templomba helyezték át. = Boros... i.m. 1985. 56. p.; Czirkel Henrik János 1421 és 1445 között, Radonay Mátyás Ignác 1687 és 1703 között volt pécsi püspök.

²² A vértanúságot szenvedett római katona, Szent Faustinus, csontvázát Eszterházy Pál László püspök hozta magával az 1780. áprilisi római útjáról. Lásd Borsy Károly: A XVIII. század második felének két püspöke. Klimó Görgy és Eszterházy Pál László. = Egyháztörténeti Tanulmányok I. Fricsy (szerk.), Pécs, 1993, 298. p. A csontereklje jelenleg a Szent Mór kápolnában van. = Petrovich... 1956. i.m. 91. p.

²³ I. (Orseolo) Péter királyt a hagyomány szerint a pécsi székesegyházban temették el. = Hankó Ildikó: A magyar királysírok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Budapest, 1987, 132. p.

²⁴ Az olmtüzi születésű Ignatz Kober (1756–1813) Bécsben telepedett le, ahol elnyerte az udvari orgonaépítő és hangszerkészítő mester címet. = www.musiklexikon.ac.at/ml/musik/Kober_Ignatz.xml; A Kober-féle orgona részletes leírása = Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák – Pécs. Zeneműkiadó, Budapest, 1979, 40. p.; A Sziléziából származó Franz Focht (†1853) Ignatz Kober bécsi segédjeként a dómorgona felállításakor jött Pécsre, itt is halt meg. A törökkor után ő Pécs és egyben Baranya első itt letelepedő orgonaépítő mestere. Őt fia érte meg a felnőtt kort, mind orgonaépítők lettek. Tevékenységéről részletesen lásd = Szigeti... i.m. 1979. 55. p.

Az alabástrom epitáfium Keresztrefeszítés jelenete. Szűz Mária kápolna.

delkezik.²⁵ Egy csodálatos elodikonnal is el van látva, és eddig több mint 23 000 forintba került.²⁶ Ezenkívül a dómunknak még három kicsi, meglehetősen jó orgonája van. A [dóm] hat harangja szépen, harmonikusan szól, a legnagyobb 6953 font.²⁷ Scitovszky püspök Münchenben a szentély három ablaka számára nagyméretű üveggépet akart készíttetni.²⁸ E terve megvalósításában sajnos azonban megakadályozta a szomorú forradalmi korszak. Mégis abban a szép reményben élünk, hogy a műértő és köztiszteletben álló Vörös örkanonok buzgalma révén sikerül ezeket és egyéb más díszeket megszerezni templomunk számára, hogy ezt gyönyörű dolgokkal töltsük meg, mint a német és belga püspökök, akik kölcsönös buzgalommal restaurálják és szépítik dómjaikat, és minden pénzeszközüket arra használják, hogy a német építőművészet csodás emlékeit megfiatalított szépség-

²⁵ Köszönettel tartozom Szamosi Szabolcs dómorgonistának e bekezdés fordításához nyújtott szakmai segítségéért.

²⁶ Bernhard Eschenbach (1769–1853) kísérleteket folytatott, hogy szabadon rezgő nyelvek segítségével hangszert építsen. Első sikereit 1810-ben érte el. Eschenbach a hangszernek az "Aeoline" nevet adta, amely a görög szél isten "Aeolosz" és a német "Violine" (hegedű) kombinációjából jött létre. Újabb verziói Aeolodion, Aeolodikon, Elodikon, Aeol-harmonika, Clav-aeoline vagy Aeola néven is ismertek. Bővebben: www.music-in-cubes.de/launcher/aeoline/

²⁷ A font Magyarországon 56 dkg-nak felelt meg. Haas valószínűleg azt az 1805-ben Pesten öntött, közel 40 mázsás harangot említi, amely 1819-ig a vár déli kaputornyában függött, majd ennek lebontása után áthelyezték a dóm délnyugati tornyába. = Petrovich... i.m. 1956. 113. p.

²⁸ Nagykéri Scitovszky János 1838-ban a rozsnói püspökség éléről jött Pécsre. 1849-ben hercegprímás, esztergomi érsek lett, de csak 1852-ben mondott le a pécsi püspöki székről. Lásd Borsy Károly: Pécs püspökei a török idők után. = Pécsi Szemle, 2001. Tavasz, 33–34. p.

Az alabástrom epitáfium fő jelenete a pásztorok imádása. Szűz Mária kápolna.

ben hagyják az utókorra. Végezetül csak azt kívánjuk még megemlíteni, hogy rendkívüli alkalmakkor, pl. a templomszentelés ünnepén és a körmenetek után a dómunkban egyidejűleg prédikálnak magyarul, németül és horvátul anélkül, hogy ez a legkisebb mértékben zavaró lenne.²⁹

²⁹ Haas jegyzete *) A pécsi dóm zenekara mindig is a legkiválóbb volt az országban. Jelenleg egy karnagy, 26 fizetett zenész, két énekesnő és négy énekes fiú alkotja. Az 1843-ban elhunyt karnagynak, Georg Licklnek, akinek csodálatos egyházi zeneművei az egész katolikus Németországban ismertek, a jövő év május 12-én, halála évfordulóján, számos tisztelője egy méltó emlékművet emel a szép temetőnkben. Hölzl úr is, akire jelenleg a dómzenekar vezetése van bízva, „Noé” című nagy oratóriumával, több miséjével és más szerzeményével a legdicséretesebb módon kitüntette magát. Tiszteletteljes említést érdemel még Schmidt úr és Wimmer professzor úr, a városi plébániatemplom karvezetője, mint zeneszerzők és organisták; Witt és Ruske urak mint kiváló hegedűjátékosok; továbbá mint művészi hírességek a zseniális, már második életévében megvakult fagott-játékos, Weidinger úr, és a fuvolavirtuóz Amtmann Prosper úr.

Megjegyzendő: A név szerint felsorolt zenészek és zeneszerzők tevékenységéhez számos adat található Vargha Dezső: Fejezetek a pécsi egyházi zene történetéből. 1846–1879. c. írásában. = Pécsi Szemle, 2005. Tavasz, 37. p. A „Noé” oratóriumhoz Szkladányi Péter: Hölzl Szeráf Ferenc pécsi zeneszerző. = Pécsi Szemle, 2000. Nyár 42. p.

RAYMAN JÁNOS

BARANYAI ÉS PÉCSI GAZDÁK SZESZFŐZŐ SZÖVETKEZETE

A szeszes italok ismerete évezredekre nyúlik vissza. A sörfőzésről már sumer ékírásos táblák hírt adtak. Hasonlóan régi a borkészítés tudománya is. De alkohol tartalmú folyadékok desztillációjáról, tömény szesz előállításáról, csak a 12. századtól vannak megbízható híradások. Az arab alkímisták is közreműködtek ebben, hiszen az alkohol nevet az araboknak köszönhetjük. Tehát a szeszfőzés találmánya a középkor terméke. A pálinka pedig jellegzetesen magyar terméknev.

Magyarországon 1917-ig a szeszfőzést „kisüstökkel” felszerelt, kis főzdeken végezték. A név is fennmaradt, a jó minőségű italt ma is kisüsti pálinkának nevezik, még akkor is, ha valójában nem ott készült. Akkoriban többen is úgy vélekedtek, hogy ezek a kis üzemek korszerűtlenek, bár kis költséggel működtek. Azonban az állami bevétel szempontjából kevésbé ellenőrizhetőeknek, és ezért jelentős adókiesést okozónak tekintették ezeket a kis főzdeket. A nagy tételben dolgozó, gyárszerű, központi szervezésű szeszfőzdekek térnyerésének tehát az adó volt az egyik alapvető oka. A másikat már a háború okozta. Ugyanis a harmadik éve dúló háború, egyre növekvő nyersanyagéhségében nem csak a templomi harangokat és a háziasszonyok rézmoszarait falta fel, hanem áldozatul estek a régi kisüstök is. A rézedények és rézcsövek is beolvasztásra kerültek. Ezért szeszhiány is fellépett. Ezt a hiányt tovább növelte a tengeri blokád miatt megszűnt szeszbehozatal. A hiányzó szesz és a kiesett adó pótlására megoldást kellett találni. Így a szeszbehozatal után beállott „szükségben meg kellett tanulnunk minden régebben eldobott hulladék értékesítését és feldolgozását” olvasható egy jelentésében. A kisüstöktől elvett jogosultságot szövetkezetek és törvényhatóságok kapták meg, amelyet bár igen népszerűtlen intézkedésnek tartottak, de lehetőséget nyitott az iparszerű, központosított szeszfőzés és melléktermékeinek feldolgozása előtt. Az új szeszfőzdeket elsősorban a megszüntetett kisüstök tulajdonosai szervezték. A pécsi szövetkezet létrehozói szerint nem is volt más, mint egy tőkekoncentráció.

Ezek az okok vezettek Pécsset is egy iparszerűen működő, szeszgyártó szövetkezet létrehozásához.

A megalakulás

A vázolt előzmények nyomán Pécs város és Baranya vármegye gazdasági tényezői is megkezdték egy szeszfőző szövetkezet létrehozásának előkészítését. A megalakítandó szövetkezet beruházásaihoz és működésének biztosításához pénzügyi alapot kellett teremteni. Az ehhez szükséges tagtoborzást, az üzletrészek jegyzését, a Baranyavármegyei Gazdasági Egyesület szervezte. A tagság összegyűjtése 1916-ban megkezdődött, és a toborzás lebonyolítására a Gazdasági Egyesület 1916. november 20-án, egy nyomtatott felhívást bocsátott ki. Ebben arra hivatkoztak, hogy az 1916. évi XXIV. t. c. alapján kiadott 116 300 sz. pénzügy-

miniszteri rendelet szerint, az eddigi szeszfőzdek (kisüstök) általányozását megszüntetik és olyan szeszfőzdeknek, amelyek törköly, seprő, gyümölcs cefréjének átvételét pálinkává főzésére hatósági áron vállalják, kizárólagosságot és kedvezményt biztosítanak.

Pécsen, az egész megyére kiterjedő, valamennyi termelőt mozgósító szövetkezet létrehozását tartották célszerűnek, és úgy vélték, hogy kisebb szövetkezetek ugyan létesíthetők, de azok csak veszteséggel dolgozhatnak. Majd vázolták a tagfelvétel feltételeit és az üzletrészre vonatkozó tudnivalókat, amelyeket az Alapszabályban is rögzítettek.

A felhívás hátoldalán a belépési nyilatkozat volt elhelyezve. Ennek kitöltésével a belépés tulajdonképpen megtörtént. A belépési nyilatkozatban fel kellett tüntetni a belépő által jegyzett üzletrészek számát. Majd a további rovatokban találjuk a belépő nevét, foglalkozását, lakhelyét, szőlő területe nagyságát katasztrális holdban. Végül már csak az aláírás és annak hitelesítése szerepelt. Bemutatunk egy ilyen belépési nyilatkozatot, amelyet a Zsolnay család nevében tölthettek ki, és Zsolnay Miklós írt alá.

Belépési nyilatkozat.

Alulírott kötelezőleg kijelentem, hogy a Baranyavármegyei Gazdasági Egyesület kezdeményezése folytán a vármegye egész területére a m. kir. pénzügyi miniszter 1916. évi 116300 sz. rendelete szerinti központi szeszfőzdek létesítése céljából a tuloldali tervezet szerint alakítandó szövetkezetbe *örög. 4* üzletrésszel belépek.

Egyben tudomásul veszem, hogy a szövetkezet alakuló közgyűlése f. év december hó 10-én d. e. 10 órakor lesz a vármegye székházában megtartva.

Folyó szám	B e l é p é s					
	neve	foglalkozása	lakhelye	szőlő területe 1600 ölben	aláírása	A jegyzést igazoló tanuk aláírása
1	Zsolnay Miklós	gáros	Pécs	8 hold	<i>[Handwritten signature]</i>	
2	Zsolnay János		Pécs	1 1/2 hold		
3	Mattyasovszky András	gárgazdát	Pécs	3/4 hold		

Alapszabály

Az új szövetkezet, a *Baranyai és Pécsi Gazdák Szeszfőző Szövetkezete* alakuló közgyűlését 1916. december 10-én tartották Pécsen. Az összejövetelel szavazták meg a szövetkezet „Alapszabályát”, amelyből néhány tételt kiragadva bepillantást nyerhetünk a szövetkezet működésébe.

1.§. A szövetkezés célja Baranya vármegyében és Pécs szabad királyi város területén termelt szőlőtörköly, borseprő és mindennemű gyümölcs pálinkává főzése. A nyers pálinka finomítása, „cognac” főzése, (úgy látszik akkor még senkit nem zavart ez a megnevezés) a főzésnél keletkezett hulladékok iparszerű hasznosítása, valamint szilvaíz, aszalt szilva készítése és természetesen mindezen termékek értékesítése.

2.§. A szövetkezet neve: „Baranyai és Pécsi Gazdák Szeszfőző Szövetkezete” Pécs székhellyel.

5.§. A szövetkezet tagja lehetett minden nagykorú, és vagyona felett szabadon rendelkező vármegyei és pécsi szőlőbirtokos és gyümölcsstermelő. Továbbá ezek alkalmi egyesülései, Baranya vármegye és Pécs sz. kir. város törvényhatóságai, a vármegye gazdasági egyesülete, községei, szervezett hegyközségei és gazdakörei, amennyiben tagjaik többsége szőlőművelő, illetve gyümölcsstermelő.

7.§. Minden belépő tag köteles volt legalább egy üzletrészt jegyezni. A jegyezhető üzletrészek számát korlátozták. Ugyanis csak minden megkezdett 5 kat. hold szőlő vagy gyümölcsös területe után volt lehetőség egy üzletrész jegyzésére.

Községek, szervezett hegyközségek, gazdakörök, alkalmi egyesülések esetében a község határában, illetve tagjainak birtokában minden megkezdett 50 katasztrális hold szőlő, vagy gyümölcsös után jegyezhettek egy üzletrészt.

Minden üzletrész után 5 korona belépési díjat kellett fizetni.

Az üzletrész névértéke 200 korona volt, amelyet a belépés elfogadásáról szóló értesítés után hat héten belül kellett befizetni a szövetkezet pénztárába.

A tagok korlátozott felelősségéről úgy döntöttek, hogy minden tag a birtokában lévő üzletrészek névértékének a kétszereséig tartozik helytállni.

9.§. Az üzletrészeket névre állították ki. Csak a szövetkezet igazgatósága engedélyével lehetett átruházni és elzálogosításukat is tiltották.

A nyersanyag beszerzést szolgáló fejezet már a működésre is utal, ezért igen fontos:

18.§. A tagok kötelesek voltak az általuk megtermelt összes szőlőtörköly, gyümölcs, illetve gyümölcscefre mennyiségét a szövetkezetnek bejelenteni és hatóságilag megállapított áron és fuvardíj mellett, a szövetkezet által kijelölt gyűjtőhelyén átadni. A gyümölcsből a háztartási, esetleg más gazdasági célra szükséges mennyiséget és a kimondottan nemes fajtájúakat nem kérték beadni.

A tagoknak elővételi joga volt a szövetkezet által termelt szesz kedvezményes vásárlására, árát az előállítási költségek alapján határozták meg. (Tulajdonképpen önköltségi áron.)

Az Alapszabály továbbiakban tárgyalta még a tagság megszűnésének változatait, a közgyűlés, az igazgatóság működésének és jogkörének szabályait.

40.§. Az üzletét az iptartól eltérően minden év július 1-től a következő év június 30-ig határozták meg.

Végül az iratot hitelesítő aláírások következtek.

Az alakuló közgyűlésen elfogadott és hitelesített Alapszabályt 1916. december 19-én bemutatták a törvényhatóságnak. Majd kérték a királyi törvényszéket, hogy rendelje el a megalakult szövetkezet cégjegyzékbe vételét. A törvényszék

C i m p é l d á n y .

Alulírottak a " Baranyai és Pécsi Gazdák Szeszfőző Szövetkezete " céget a következőkép jegyezzük:

1, Én Szily Tamás így:

2, Én Litke József így:

3, Én Baumann Emil így :

4, Én dr.Crosz Imre így:

5, Én Proksch Arthur így:

6, Én Nendtvich Andor így:

7, Én Stenge Ferencz így:

8, Én dr.Mándy Sándor így:

9, Én Sey Tamás így:

10, Én Huber Lajos így:

11, Én Suly Antal így:

12, Én Jeszenszky Ferencz így:

végzése után 1917. március 23-án, a társas cégek jegyzékének III. kötetébe, a 321-ik lapon bejegyezték a megalakult szövetkezetet.¹

Ekkor választották meg a vezetőséget is. Az igazgatóságot, a számvizsgáló bizottságot és a 20 tagú választmányt. Elnöknek választották Szily Tamás ny. főispánt, alelnök lett Littke József pécsi pezsgőgyáros.

További igazgatósági tagok, akik a cég jegyzésére is fel voltak hatalmazva: Baumann Emil sörgyári igazgató, dr. Grosz Imre nagybirtokos Üszög, Proksch Artúr, Jeszenszky Ferenc nagybirtokos Gödre, dr. Mándy Sándor Szentlőrinc, Nendtvich Andor polgármester Pécs, Stenge Ferenc alispán Pécs, Suly Antal szőlészeti felügyelő Pécs, Sey Tamás és Huber Lajos.

Az alapszabályt három alkalommal módosították.

1919. január 26-án a szövetkezet céljában felsoroltakat kiegészítették gyümölcsíz és aszalt gyümölcsök készítésével, valamint mindennemű kerti és gazdasági termék, főzelékfélék és egyéb termelvények értékesítésével.

A következő módosító határozatot 1922. szeptember 24-én megtartott közgyűlésen hozták. Ebben a szövetkezet célját tovább bővítették, illetve pontosították. Ilyen volt a bornak „cognaccá” való főzése, valamint új elem az, hogy pincéjükben a tagjaik által termelt bor raktárszerű tárolását, sőt kezelését is vállalták. Továbbá foglalkozni kívántak bor bizományi, vagy saját számlára történő értékesítésével is.

A 7.§-ban megfogalmazott üzletrészek jegyzésére vonatkozó feltétel előírását enyhítették úgy, hogy minden megkezdett 1 hold szőlő vagy gyümölcsös terület után, illetve minden ½ hold kerti művelés alatt álló terület után, továbbá 20 hold mezőgazdasági terület után is lehetett 1–1 üzletrészt jegyezni.

A szövetkezet központi telephelye és a szeszfőzde berendezései

A központi gyártelepnek Pécsen nem tudtak megfelelő területet vásárolni, olvasható az első éves jelentésben. Végül Zichy Gyula pécsi püspök jóváhagyásával, a pécsi székesegyházi uradalomtól vettek bérbe 20 évre, a Batthyány utcától délre eső, akkor még beépítetlen területet.

Majd megkezdődött a tervezés, a technológia kiválasztása (a kiszolgáló berendezésekkel) és az épületek tervezése. Igyekeztek korszerű berendezéseket beszerezni és használatba állítani. A jelentés szerint ennek az volt az alapja, hogy kiváló szakértők véleményét kérték ki és vették figyelembe. Ezen a központi telepen kívánták megoldani a nyersanyagok tárolását és feldolgozását egészen a konzervgyártásig.

Az épületek és elrendezési terveinek elkészítése, a technológiai felszerelés kiválasztása és megrendelése 1917 nyarán befejeződött. Az építészeti főtervező a budapesti székhelyű Fleischl Róbert műépítész irodája volt. Csak néhány egyszerűbb épületet tervezett Márovits Andor okl. pécsi kőműves mester. Az építkezést vezető Lakos Vilmos építész néhány rajza kisebb részletet vagy módosítást ábrázol. Az épületek nagyobb részének kivitelezését egy pécsi cég, a Műszaki és Építési Vállalat Rt., a többi Márovits kőműves mester végezte.

¹ BML Pécsi Királyi Törvényszék iratai, Cégbírószági iratok, Ct. 545

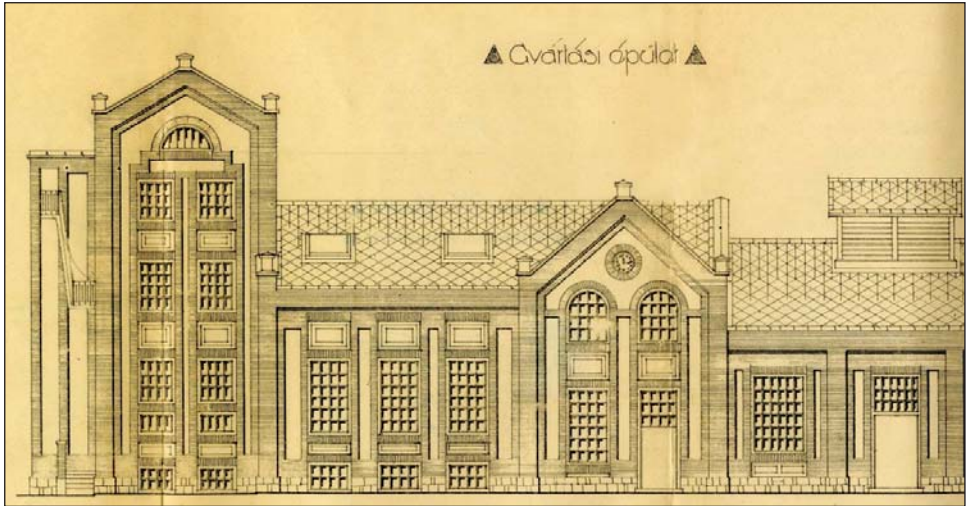

Az építkezés azonnal meg is indult. Már az 1916–17-ben szerkesztett és 1920-ban kiadott várostérképen látható két épület a 2413 helyrajzi számon, amelyet „szeszfőzde” néven soroltak be a város fontosabb intézményei közé. Az 1926-os várostérképre pedig felkerült csaknem minden lényeges épület méretarányosan ábrázolva.

Az épületek elrendezése az alábbi volt: A telek É-i részén, a Batthyány utcában épült az igazgatóság épülete, emeletén az igazgatói lakással. Tőle délre találjuk a tényleges technológiai épületet, amelyben K-ról Ny-ra rendezték el a kiszolgáló berendezéseket. Előbb a felvonó, majd a finomító, utána a lepárló rész, azután a gépház, szárító, végül a malom következett.

A főépületre merőlegesen, Ny-ra kocsiszín és raktár épült, K-re pedig két törkölysíló, ahol a tárolást és erjesztést is végezték. A kazánház és a hozzá tartozó kémény az üzemcsarnoktól délre állt. Az Alsó malom utca felőli oldalon található a nagy hordóraktár, középen pedig az olaj extrakció épülete. Az építészeti tervek, változtatásaikkal együtt szerencsére megmaradtak, az engedélyezési eljárás néhány iratával együtt.² A szokásos építészeti engedélyezési iratok között kiemelt szerepet kapott a gyártelep területén összegyűlő csapadékvíz, szennyvíz és az igazgatósági épületben lévő vécék termékének elhelyezése és elvezetése.

² BML Pécs Város Műszaki Ügyosztályának iratai, F-418/1926.

A szeszőzde épületei a Batthyány utcában

A gőzkazánt a Láng L. Gépgyár tervezte és szállította „pálinkafőzde és szőlő-törköly feldolgozó berendezés” néven. A kazán kéményét külön terveztették Schulz A. Gőztéglagyár Rt.-nél. A 45 m magas, tetejénél 2 m belső átmérőjű kémény nemcsak mutatós, hanem tekintélyes is volt. A városi hatóság pedig szigorúan előírta az engedélyezéskor, hogy utóégetővel és szikrafogóval kell ellátni, valamint a tűzteret úgy kell készíteni, hogy ne maradjon éghető termék, pl. korom a füstben.

Az építkezés is megkezdődött 1917-ben. 1918. szeptember 20-án ideiglenes engedélyekkel, 1919. februárban már valamennyi lényeges engedély birtokában végezték a törköly feldolgozását.

Az első évadban a technikai felszerelések hiánya meghatározta a lehetőségeket. A pécsi gyártelepet ekkor építették ki és szerelték fel, de minden munka év végéig nem fejeződött be. Ezért a vállalkozás megindítását, így a szeszőzést is decentralizált termelő üzemekben kezdték meg. Összesen 11 ilyen telephelyről van feljegyzés, ahol részben helyben lévő, vagy erre a célra beszerzett hordozható főzőüstökben főzték a pálinkát.

A feldolgozáshoz munkába állított, valamint a beszerzés alatt álló berendezésekre is érdemes egy pillantást vetni.

A törköly feldolgozásának fontosabb berendezései. A törköly fogadására cementsilókat építettek. A beszállított törkölyt az erjesztő helység medencéiben tárolták és erjesztették. Innen billenő kocsi szállította a főépületi felvonóhoz, ahol a padlástérbe emelték. Innen töltötték a főző (desztilláló) készülékebe. Két nagy szeszőzde kazánt a Láng gépgyár szállított. Desztilláló üstből (lombikból) két sorban három-három volt beépítve. Soronként egy időben két üst üzemelt, egy pedig töltés, vagy ürítés alatt állt. A desztilláló berendezésekben 24 órás üzemben, naponta 40 tonna törkölyt tudtak feldolgozni.

A párlat egy deflegmátorral ellátott töményítő oszlopba jutott, ahol a pálinka erőssége is szabályozható volt.³ Majd a hűtőben lecsapódott és ellenőrző készüléken átvezetett kész pálinkát közvetlenül a hordókba fogadták.

A desztilláció befejezése után a „lombik” kiürítése a „moslék” lecsapolásával kezdődött, majd kitakarították belőle a törkölyt, amelyet már szesztelenítve, automatikusan működő szállító csiga előbb a felvonóhoz vitt, ahonnan a csigaprésbe juttatták, a maradék folyadék kisajtolása céljából. A kisajtott törköly szárítókemencébe került, amelyet fáradt gőzzel fűtöttek. Szárítás után osztályozás következett egy „szelelő rostával”, ahol elválasztották a szőlőmagot a többi alkotótól. A törköly maradékot malomjáraton megőrölték, és mint „mútakarmányt” zsákolták és hozták forgalomba. A szőlőmagokból pedig szőlőmag olajat állítottak elő.⁴ Ehhez Otto Wilhelm stralsundi specialista szállított egy különleges extrakciós berendezést. Az ún. mosléklevet külön medencében fogták fel és ebből történt a borkő kiválasztása.

A telep gőzszükségletét központi kazánházból látták el, amelyhez 3 db 260 m² fűtőfelületű Cornwall-kazánt helyeztek üzembe. A pálinka raktározására megfelelő pincét építettek, amelyben összesen 8 db 4000 hl űrtartalmú vasbetonból épített, belül üveglapokkal bélelt, „Borsari-féle” ciszterna létesült.

Más mezőgazdasági termék értékesítéséhez egy kisebb konzerváló üzemet is terveztek létrehozni. Mindenfajta gyümölcs, főzeléknövény, zöldség és egyéb gazdasági termék szárítására (aszalására) alkalmas berendezést is rendeltek, hogy naponta 10 000 kg nyersanyagot legyenek képesek feldolgozni. Továbbá napi 5000 kg friss gyümölcsnek gyümölcszvé (dzsem) feldolgozást vették számításba és ehhez is, megfelelő berendezést rendeltek. A háborús viszonyok miatt üzembe állítására csak 1919-ben kerülhetett sor.

A nyersanyagok összegyűjtésére vidéki gyűjtőállomásokat hoztak létre, amelyeken cement- és téglaeépítésű ciszternákat, silókat építettek. Ezen kívül „mobil ciszternák”-nak nevezték a nagyobb mennyiségben beszerzett fakadakat.

A törköly beváltáshoz szükséges tároló berendezés vidéken 20 000 hl, Pécsen a központi telepen 18 000 hl fogadására volt alkalmas. Ezt még kiegészítették összesen 15 000 hl űrtartalmú fakáddal. A kilenc főbeváltó és a 24 ún. „alállomás” létrehozásával teljesen le tudták fedni a területet. A gyűjtőállomásokat vasút közelében helyezték el. A központi telepre történő olcsó és nagytételű szállítás megoldására pedig iparvágányt fektettek, amely összekötötte a telephelyet a közeli, Pécs-külvárosi vasútállomással. Az 1926-ban készített várostérképen már a vasúti leágazás is rajta van, amely a üzemi főépület mellé érkezik. A vasúti áruforgalmat legalább 1200 vasúti kocsirakományra szervezték. A törköly szállítására további lehetőségként még 1000 db külön erre a célra készített vashordóval is rendelkeztek.

A beruházások fedezésére a részjegyekből befolyt tőke nem volt elegendő, ezért a Pécsi Takarékpénztár és a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár, valamint a Pécsi Kereskedelmi és Iparbank által folyósított kölcsönhöz folyamodtak. Ennek biztosítására 6%-kal kamatozó kölcsönkötvényt bocsátottak ki, amellyel a

³ Az alkoholgőzök részleges kondenzálására szolgáló berendezés.

⁴ Az érett szőlőmag 6–20% olajat tartalmaz, a szőlőmag olaj az olíva olajhoz hasonló jó étkezési olaj, de főleg a kozmetikaipar használta.

szövetkezet felhasználható tőkéjét 1 millió egyszázezer koronára növelték. 1916-ban ezer alatt volt az elkelt részjegyek száma, 1918-ban 1600. Tehát mintegy háromszázezer koronával rendelkeztek. Ezért 6–700 ezer korona kölcsön felvételéről lehetett szó.

Egy nagyobb fióktelepet már 1917-ben létrehozta Pécsváradon, amelyet Grosz Dávid helyi lakos vezetett.

Jelentésükben azt állították, hogy ez a szövetkezet volt akkoriban Magyarországon az egyetlen, amely működését egy teljes vármegye és egy nagyváros, nyersanyagban gazdag egész területére kiterjesztette.⁵

A kezdeti lelkesedést, fellendülést követte. Ezt vállalkozásaik nagy száma is igazolja.

A taglétszám

A szövetkezet működését jól mutatja az érdeklődést kifejező taglétszám és a tagok által jegyzett üzletrészek száma. A névsorok nagy része ma is rendelkezésre áll a levéltárban, amelyből az alábbiakat lehetett összeállítani.

Év	létszám	jegyzett üzletrészek száma
1916	780	904 a megalakuláskor
1918	1069	1 613
1919	1445	2 133
1921	1512	2 218
1923	1495	9 410 ⁶
1924	1498	9 414
1925	1489	10 658
1927	1485	10 648
1928	1485	10 648
1929	1489	10 648

Üzleti tevékenység

A pécsi központi telep megépítése és munkába állítása mellett a szövetkezet részt vett a térség gazdasági életének fontos részét képező gazdasági társaságok működésének megindításában, és meglévő társaságoknál is részvények megszerzésével befolyást és bevételt próbált szerezni.

Alapítója volt a *Pécs-baranyai gyümölcsszesz értékesítő részvénytársaságnak*. Ennek az új társaságnak egy millió koronás alaptőkéjéből 150 ezer koronát vállalt a szövetkezet, 750 db 200 K névértékű részvény jegyzésével.

Pécs és a környék gazdáinak részvételével megalakították a *Pécsvidéki mezőgazdasági szeszgyári szövetkezetet*, majd alapítói voltak a *Sopiana mezőgazdasági szeszgyárak és szeszfinomítók szövetkezetének*, a szomszédos várme-

⁵ Baranyai és Pécsi Gazdák Szeszfőző Szövetkezete 1917/18. évi jelentése és zárszámadása. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai RT.

⁶ 1922. október 9-én Pécs város 1000 üzletrészt jegyzett!

gyék néhány mezőgazdasági szeszgyárának bevonásával. Ezzel már 1000 hl szesz finomítására tudtak vállalkozni.

Létrehozták az *Industria* nevű részvénytársaságot, amelyben a szövetkezet is részvényes volt és tagjai is jelentős részvényt szereztek meg.⁷

A *Mezőgazdasági Vegyipari és Olajgyár Rt*-nek 2500 részvényével rendelkeztek. 1923. november 12-én a közgyűlés felhatalmazta a vezetőséget, hogy ezeket a részvényeket felajánlja a szövetkezet tagjainak 2000 K áron megvételre úgy, hogy a tagok a tulajdonukban lévő hat darab szövetkezeti részjegy után vehettek át egy részvényt. Később már csak négy üzletrészhez kötötték az eladást.

Az első zárszámadás sikeres évről számolt be, amelyből néhány adatot rekített számokkal bemutatunk:

Eredmény:	408 620 K
Felosztása:	
Tartalékalap	50 000 K
Igazgatói tiszteletdíjak	40 860 K
Felügyelő-bizottság díja	12 260 K

Baranya vármegye és Pécs sz. kir. város gyümölcs és szőlőtermelésének előmozdítására a Baranyavármegyei Gazdasági Egyesületnek az eredményük 10 %-át utaltak át:

	40 860 K
Tisztviselők jutalma:	21 700 K
Jótevény célra:	10 000 K
Fennmaradt:	232 940 K

A megmaradt összeg felét a tagok között üzletrészeik arányában, másik felét a szövetkezet körzetében termelt és beszolgáltató nyersanyagok értéke és ezeknél elért üzleti eredmény alapján osztották fel.

Ténylegesen felosztásra került végül is 229 621 K, a maradványt pedig átvittek a következő évre. Ezek után 1918. október 1-jétől meg is kezdték az üzletrészenként elért 65 K osztalék kifizetését. (Nem szabad elfelejteni, a részjegy értéke 200 K volt. Ez több mint 30%-os osztalék!)

„A szép reményeket az 1918 év október végi összeomlás és az azt követő jugoszláv megszállás tönkretették...” A megszállók megakadályozták a nyersanyag begyűjtést, ezért csak a korábbi készletek feldolgozását tudták befejezni. A megszállás alatt bár károkat szenvedtek, de a gépi berendezések és felszerelés nagy része megmaradt. A szövetkezet legnagyobb sérelme az volt, hogy a m. kir. kincstárral szemben a megszállás előtt keletkezett adótartozást, a szerbek „a legbrutálisabb eszközök igénybevétele” behajtották. A megszállás alatt hordó- és kádfeleslegeiket értékesítették. Olajgyári beruházásuk berendezéseit is eladták, és ezzel, bár tudták jól, hogy egy korszerű termelési ágat adtak fel.

A felszabadulás után az 1921/22. gazdasági évet szervezték. Megkezdték a gyümölcs és törköly beváltását. A jövőtől a központi szeszfőzdek fennmaradását várták, és úgy vélték, a szövetkezet továbbra is az üzletágban „számottevő faktora” marad a város gazdasági életének. Eközben a vándorüstök felhasználásával bizo-

⁷ BML Pécsi Királyi Törvényszék iratai, Cégbírósági iratok, Ct. 733

nyos decentralizálást is kénytelenek voltak végrehajtani. Ezzel a főzést közelebb vitték a termelőhelyekhez. Bár így csökkent a melléktermék feldolgozás.

A felszabadulás utáni közgyűlés határozata alapján a részjegyek szelvényeinek beváltására már csak 16 K jutott szelvényenként.

Újabb nyomtatott zárójelentés az 1921/22 évről készült, amelyet a szövetkezet alapszabályának már említett módosítása követett. Maximálták az üzletrészjegyek vásárlását, ezzel a mezőgazdasági művelés alatt álló birtokterület után legfeljebb 200 üzletrész volt jegyezhető. Megemelték az üzletrészek névértékét 400 K-ra. Tényleges tőkeemelésről nincsen adat, tehát inkább az inflációval hozható összefüggésbe a részjegy névértékének emelése. A szabályzat megengedte a 10 és 25-szörös részjegy összevonást.

A következő években fokozatosan romlott a helyzet. Okát részben az elszakított területek hiányával magyarázták. Döntő szerepet játszott a gazdaság egészét aláásó, gyorsan növekvő infláció. De az „egyesülési főzödék” konkurenciájának a megjelenése sem használt az üzletnek. Ezekből ekkor Baranyában már 132 működött. Létük a nyersanyag-beszerezést megnehezítette, esetenként meg is szüntette. A helyi érdekeltség leküzdésére azzal érveltek, hogy a szövetkezet évente 3000 métermázsa takarmányoptólót tud előállítani a törköly melléktermékből. Sőt, új terméket is igyekeztek meghonosítani, amikor a borseprő feldolgozásával „borkósavas meszet” állítottak elő.⁸

Üzletrészjegyek

A gazdasági helyzet alakulását a részjegyek számának és címletének változásai is jól mutatják, amelyet az alábbiakban foglalunk össze.

Időpont:	üzletrész névértéke	
1916. december 10.	200 K	
1922. szeptember 24.	400 K	A és B
1925. augusztus 10.	35 000 K	A és B
1926. november 8.	3 P	A és B ⁹

1922-től az üzletrészjegyekből két alaptípus készült. „A” sorozatjellel látták el azokat, amelyeket termelők váltottak. Ezek voltak az ún. törzsrész-jegyek. A „B” sorozatjellel ellátott elsőbbségi üzletrészjegyeket, a nem-termelők (befektetők) részére bocsátották ki. A megkülönböztetett elsőbbségi részjegyek után a névérték 6%-át garantálták kamatként. Csak ennek kifizetése után lehetett a szövetkezet részjegy tulajdonosainak a nyereségből osztalékot fizetni.

Az alapszabály eredetileg 10 és 25-összevont üzletrész kibocsátását engedélyezte. De később 5, 10 és 25-részjegy összevonásával is készítették értékpapírt. Ezek alapján létezett az első részjegyből 200 K, valamint tíz db összevonásával 2000, és huszonöt összevonásával 5000 K összértékű címlet.

A második sorozatból 400 K, továbbá 4000, és 10 000 K összevont címlet.

⁸ A szőlőlé 0,3–1,7% borkósavat tartalmaz. Korabeli előállítása úgy történt, hogy a borkövet oltott mésszel kezelték és így a borkósav sóját kalcium tartarátot, vagy borkósavas kalciumot nyertek.

⁹ Rayman János: Baranyai és Pécsi Gazdák Szeszfőző Szövetkezetének üzletrészjegyei. = Pécsi Dé-nár, 3. (2003). 18. sz. 4–5. p.

200 koronás részvény

400 koronás részvény

35 000 koronás részvény sorozat összevont részvénye

Az inflációs ideiglenes részjegyekből 35 000 K, és az összevontak 175 000, 350 000 és 875 000 K értékű címmel. A pengő bevezetése után pedig felülbélyegzéssel 3, 15, 30, és 75 P címletű részjegyek ténylegesen is elkészültek.

Szerencsére magángyűjteményben és a levéltárban megmaradt részvényekből szinte minden változatot be tudunk mutatni.

1925. július 1-jén az igazgatóság közzétette a szövetkezeti mérleget. A jelentésben az olvasható, hogy míg 1923/24-ben 13 793 hl pálinkát főztek, a rossz szőlőtermés ellenére a következő évadban 14 626 hl volt az eredmény, amelyből 8211 hl bérfőzésből származott. Ebben a termelési évben 7 fióktelepet működtettek, ezek közül 5 helyen csak bérfőzés folyt. Újra felmelegítették a vándorüstök használatba vételét és azok engedélyezési eljárását is megindították. Megkezdték a rum gyártásának és a „kismértékbeni” árusításnak is az engedélyeztetését. Ezt a szövetkezeti tagok olcsóbb, jó minőségű palackáruval való ellátásával igyekeztek indokolni.

Az 1924/25. év mérlegének eredménye 33 millió koronát meghaladta, osztalékot 1000 K-át fizettek részjegyenként. A beszállító tagok 1924 q után 4700 koronát kaptak mázsánként.

A Pénzügyminisztérium a „mérleg valódiságának helyreállítása” címen kiadott rendelkezésére az 1925. június 1-jére készített mérleget felülvizsgálták, és a pénzügyminisztérium 4200/1925 P.M. rendelete alapján felértékelték a vagyonukat. Érdemes rátekinteni:

3 pengős részvény sorozat összevont részvénye

Ingtatlan	260 000 000 K
Gyár, gépek	329 208 000 K
Szárító	11 500 000 K
Felszerelés	16 578 000 K
Hordók	25 126 000 K
Kádak	51 842 000 K
Vashordók	3 430 000 K
Palackok	3 500 000 K
Iroda berend.	20 478 000 K
Értékpapírok	150 840 000 K
Letétek	750 K
Pénztár	735 396 K
Adóság	55 140 404 K
Nyersanyag	4 608 000 K
Üzemi anyagok	4 375 000 K
Árukészlet	200 408 342 K
Üzletrész tőke	375 529 000 K

A felértékelés után állapították meg az üzletrészjegyek új névértékének a 35 000 K-át.¹⁰

Majd 1926. november 8-án megtartott közgyűlés határozott a pengő értékről és a koronás címletű részjegyek bélyegzéséről. A 35 000 K névértékű üzletrész új értékét 3 P-ben állapították meg, amelyet rábélyegeztek a korábbi részjegyeken a korona névértéket mutató számokra.

Veszteségek és csőd

Az 1927-es évtől tovább romlott a helyzet. Az 1928/29. évet még veszteség nélkül zárták. Bár a jelentésből kiderül, hogy nagy termés volt, ami a pálinka piacnak akkor éppen nem kedvezett.

De 1930. augusztus 2-án, majd 22-én és végül 30-án megtartott közgyűlés sorozaton a megállapított 13 937 pengő veszteség kimutatása alapján, a közgyűlés határozatot hozott a szövetkezet felszámolásáról.

A főlszámolásra Förster Jenő, Goreve Lajos, Hoffer Kálmán, Jeszenszky Imre, Jusztus Vlagyimir és dr. Szily Ádám kapott megbízást a tagságtól.

A sajtóban megjelent Hirdetményben bejelentették a felszámolást és felhívták a szövetkezet hitelezőit, hogy követeléseiket hat hónapon belül nyújtsák be.¹¹

1932-ben a felszámolás során arról tudósítottak, hogy a szeszár csökkenése miatt a készleteiket csak a leltári áron alul tudták értékesíteni. A szesziparban bekövetkezett pangás miatt a gyári felszerelés értékesítése is meghiúsult. Sajnálatlaltal érzékelték, hogy követeléseik egy része behajthatatlanná vált. Egyetlen komoly értékük az ingatlan volt, olvasható a beszámolóban, de ez valójában csak a bérelt területen álló épületeket jelentette, hacsak időközben az egyházi tulajdonú földterületet meg nem szerezték, de erre nem találtam adatot. Az eladással késlekedtek, mert 1930 őszén a katonai kormányzattal folytak tárgyalások a Batthyány laktanya bővítéséről, és kilátásba került a kisajátítás is. A tárgyalások 1931-ben a gazdasági válság miatt már illuzórikussá váltak.

Ezért 1931-ben elhatározták az ingatlan önkéntes bírói árverésre bocsátását.

1933. december 4-én kelt jelentés szerint a 84 942 aranypengő veszteség apasztására az összes tartalék, a törzs- és elsőbbségi részjegyek összegének használatát kérték. Ez után még fennmarad 27 313 pengő veszteség, amely az alapszabály értelmében csak a szövetkezeti tagoktól lenne behajtható.

Látható, hogy a hitelezőket nem tudták kielégíteni, ezért 1934. július 12-én a királyi törvényszék, mint csődbíróság elrendelte a felszámolás alatt lévő szövetkezetre a csődeljárást és csődbiztost rendelt ki, dr. Bátor Kálmán törvényszéki jegyzőt. Tömeggondnoknak dr. Schmidt Antal pécsi ügyvédet bízta meg.

A zár alá vétel és leltározás végrehajtására Müller Győző pécsi járásbírói végrehajtó kapott megbízást.

¹⁰ Baranyai és Pécsi Gazdák Szeszfőző Szövetkezete Pécs. Felértékelt megnyitó mérlege 1925. július 1-jén. Igazgatósági és felügyelő bizottsági jelentés és javaslat. Pécs, 1925. Taizs Nyomda.

¹¹ Baranya Vármegye Hivatalos Lapja, 1930. november 13.

Az eljárás alá vont szövetkezet felé, a követelések bejelentésére 1934. szeptember 15-ig szabtak végső határidőt. A felszámolási tárgyalás időpontjának 1934. szeptember 26-át tűzték ki.

Majd a cégbíróság elrendelte, hogy a megindított csődeljárást jegyezzék be a cégjegyzékbe. 1939. december 28-án pedig, a felszámolás alatt álló Baranyai és Pécsi Gazdák Szeszfőző Szövetkezetére a csődmegszüntetési hirdetményt bocsátották ki.

A végzés 1941. december 5-én rendelkezett a csődügy lezárásáról.

Ezzel a két évtizedes küzdelmekkel teli gazdasági társulás befejezte tevékenységét Baranyában. Láthatóan nem szervezetlenség, szakértelem, vagy netán szorgalom hiánya okozta a bukást, hanem a szerencsétlen körülmények. A veszített háború utáni infláció, majd a harmincas évek gazdasági válsága, amely sok más vállalkozást is csődbe juttatott.

A szövetkezet védjegye

KÍSÉRLET A PAPI CÖLIBÁTUS ELTÖRLÉSÉRE a Pécsi Egyházmegyében az őszirózsás forradalom idején

Az őszirózsás forradalom napjaiban a kötelező papi cölibátus kérdése nagy vihart kavart nemcsak a katolikus egyházi életben, de az egész magyar közvéleményben is. Ekkor, a nagy politikai és társadalmi változások idején, mikor „mindenki újakra készül”, ennek eltörléséért mozgalom indult meg a katolikus alsópapság egy részéből.

A kereszténység első századaiban a papokat még nem tiltotta semmilyen egyházi törvény a nősüléstől, azonban egyre inkább kialakult az a gyakorlat, hogy a papok felszentelésük után önmegtartóztató életet éltek, még ha korábban meg-nősültek is. A fölszentelés előtt kötött házasság folytatható volt, de az isteni szolgálat idején kötelező volt az önmegtartóztatás, a felszentelés után pedig már nem lehetett házasságra lépni. Az első egyházi törvényt a papi cölibátusról az elvirai zsinat hozta a 300 körüli években, mely az egyházi rendből való kizárás büntetése mellett kötelezte a püspököket, papokat és diakónusokat, hogy feleségüktől tartózkodjanak. Ettől kezdve a nyugati egyházban mind ritkábban fordult elő, hogy nős férfiakat felszenteljenek, noha jóllehet ez még elviekben lehetséges volt. I. Leó és Nagy Szent Gergely pápa az elvirai kánont a szubdiakónusokra is kiterjesztette. Azonban a korai középkorban a kereszténységet felvett germán népek és papjaik hatására a cölibátus gyakorlata hanyatlani kezdett, melyet a cluny-i reformmozgalom igyekezett visszaszorítani, élén VII. Gergely pápával. Ennek következtében 1139-ben a második lateráni zsinat kimondta, hogy aki szabad akaratából magasabb papi rendbe lépett, nem köthet házasságot, majd pedig ezt megerősítette a tridenti zsinat is. Azonban természetesen ennek mindvégig megvoltak ellenzői is. A 17. század második felében a felvilágosodás kialakulásával párhuzamosan heves harc bontakozott ki a cölibátus ellen a német és olasz államokban, valamint Franciaországban, ahol a forradalomban el is törölték a papi nőtlenség kötelezettségét.¹

A magyar papságra természetesen az általános egyházi törvények voltak érvényesek, hazánkban a reformáció elterjedése idején hallunk a cölibátus törvényének tömeges megszegéséről. 1848-ban is felvetődött a kötelező papi nőtlenség eltörlésének igénye az alsópapság több radikális képviselője részéről is, bibliai, történelmi, erkölcsi és gyakorlati példákkal megokolva azt.² Időszakunkban pedig még az őszirózsás forradalom előtt, az első világháború idején felvetették egyes napilapok ismét a kérdést, azzal indokolva ezt, hogy a háború nagy vérveszteségéből a papok nősülésével is minél hamarabb magához térjen a nemzet.

¹ Zsigovits Béla: A papi nőtlenség története Magyarországon. Budapest, 1914; Sipos István: A celibátus (papi nőtlenség) története és védelme. Pécs, 1913.

² Sarnyai Csaba Máté: A radikális alsópapság követelése és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban. = Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Esztergom, 1999. 68–70. p.; Zakar Péter: Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848–49-ben. = Állam és Egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Budapest, 2001. 56–57. p.

A forradalom idején a papi cölibátus eltörlésének egyik legfőbb szószólója egy pécsi egyházmegyei pap, **Földes Dezső** várdombi plébános volt. Ő a forradalom napjaiban, 1918 novemberében kiadott egy röpiratot A cölibátus kérdése címen. Ebben a tizenhat oldalas kis füzetben a kötelező cölibátust Földes elmondja minden rossznak: „az egyház szégyene, gyilkos seb, mérgező virág, pokol kapuja, a római katolikus papság működésének és lelkiismeretének megrontója” stb. Ő az egyházban és a társadalomban jóformán minden bajt és problémát ebből eredeztetett, a 20. század vallástalanságát, a lezüllött családi életet. Szerinte a cölibátus „rengeteg és rettenetes bűnök termőfája, a papillekek [sic!] megrontója”, melynek eltörlése mind az egyház, mind a vallásos társadalom virágzását hozná magával. Kifejti, hogy ennek megtartása úgyis csak a legkritkább esetben sikerült a papságnak és mindig a szigor és a kényszer eszközével kellett fenntartani, viszont megtörése rengeteg pap életét tette tönkre a lelkiismeret-furdalás miatt. Azt is kijelenti, hogy a feleség nem akadály a Isten szeretetének és szolgálatának, sőt a nők vallásos érzülete mindig inkább erősítette a férfi hitét. Felteszi a kérdést, hogy ha a házasság szentség, akkor miért legyen a papnak tisztátalan állapot? Szentírási és történelmi példákat is felhoz nézete indoklásául: a tizenkét apostol Szent János kivételével mind nős ember volt, és Szent Pál sem ítélte el a házasságot: „Arra nézve pedig, amiről írtatok nekem: jó az embernek asszonyt nem illetni, a paráznaság eltávolztatásáért azonban mindenkinek tulajdon felesége legyen és mindenkinek tulajdon férje legyen.” (1 Kor 7,1–2.) és „De ha magukat meg nem tartóztatják, házasodjanak meg; mert jobb megházasodni, mint égni” (1 Kor 7,9). Kérte ezért a Szentatyát, hogy érvényesítse az apostoli felfogást az egyház törvényeiben és a püspököket, hogy támogassák papjaik ezen kérését. De a főpapságot sem kímélte: „Az is bizonyos, hogy nem lett volna Luther és nem lettek volna Luther-követők annyian, ha az egyházi fejedelmek és irányító elemek nem foglaltak volna el oly merev álláspontot ebben a kérdésben, oly kérlelhetetlen, kegyetlen, felmentést nem ismerő álláspontot. De nekik mindegy, szakadjon el a félvilág [sic!], hulljon el lelkileg a papság 80 százaléka s velük és miattuk a hívek megszámlálhatatlan milliói, csak győzzön a felmentést nem ismerő kötelező cölibátus fekete uralma. [...] Ők az egyház Vilmosai [II. Vilmos német császár] és törzskara, milliók lelki vergődésének, küzdéseinek, szenvedéseinek, elpusztulásának, lelki halálának okozói.”

Kiadványában paptársait is felhívta ezen eszme támogatására és az általa alakítandó Országos Cölibátus Elleni Szövetségbe való belépésre, valamint az Országos Papi Tanácsot, az alsópapság 1918. november 7-én alakult forradalmi érdekvédelmi és reformszervezetét³ is felszólította nyílt levelében, hogy vegye fel ezt hivatalos programpontjai közé.⁴

De mi készítette munkájának megírására és kiadására Földest, holott nagyon jól tudta, hogy egyházi főhatósága haragját vonja ezzel fejére, **Zichy Gyula** püspökhöz írt levelében kijelentette, hogy „kész vagyok azonban az üldöztetést is

³ Prímási Levéltár, Csernoch Cat. 31. A budapesti alesperesi kerület rendes őszi koronagyűlésének jegyzőkönyve, 1918. november 7.

⁴ Földes Dezső: A cölibátus kérdése. Szekszárd, 1918. PPL 16sztsz/1920.

elszenvedni az igazság győzelméért”.⁵ Saját bevallása szerint már régóta foglalkoztatta a gondolat, hogy nyíltan föllép a kötelező papi cölibátus ellen, “tapasztalva azt a szóval ki nem mondható, tollal le nem írható rombolást és kárhozatot, melyet a papság lelkében s általa az egyházban és a hívek lelkeiben okozott.”⁶ Most, a forradalom felszabadító levegőjében azonban végre elérkezettnek látta a megfelelő pillanatot erre. Azonban a forrásainkból nyilvánvaló, hogy ennek némi közvetlenebb, személyesebb oka is volt. Mivel még majd száz év múltán sem illik senki magánéletét kitergetni, csak azt jegyezzük meg, hogy igaz a mondás: “keresd a nőt!”⁷

Azonban egyházi engedély nélkül kiadott írása – melyet ráadásul még Zichy püspöknek is megküldött! – az egyházmegyei szentszéki bíróság ítéletét vonta a fejére. A bíróság egy háromtagú bizottságot delegált a füzetben foglalt tévelygések megállapítására.⁸ A bizottság – **Wurster József** prelátus-kanonok, **Rézbányai József** kanonok, egyházügyész és **Késmárky István** kanonok, a Püspöki Joglyceum igazgatója – az alábbiakban találta bűnösnek Földest:

1. előzetes egyházi cenzúra nélkül bocsátotta közre írását
2. szentírási helyeket tévesen és önkényesen magyaráz benne
3. megtagadja egyházi följobbvalótól a köteles tiszteletet és engedelmességet
4. tagadja az egyház indefektibilitását, vagyis fogyhatatlanságát, az egyház romlását jósolva a papi nőtlenségből
5. ő maga is concubinarius, azaz tisztátalan életet él.

Ezek alapján felszólították, hogy tévelygéseit vonja vissza.⁹ Hisz az egyházi vezetés álláspontja világos és egyértelmű volt ebben a kérdésben: az egyház sohasem helytelenítette a házasságot, de az önként vállalt szüzességet mint tökéletesebb állapotot kitüntette. De soha senkit sem kényszerített nőtlenségre, hanem rábízta az egyénre, hogy válasszon a papi állás és a vele vállalt önkéntes áldozat, a nőtlenség vagy a házasság élet és a világi pálya között. Lehet idő, mikor talán az egyház jelen fegyelmét megmásítja az egyházi élet érdekében, de addig, míg a 132. kánon ezt kimondja, ehhez kell tartania magát minden papnak.¹⁰ Ennek megsértése pedig szentségtörésnek számít.¹¹

Az egyházmegyei szentszéki bíróság döntésének megfelelően Zichy püspök felkérte **Fent Ferenc** szekszárdi esperest, hogy szólítsa fel Földest, hogy tíz napon belül nyilvánosan vonja vissza nézeteit, különben a szent ténykedésektől felfüggeszti és ellene a javadalma elvesztésére a fegyelmi eljárást megindítja.¹² Fent ezt meg is tette és javasolta Földesnek, hogy mivel füzetét az egész ország-

⁵ PPL 16sztsz/1920.

⁶ PPL 16sztsz/1920.

⁷ PPL 2462/1913, 136 sztsz/1913, 146 sztsz/1913, 157 sztsz/1913, 171 sztsz/1913, 8 sztsz/1914.

⁸ PPL Egyházmegyei Szentszéki jegyzőkönyvek, 1918. november 7. 142. pont

⁹ PPL Egyházmegyei Szentszéki jegyzőkönyvek, 1918. december 19. 145. pont, PPL 142 sztsz/1918

¹⁰ Prímási Levéltár, Csernoch 1919 D/c 1483

¹¹ Sipos István: Katholikus egyházjog. Pécs, 1928. 35. p.; Sipos István (szerk.): Enchiridion Iuris Canonici. Róma, 1954. 503–504. p.

¹² PPL 4956/1918.

ban szétküldte, a visszavonást a legnagyobb példányszámú országos katolikus napilapban, az *Alkotmányban* tegye közzé.¹³

Erre azonban Földes nem volt hajlandó. Sőt, Fent esperesnek címezve, de egyértelműen Zichy püspöknek szánva egy olyan személyeskedő és sértő levelet írt, melyet jobb, ha nem idézünk, s melyet Fent is alig mert Pécsre továbbítani. Ebben felháborodva ír arról, hogy házvezetónője elbocsátását várják tőle, igaz, ezt nem valami érzelmi megokolásból sérelmezi, hanem csak azért, mert egy kis jövedelmű plébánián csak egy okos és hűséges házvezetónő gondoskodásával lehet megélni. Kijelenti, hogy már több házvezetónőt is alkalmazott, de öt évi kísérletezés után, minden erkölcsi és anyagi lehetőséget jól megfontolva, a sok rossz közül őt tartotta „a legkisebb rossznak”.¹⁴

Földes ezek után a Délmagyarországi Papi Tanács védelmébe ajánlotta magát, mely már írása kiadását is támogatta, a címlapon is ez szerepel: „A Szegedi Országos Papi Tanács [vagyis a Délmagyarországi Papi Tanács] jóváhagyásával”.

Mi volt ez a szervezet, mely olyan melegen keblére ölelte Földest? Az Országos Papi Tanáccsal párhuzamosan, bár annak ötletéből kiindulva 1918 novemberében alakult meg Szegeden a Délmagyarországi Papi Tanács, néhány fiatal pap kezdeményezésére, a szegedi világi papság nagy része és néhány környékbeli vidéki pap részvételével.¹⁵ A Délmagyarországi Papi Tanács elfogadta az Országos Papi Tanács programját, azonban kevésnek találva kibővítette azt saját radikális követeléseivel, melyek utolsó pontja így szólt: „A coelibátus eltörlése minden korlátozás nélkül.” A szervezet programját szétküldte szerte az országba az alsópapságnak és felhívta őket a csatlakozásra, kijelentve, hogy nem akarnak szembehelyezkedni az egyház hierarchiájával és dogmaival és csak az egyház érdekében sürgetik a korszerű reformokat.¹⁶ Azonban a csatlakozási áradat, amit vártak, elmaradt. Maga a tanács a *Papok Közlönye* állítólag megbízható adatai alapján hozzávetőlegesen csupán 30 főből állt. Igaz, kezdetben 1000 tagot híreszteltek, de maga a Délmagyarországi Papi Tanács intézőbizottsága is egy későbbi nyilatkozatában kénytelen volt beismerni, hogy a csanádi egyházmegye papságának jó része nem hozzájuk, hanem az Országos Papi Tanácshoz csatlakozott.¹⁷ De úgy gondolták, hogy „egységben az erő”, így december vége felé a Délmagyarországi Papi Tanács csatlakozott az Országos Papi Tanácshoz, azonban programja teljes fenntartásával.¹⁸ De ezzel csak azt sikerült elérniük, hogy az országos tanács renoméját is lerontották a közvélemény és a felsőklérus előtt, aminek a következménye lett később az egész szervezkedés teljes betiltása.

Ezen szervezet, a Délmagyarországi Papi Tanács védelmében Földes az Országos Papi Tanács 1919. január 15–16-i kongresszusán is részt vett Budapesten. Itt a kötelező cölibátus nagy vitákat és szenvedélyeket kiváltó tárgyalásán fel-

¹³ PPL 148/1919.

¹⁴ PPL 289/1919.

¹⁵ „Mindenki újakra készül...” II. köt. Budapest, 1962. 142-143. p.; Néptanítók Lapja, 1918. november 21. 13. p.; Papok Közlönye, 1919. március 1. 176. p.

¹⁶ Szombathelyi Püspöki Levéltár, AC 5952/1918.

¹⁷ Papok Közlönye, 1919. március 1. 176. p.; Egyházi Közlöny, 1919. március 2. 52. p.

¹⁸ Egyházi Közlöny, 1919. január 1. 6. p.

emlegette sérelmét, hogy mivel nézeteit nem volt hajlandó visszavonni, Zichy püspök felfüggesztette.¹⁹ Zichy püspök emiatt egyébként különösen a begyében volt a papság radikális részének, január 15-i bizalmas gyűlésükön egyenesen „számárnak” nevezték őt a Földessel szemben elfoglalt álláspontja miatt.²⁰ Csak mint érdekességet jegyzem meg, hogy a gyűlés ezen momentumát **Rott Nándor** veszprémi püspök január 22-i leveléből ismerjük. Ő nyílt támadást indított az Országos Papi Tanács ellen rögtön a kongresszus után és egy köriratban püspöktársait is felszólította a tanács elítélésére. Az országban az összes püspökhöz szétküldött levél szövege azonos volt, azonban a Zichy sértegetésére vonatkozó bekezdés a Pécsre küldöttből hiányzik, úgy tűnik, Rott jobbnak látta ezt nem közölni püspöktársával.²¹ A kongresszuson egyébként az Országos Papi Tanács nem vette fel hivatalos programjába a cölibátus eltörlésének követelését, hanem további tárgyalás céljából egy bizottság elé utalta.²²

Földes röpiratában és elvbarátai a Délmagyarországi Papi Tanácsban arra hivatkoztak a cölibátus eltörlésére vonatkozóan, hogy azt az ország alsópapságának döntő többsége kívánja. Nézzük meg, valóban így volt ez, valóban ennyien támogatták ezt a törekvést?

Igaz, nemcsak a fentiek kívánták ennek eltörlését, hanem olyan jelentős egyházi személyek is, mint például **Hock János** józsefvárosi plébános, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke.²³ Főleg a csanádi és a váci egyházmegye, valamint a főváros fiatal papjai támogatták ezt az eszmét, de más egyházmegyékből is hallunk szórványosan néhány ilyen hangot, például a hatvani római katolikus egyháztanács határozatilag mondta ki ennek követelését,²⁴ a vágsellyei esperesi kerület papsága pedig egyenesen népszavazást szeretett volna tartatni a kérdésről.²⁵

Mivel indokolták nézetüket a cölibátus ellenzői? Mint fentebb láttuk, Földes egyszerűen a katolikus egyház és az egész társadalom minden baját ebből eredeztette, engedélyezésével szerinte ez mind megszűnne. De ettől komolyabb érvek is elhangzottak. A legfőbb megokolás az volt, hogy a papi cölibátus ugyan szép eszme, de a legtöbben képtelenek ezt megtartani és ezért a hívek bizalma megrendül papjaikban. Hasonló érv volt, hogy ezek miatt a megtévedt papok miatt a legtisztább életű társaikat is kíséri a világ gyanúja. Azt is gyakran hangoztatták, hogy a cölibátus nem dogma, hanem csak egyházfegyelmi szabály, így az az egyházi főhatalom által bármikor megváltoztatható. Gyakran felmerült az az indok is, hogy a magyar keresztény középosztály megerősítése szempontjából is helyes lenne a papi nősülés engedélyezése – 6000 új magyar családról beszéltek! –, mivel a papi családok gyermekei jelenthetnék ennek a legjobb és legtisztább utánpótlását. De

¹⁹ Egyházi Közlöny, 1919. január 19. 17–22. p.

²⁰ Veszprémi Érseki Levéltár, AD 1014/1919.; Szombathelyi Püspöki Levéltár, AC 1429/1919.

²¹ PPL 738/1919.

²² Egyházi Közlöny, 1919. január 19. 17–22. p.

²³ Hock János: Gondolatok. II. köt. Budapest, 1943. 120–123. p.

²⁴ Egri Újság, 1919. december 29. 1. p.

²⁵ Primási Levéltár, Csernoch 1918. Cat. 31. 6610

az már a komikum határát súrolja, hogy volt, aki a wilsoni önrendelkezési jog alapján követelte a nősülés engedélyezését!²⁶

Azonban a korabeli forrásokban és főleg a sajtóban sokkal több véleményt olvashatunk a cölibátus mellett, mint ellen. A Győri Egyházmegyei, a Csanádi Egyházmegyei és a Szombathelyi Papi Tanács képviselői egyenesen elítélték az erre irányuló lépéseket,²⁷ csakúgy, mint **Ott Ádám** budapest-újlaki esperes plébános²⁸ – kinek csatlakozása az Országos Papi Tanácshoz nagy jelentőséggel bírt –, vagy **Hodzsaga Gyula**, az ungvári Görög Katolikus Papi Tanács elnöke.²⁹ Akik magát a kezdeményezést elvi alapon nem is ítélték el, de ettől a kívánságtól általában az Országos Papi Tanács hasznos mozgalmának komolyságát és eredményességét féltették. Jellemző volt az a nézet is, mely elismerte, hogy a cölibátus körül valóban sok baj van, de úgy gondolták, hogy ennek orvoslására nem ezt a szabályt kell megszüntetni, hanem a papnevelést kell megreformálni, a szemináriumokban a papnövendékeket ennek tiszteletére és betartására nevelni. **Jakubek István** még arra is vette a fáradságot, hogy statisztikailag kimutatta – a papság számából, életkorából, egészségügyi helyzetéből kiindulva –, hogy nemzeti szempontból is elenyésző lenne a cölibátus eltörlésének haszna: alig több mint ezer gyermekes papi család keletkezne, és az is csak az első évben.³⁰ De alapvetően az a nézet uralkodott a magyar papság nagy részében, hogy ahhoz, hogy a pap teljesen Isten szolgálatának tudja szentelni magát, szükséges a nőtlenség kötelezettsége, hogy energiáit a család ne terelje más irányba. Volt, aki ezt még biológiailag is megmagyarázta a különböző „életnedvek” áramlásával! Másik ilyen alapvető felfogás ebben a kérdésben az ország papsága által az a vélemény volt, hogy mivel a Codex Juris Canonici 132. kánonja ezt megtiltja, ezért ezt el kell fogadni és nem szabad bolygatni, másrészt pedig a Római Apostoli Szentszék amúgy sem menne bele ennek megváltoztatásába. Megjegyzem, különösen Földes írása váltott ki nagy felháborodást és ellenszenvet a papi nősülés ellenzői körében.³¹

Közben a püspöki kar 1919. január 28-i határozatával bár hivatalosan nem tiltotta be, de szoros püspöki ellenőrzés elrendelésével valójában letörte az Országos Papi Tanács szárnyait.³² Azonban a Földest pártfogoló Délmagyarországi Papi Tanácsnak ez nem szegte kedvét, Országos Radikális Papi Párt néven tovább

²⁶ Egeri Egyházi Közlöny, 1918. december 1. 189. p.; Az Újság, 1918. december 8. 4. p.; Hock János: Gondolatok. II. köt. Budapest, 1943. 120–123. p.; Magyar Országos Levéltár, K 148 1919-22-2726

²⁷ Alkotmány, 1918. november 24. 13. p.; Dunántúli Hírlap, 1918. december 12.; Szombathelyi Püspöki Levéltár, AC 1428/1919

²⁸ Egyházi Közlöny, 1918. december 15. 325. p.

²⁹ Egyházi Közlöny, 1918. december 22. 333. p.

³⁰ Papok Közlönye, 1919. január 15. 75. p.

³¹ Magyar Kultúra, 1918. december 20. 455–56. p.; Egeri Egyházmegyei Közlöny, 1918. december 1. 189–191. p.; 1919. január 1. 2–6. p., január 16. 11–12. p.; Papok Közlönye, 1919. március 1. 173–175. p., 1919. január 1. 35–39. p., január 15. 73–76. p.; Egyházi Közlöny, 1918. december 1. 309. p.; Szombathelyi Újság, 1918. november 24. 4. p.; Martinovich Sándor: Papi celibátus. = Vallásosság és Műveltség 7. Pécs, 1918.

³² Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. kötet. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XII–XIII. München–Budapest, 1992. 1919. január 28. 3. pont

folytatták propagandájukat, különösen a kötelező papi nőtlenség eltörlése érdekében, de minden siker nélkül.³³ Hamarosan azonban XV. Benedek pápa 1919. március 12-i levele betiltott minden ilyen jellegű alsópapi szervezkedést, melyet a magyar püspöki kar a Tanácsköztársaság után, 1919. augusztus 22-i konferenciáján hivatalosan ki is nyilatkozott.³⁴

Mi történt Földessel ezek után? A januári kongresszuson tanúsított sértő felépése után már nem volt visszaút számára. Az egyházmegyei szentszéki bíróság folytatta ellene az eljárást, már nemcsak a füzete egyházi cenzúra nélküli kiadása miatt, mely a Codex Juris Canonici 1385. kánonjába ütközött és az egyházat sértő tartalma miatt, hanem fenyegető levele és az egyházi felsőbbségének való kötelező engedelmesség megtagadása miatt is. Ezért a szentszéki bíróság maga elé idézte Pécsre.³⁵ Azonban a szerb megszálló csapatok lezárva tartották a Baranya vármegyét átszelő demarkációs vonalat, így lehetetlen volt a városba utaznia. Ezért Zichy püspök megbízta Fent Ferencet, az egyházmegye Pécestől elzárt északi részének igazgatására kijelölt szekszárdi provikáriust, hogy Földest idézze maga elé és két tanú jelenlétében intse meg, valamint szólítsa fel kijelentései visszavonására és házvezetőnőjének elbocsátására. Ha ennek a plébános nem tenne eleget – utasította a püspök Fentet –, az idézést négy hét múlva ismételten tegye meg.

Bár Földes megjelent a provikárius előtt Szekszárdon, de a szentszéki bírósági utasításnak nem tett eleget, csakúgy, mint négy hét múltán. Ennek következményeként Zichy püspök felfüggesztette őt a papi rendből, a hivatalából és a javadalmából is. Közben elkészült a szentszéki ügyészi vádlevél és még utolsó lehetőségként ismét felszólították, hogy amit még mentségére esetleg felhozhat, adja elő, ő azonban továbbra is kitartott nézetei mellett és kijelentette, hogy nem kíván többé a papsághoz tartozni. Ezek után végül is a szentszéki bíróság 1920. január 22-én a Codex Juris Canonici 1386, 2331, 2355, 2314 és 2388. kánonjai alapján papi hivatalából lefokozta, az egyházi renddel nyert összes jogai gyakorlásától megfosztotta és eltiltotta minden papi ténykedés végzésétől. Így, a papi rendből végleg kizárva Földes Deszói világi pályára lépett át, ahol megnősült és családot alapított.³⁶

³³ Magyar Országos Levéltár, K 148 1919-22-2726

³⁴ Prímási Levéltár Csernoch, 1919 Cat. 46. 1486; A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. kötet. Beke Margit (szerk.): Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XII–XIII. München–Budapest, 1992. 1919. augusztus 22.

³⁵ PPL 30 sztsz/1919.

³⁶ PPL 16 sztsz/1920.

1956-BAN INDULT A NEMZETISÉGI NÉMETTANÁROK KÉPZÉSE A PÉCSI PEDAGÓGIAI FŐISKOLÁN

Az egykori érdekeltek összehangzó emlékezete, valamint a fellelhető írásos dokumentumok alapján a következőképpen kezdődött 50 évvel ezelőtt a Pécsi Pedagógiai Főiskolán a nemzetiségi némettanárok képzése.

A szokásos időben még nem hirdették meg ezt a szakot, csak 1956. augusztus 1-jén az Oktatásügyi Közlönyben ilyenképpen: „Az 1956/57. tanévben a pécsi pedagógiai főiskola nappali és levelező tagozatán bevezetjük a németnyelvű általános iskolai tanárképzést. A nappali tagozaton a képzés a következő szakcsoportokon indul: német–magyar, német–történelem, német–ének, matematika–fizika, matematika–kémia és földrajz–biológia. Csak németajkú vagy olyan tanulók nyernek felvételt, akik a német nyelvet társalgási fokon jól bírják. A természettudomány-szakos hallgatók a szaknyelvet a főiskolán sajátítják el. A levelező tagozatra működő tanítói és tanári képesítéssel rendelkező nevelők jelentkezhetnek.”¹ Mindazok, akik már megkapták a nemleges választ attól az egyetemtől vagy főiskolától, ahová először jelentkeztek, kapva-kaptak az alkalmon, ha bármily csekély német nyelvi tudással is rendelkeztek, hogy hátha bekerülhetnek ebbe a felsőoktatási intézménybe. A felvételi vizsgán sokan jelentek meg, mégis amikor elkezdődött a tanítás, mindössze 5 hallgató volt a csoportban. Mivel az Oktatásügyi Közlöny kiírásában számbeli megkötés nem szerepelt, rejtély maradt ez a feltűnően kis létszám.

A *Dunántúli Napló* szeptember 12-i számában egy szűkszavú közlemény adta tudtul mindjárt az első oldalán, hogy „Nemzetiségi tanszéket létesítettek a Pedagógiai Főiskolán – A Pécsi Pedagógiai Főiskolán ez évben nemzetiségi tanszékeket is létesítettek. Jelenleg német és délszláv tanszék működik. A német tagozatra – amelynek tanszékvezetője Varga Károly főiskolai tanár – egyelőre tíz hallgató iratkozott be. Rövidesen megkezdni működését a délszláv tagozat is, amelyre tizenhárom hallgató iratkozott be. A délszláv tagozat hallgatói, a leendő tanárok a pécsi délszláv tanítási nyelvű iskolában folytatnak majd tanári gyakorlatot.” (A már meglévő délszláv tanszéket Szegedről helyezték át.)

Az újságban közölt téves adat kerülhetett át a Wild Frigyes tevékenységét méltató cikkbe is a *Sonntagsblatt* 2005/6. számába, ahol szintén 10 főről emlékeznek meg. Az 1957. évi *Deutscher Kalenderben* megjelent egy fénykép (tudósítás nem) a főiskolai hallgatók csoportjáról, melyet még szeptemberben készítettek, s öten vannak a képen. Szeptember végén az egyik fiú hirtelen eltűnt, azt mondták róla, hogy kém volt. Az október 23-án kezdődő forradalom leverése után nem jött vissza a másik fiú sem Budapestről (nem tudni, miért).

A forradalom arra az elhatározásra juttatta az elsőéves orosz szakos hallgatókat kettő kivételével, hogy nyelvet váltsanak. Ketten megmaradtak továbbra is orosz szakosoknak, a többiek a németet választották. Közülük ketten német nem-

¹ 847/859 – 14 – 2/1956. O.M. szám

zetiségi nyelvismeretük alapján az eredeti német csoportba kerültek, s így ez kiegészült újra 5 főre, a többiekkel pedig indítottak egy olyan német csoportot, amely a nyelvet is a főiskolán sajtátította el. A két csoport a 3 év folyamán mindig külön működött.

A kis csoport nyelvi előképzettsége ugyan szó szerint nem felelt meg a kiírás feltételeinek, de a lelkesedés és a szándék mindenkiben megvolt.

Vargha Károly, az egyszemélyes német tanszék (vagy ahogyan ő nevezte: tansámlí) nagyon ügyes taktikával a népismeretre fordított nagy gondot, s igyekezett olyan szemléletet elhinteni, hogy küldetésstudattal kell innen a nemzetiségi német szakos tanároknak kikerülni, s a régi néptanítók lelkesedésével szolgálni a német nemzetiségű népeiséget, amely ugyan az 1955-ös becslések szerint az összlakosság mintegy 2,3%-át, 220 000 főt számlált, de a 2. világháború után rendkívül hátrányos helyzetbe került. Amíg a délszlávok rögtön a háború után megteremthették érdekképviselőtüket, a románok és a szlovákok pedig 1949-ben, addig a németek csak később. Az 1947/48. tanévben Magyarországon 49 délszláv, 18 román, 16 szlovák nyelvet illetve nyelven tanító népiskola volt. 1948. júniusi programjában a frissen létrejött Magyar Dolgozók Pártja ezt deklarálta: „Az országban élő nemzetiségek (délszlávok, románok, szlovákok stb.) számára a párt teljes állampolgári egyenjogúság biztosítása mellett, haladó nemzeti kultúrájuk, társadalmi és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért, a szomszéd országokban élő anyanemzeteikkel való kultúrscsere és érintkezés szabadságáért száll síkra.”² A német nemzetiség csak a „stb.” kategóriába került. A Magyar Népköztársaság 1949-ben kiadott alkotmánya már kimondta, hogy „A Magyar Népköztársaság területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.”³ Ennek következtében a minisztertanács 1949. októberi és 1950. márciusi rendeletei végre megszüntették a német nemzetiségi lakosság emberi és állampolgári jogkorlátozásait, s elismerték a hazai németiség állampolgárságát, s így kerülhetett sor egyáltalán arra, hogy az 1951/52. tanévben megkezdődjék a német nemzetiségi oktatás is, Baranya megyében 39 iskolában.

1954. július 1-jén megindulhatott a *Freies Leben* c. havilap a magyarországi német dolgozók gazdasági, politikai és kulturális lapja, mely 1955 októberétől 1956. október 20-ig hetilappá alakult, sőt 1957. január 1-jétől napilapként jelent meg, hogy aztán átadja helyét 1957. szeptember 20-án a *Neue Zeitung* c. hetilapnak.

1955. május 12-én az Oktatási Minisztérium Általános Iskolai Főosztály Nemzetiségi Osztálya útmutatót adott ki a nemzetiségi oktatáshoz. „A német nemzetiségi oktatás fejlesztéséről néhány héten belül, 1955. május 31-én miniszterhelyettesi utasítást adott ki az Oktatási Minisztérium. A nemzetiségi oktatás jogszabályi fejlődésének bemutatása után jelentette ki a miniszterhelyettes, hogy a német nemzetiség nem élt még az anyanyelv oktatásával olyan mértékben, amennyiben ez létszámához mérten megilletné és az iskolákban jelentkező érdeklődés indokoltá tenné. A nem kielégítő eredményt a tájékoztatás hiányosságában, egy bizonyos fokú elma-

² Föglein Gizella: A nemzetiségi oktatás jogi szabályozása Magyarországon a második világháború után. In: 300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből I. kötet, 163. p.

³ Föglein... i.m. 164. p.

gyarosodásban, és nem utolsósorban a lakosságnak a kitelepítések miatt kialakult tartózkodásában látta. A tartózkodást a tanulásvágy kielégítésével gondolta feloldani. Beszámolt az addig elért eredményekről: az országban 76 iskolában szervezték meg a német nyelv és irodalom oktatását. A németek lakta községek közül azonban még sokban nincs német nemzetiségi oktatás. A megyék és a járáások osztályain a sor a további fejlesztések elvégzése. Utasította a megyei osztályvezetőket a feladatoknak a pártbizottságokkal, a megyei tanácsok végrehajtó bizottságaival történő megtárgyalására. Felhívta a figyelmüket az egyes helyi szervek rövidlátására. A sztálini nemzetiségi politika helyes végrehajtásával akarta segíteni a nemzetiségi oktatást. Felhívta a figyelmet egyes nacionalista, volt volksbundista elemekre, akik az iskolahálózat fejlesztéséből arra gondolnak, hogy 'újra eljött az ő idejük'.⁴

Megindulhatott tehát a szervezés a nemzetiségi falvakban, hogy minél több tanuló járjon németórákra, ugyanis ahol a tanulók több mint 75%-a tanulta a német nyelvet, rendes órarendi tárgyként kezelték (ilyen Baranyában nem volt), nem úgy, mint a többi iskolában, ahol csatlakozó óráként iktatták be heti három alkalommal a németórát vagy reggel 7 órától, vagy pedig 6–7. órában.

1955. október 5-én – ahogyan Wild Frigyes, a szövetség megválasztott főtitkára 1970-ben elhangzott ünnepi beszédében mondotta: „Genau vor 15 Jahren, am 5. Oktober 1955 wurde durch die Fürsorge und Obhut der Partei der Arbeiterklasse und Regierung unseres demokratischen Vaterlandes der Kulturverband der Deutschen Werktätigen in Ungarn ins Leben gerufen.” (Éppen 15 évvel ezelőtt, 1955. október 5-én hívták életre demokratikus hazánk munkáspártjának és kormányzatának gondoskodása és oltalma alatt a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége kulturális szövetségét.)⁵ A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége ekkor lehetőségeinek megfelelően erős szervező munkába kezdett, hogy mind több nemzetiségi községben meginduljon, illetve továbbfejlődjön a német nyelv oktatása.

A mozgósítás eredményeképpen 1956. július 1-jei számában az *Oktatásügyi Közlöny* pályázatot hirdetett különféle nemzetiségi anyanyelvű, önálló szerkesztésű tankönyvekre mind az általános iskolák, mind pedig a középiskolák részére.

Az Oktatásügyi Közlönyben 1956. július 1-jén megjelent a pályázat docensi állás létesítésére a Pécsi Pedagógiai Főiskola Német tanszékére. „A kinevezendő docens kötelessége lesz a tanszék munkájának megszervezése, vezetése. Kötelessége lesz továbbá az érvényben lévő rendeleteknek megfelelő óraszámokban az előadások, szemináriumok és vizsgák megtartása.”

1956 tavaszán már nagy érdeklődés mellett megtartották a felvételi vizsgákat a pécsi tanítóképző középiskolában újonnan létesítendő német nemzetiségi osztályba, ahová az ország legkülönbözőbb részeiből jelentkeztek a továbbtanulni szándékozó általános iskolások. Augusztusban a főiskolai lehetőséggel egy időben hirdették meg a német gimnáziumi I. osztály megindítását a bajai III. Béla gimnáziumban, országos beiskolázással.

⁴ Füzes Miklós: Az alsó- és középfokú nemzetiségi oktatás története Délkelet-Dunántúlon 1945–1985. 32–33. p.

⁵ Sonntagsblatt 2006/1. 20. p.

1956. december 29-én sugározta a Pécsi Rádió első német nemzetiségi nyelvű műsorát.

Visszatérve a tanárképzés indulásához, a fejlődés bemutatása alapján egyértelművé válik a német nemzetiségi tanszék megalapításának és működtetésének a szükségessége. A 2. világháború befejezése óta nem volt Magyarországon általános iskolai német szakos tanárképzés. Kovács Péter, az Oktatásügyi Minisztérium nemzetiségi osztályának vezetője a *Freies Leben* 1956. október 13-i számában áttekintő feladat-meghatározást adott a német oktatással kapcsolatban. A német nemzetiségi iskolahálózat továbbfejlesztésének szükségességét jelölte meg fő célkitűzésként. 222 községben (a települések 6,8%-ában) a német anyanyelvű lakosság meghaladta a 20%-ot:

20,1 – 30%	75 községben
30,1 – 40%	69 községben
40,1 – 50%	36 községben
50,1 – 60%	20 községben
60,1 – 70%	12 községben
70,1 – 80%	10 községben

A német nemzetiségű lakosság 44%-a Baranyában lakott, 20%-a Tolnában, ebben a régióban kellett tehát a legtöbb tanerő. Az 50-es években megnyílt lehetőségekhez szakképzett némettanárok alig voltak, német nemzetiségi nyelvismerettel tanítottak az egyéb szakosok és a tanítók. Elégedetten állapította meg Kovács Péter beszámolójában: „Damit wurde der strukturelle Ausbau des deutschen Schulwesens in Ungarn beendet.” (Ezzel az oktatásügy szerkezeti kiépítése Magyarországon befejeződött.)⁶

A szerkezeti felépítés valóban realizálódott, de hogyan? A főiskola német tanszékének felszerelése hiányos volt. Egyetlen kétajtós szekrényben elfértek a német nyelvű szakkönyvek, amelyek részben dr. Vargha Károly tulajdonát képezték, részben az NDK-ból kapott ajándékok voltak. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége juttatott a hallgatóknak kiadványaiból egy vékonyka Heinekötetet, egy brosúrát a magyarországi németek életéből és egy énekes könyvet. Jegyzetek, tankönyvek nem voltak. Csábító ígéretként hatott a csoport minden tagjára, hogy a második félévet majd a lipcsei főiskolán fogják hallgatni. Ebből azonban az őszi események következtében nem lett semmi. Tanulmányaik során még rövid időre sem kerülhettek ki német nyelvterületre, sőt tanárként sem mindjárt. Az első félév vizsgák nélkül zárult, igazi munka csak 1957 tavaszán kezdődhetett. A csoport 4 tagja német–magyar szakos volt (Folland Erzsébet – Decs, Gregor Etelka Zita – Pécs, Máthé Gabriella – Kaposvár, Takács Józsefné Földvári Anna – Pécs), 1 fő pedig német–ének szakos (Kunjl József – Villány).

A német irodalmat átmenetileg Selymes Ferenc docens, az orosz tanszék vezetője tanította, a német nyelvtant és stílusgyakorlatot Vargha Károly. Emlékezetes év végi vizsga volt május végén Vargha Károlynál: Reggel 8 órára mind az 5 hallgatót odarendelte a tanszékre a tanár úr, s megkezdte a vizsgáztatást. Újdonság volt akkor még a magnetofon, s a tanár úr nemrég kapott egyet oktatási segédeszköz-

⁶ Die aktuellen Probleme des deutschen Schulwesens in Ungarn. In: *Freies Leben*

ként. Mindenkinek a feleletét felvette, s közösen visszahallgatták, értékelték. Dél felé a vizsgázók üres gyomra már egyre erőteljesebben korgott, kénytelenek voltak szólni, nem lehetne-e egy kis szünetet tartani. Miért nem mondták előbb, már rég tudom, hogy kinek hányast adjak – mondta a tanár úr, s ezzel az első, nevezetes vizsga 1957. május 28-án véget ért. Az orosz szakról átjöttek szintén eredményesen fejezték be az első tanévet. 12 főből állt ez a csoport, és mindnyájan magyar–német szakosok voltak (András Irma, Bodó Ágnes, Gácsi Varga Veronika, Gál József, Jánky Adrienn, Magyarlaki József, Megyeri Ildikó, Pavlics Margit, Töreky László, Váradi Géza, Vermes Gábor, Wéber Magdolna).

A következő tanévben megérkezett a német lektor Hans Berthold személyében, akinek lipcsei dialektusát először rémülten hallgatták, s alig értették az immár másodéves hallgatók. Tanított még rövid ideig Szepes Lajos is az egyik pécsi középiskola tanára, majd Siptár Ernő, aki ott is maradt a tanszéken, s így ő lett a harmadik meghatározó egyéniség a tanszékvezető és a lektor mellett.

1959-ben 17 német szakos kapta meg a diplomáját, s helyezkedett el többnyire német nyelvet is tanító falusi iskolában.

Az azóta eltelt években a pécsi német tanszék erőteljes fejlődésen ment keresztül. A főiskola egyetemi rangra emelkedett; nappali és levelező tagozaton több száz némettanárt bocsátott ki. Különösen megnőtt a munkája, amikor az 1990-es években az orosz szakos tanárok átképzésének egy része is ráhárult. A német nyelv tanítása manapság a választott kötelező nyelvekhez tartozik általános és középiskolákban egyaránt. A tanszék színvonalas munkájával folyamatosan és felelősségteljesen részt vesz a tanárok képzésében és továbbképzésében.

SALLAY ÁRPÁD

AZ AKNAMÉLYÍTŐK

A mecseki bányászatról, mind a szén-, mind az uránbányászatról sok cikk jelent már meg. Nem esett eddig szó mindkét bányászat bányanyitásaiban, függőleges aknák, nagyszelvényű bányaterek kiképzőiről, az aknamélyítőkről.

Magyarországon a szakosított aknamélyítés mint új bányászati iparág kifejlődése 1907-től számítható, mikor a salgótarjáni kőszénbánya részvénytársaság a Zsil-völgyi (ma Románia területe) széntelepek feltárásához egy korszerű 350 m mély 5,8 m átmérőjű szállítóakna és egy 3,5 m átmérőjű légakna mélyítését kezdte el. Ehhez a munkához már speciális felszerelésre és különleges szakértelemre volt szükség. Ezért megbízást adtak az akkor már Németországban jó hírnévnek örvendő Frölich & Klüpfel esseni bányagépgyár egyik aknamélyítő leányvállalatának. Ez a vállalkozás több aknát mélyített a Ruhr-vidéken, a Donyeck szénmedencében, Szibériában és Dél-Afrikában.

Az említett két Zsilvölgyi-aknát a fenti cég néhány szakemberével, átképzett helyi bányászok mélyítették le. Ezzel fejlődött ki az a magyar törzsgárda, amelynek nagyobb arányú munkái 1913-ban indultak meg, mikor az Első Dunagőzhajózási Társaság a pécsi Rucker-akna továbbmélyítését a Frölich & Klüpfel aknamélyítő vállalatra bízta. A vállalatnak 1914-től Budapesten működött a magyarországi képviselete, melynek vezetője a Németországból áttelepült Hannabeck Frigyes lett, akinek 44 évig tartó irányítása alatt 5100 m aknát mélyítettek Magyarországon. Méltán nevezhetjük őt a hazai aknamélyítő szakma megalapítójának.

A petrozsényi szénbányák igazgatóhelyettese, **id. Henrich Viktor** bányamérnök 1914-ben mérnöki irodát nyitott Budapesten. Ez az iroda lett a Frölich-Klüpfel Bányászati Mélyépítő Vállalatnak (FK) vezérképviselete 1922-ig, majd a részvények fokozott felvásárlásával (80%) megalakult a Henrich-Frölich-Klüpfel Aknamélyítő és Mélyépítő Vállalat (HFK). Érdekességképpen jegyzem meg, hogy a gazdasági válság idején a HFK a franciák megrendelésére részt vett a Maginot-vonal építési munkáiban.

1937-től már 1200 fős létszámmal ez a vállalkozás végezte a pécsi, komlói, szászvári, nagymányoki aknák mélyítését. Náluk dolgozott többek között **Kis Nagy József** bányamérnök, később a Mecseki Szénbányák műszaki vezérigazgató-helyettese.

A második világháború után, 1948-ban a Gazdasági Főtanács határozata értelmében a HFK tulajdonát képező felszereléseket a Magyar Állami Szénbányáknak adták át térítésmentesen, és elrendelték a MÁSZ keretén belül egy új cég alapítását. 1950. július 9-én megalakult a Bányászati Mélyépítő Nemzeti Vállalat. 1952-ben Bányászati Aknamélyítő Tröszté alakult át. A tröszt irányítása alatt négy aknamélyítő vállalat dolgozott, melynek egyike volt a Komlói Aknamélyítő Vállalat. Az 1957 elején megnövekedett bányaépítési munkák, többek közt az uránércbányánál jelentkező aknamélyítési igények, szükségessé tették a vállalat megszüntetését és egy centralizált központ kialakítását. Így alakult meg 1967-ben a Bányászati Aknamélyítő Vállalat (BAV) kilenc vidéki körzettel, melynek egyike lett a mecseki körzet, Pécs. A vállalat

lat ebben a szervezésben érte el kapacitásának csúcspontját 1988-ban, előbb a szénbányászat, később uránbányászat visszafejlesztése miatt fokozatosan leépülésre kényszerült. Megkezdődtek a gazdasági társaságok megalakulásai, melynek eredményeképpen jött létre a Bavtrans Kft. Pécssett.

A Bányászati Aknamélyítő Vállalat 1948 és 1989 között 203 függőleges aknát mélyített Magyarországon. Ezek méretei és a kőzetviszonyok miatt sok esetben új technológia alkalmazását tette szükségessé. Nagy kihívást jelentett az uránérc főfeltárási munkái során a IV. bányauzem szállító aknájának mélyítése 1146 m mélységig 7 m belső átmérővel, vagy az V. bányauzem szállítóaknája, mikor is annak befejezésével Közép-Európa legmélyebb pontját érték el az adriai tengerszint alatti (-793 m) külszínről indított aknamélyítéssel.

Összesítve a vállalat bányaépítési tevékenységét:

Időszak	Függőleges akna		Lejtős akna		Vakakna	
	db	m	db	m	db	m
1948–1989	203	44 528	65	17 987	43	4498

RÉSZVÉTEL A KIEMELT ÁLLAMI BERUHÁZÁSOKBAN

Uránbányászat

Az 1956. évben a Komlói Aknamélyítő és Feltárási Vállalat megbízást kapott két 120-120 m mély és 3,6 m belső átmérőjű akna lemélyítésére. Az egyik akna Kővágószőlősen, míg a másik Bakonyán mélyült. A mélyítés mindkét aknánál az 1956-os forradalmi események miatt leállt, így csak 1957-ben fejeződött be.

Az 1960-as évek elején eldöntésre került a hazai urántermelés mélyebb területeken való folytatása. Ez olyan feladatot jelentett az aknamélyítést végző vállalat számára, melyre Magyarországon ezt megelőzően még nem került sor. El kellett kezdeni az 1000 m-es mélységet meghaladó akna mélyítését. Az eddig alkalmazott technológia helyett új technológiára volt szükség. Az aknamélyítés különleges berendezéseinek jelentős részét Krivoj-Rogban tervezték és a szovjet Krivbasha-toprohodka cég gyártotta le. Ide tartozott: a munkapad, a betonozó sablon, az akna-szállító gépek, a mélyítő torony, a különböző mozgatási feladatokat ellátó vitlák. Ilyen mélységű aknáknál fel kellett hagyni a korábbi betonidomkövel történő biztosítással és át kellett térni a sokkal kevesebb időt igénylő ejtett betontechnológiára. A BAV tervezte és szerezte be a betonkeverés és leadás eszközeit.

Ezen új aknamélyítő berendezéssel és technológiával vette kezdetét a mélybányászat főfeltárási aknáinak kivitelezése. Az első ilyen akna volt a IV. bányauzem légaknája (1091 m) majd a szállítóaknája (1146 m). A mélyítések során többször adódott olyan vízbetörés, illetve vízáradó rétegeken való áthaladás, melyen csak előcementálással, illetve cementdugó-kiképzéssel lehetett az aknát továbbmélyíteni.

Mindkét akna szerelvényezése (kasvezetők, különböző csőszakatok, villamos vezetékek stb.) eltért a korábban alkalmazottól. A IV. szállítóaknába az ország egyetlen kötéltvezetétes kasszállítását valósították meg, míg a szállítóaknánál a korábbi fa kas-vezetéseket hegesztett acél kas-vezetékek beépítése váltotta fel. Nagyszerű munkát végeztek az aknamélyítők.

1975-ben indultak az V. bányüzem aknáinak mélyítései. A szállítóakna (1118 m) mélyítési és szerelvényezési technológiája megegyezett a IV. szállítóaknánál alkalmazottal, de az akna belső átmérője már 7 m volt. Ezen akna mélyítése során érték el a 133,5 fm aknamélyítési rekordot egy hónap alatt. Az V. légaknánál (1065 m) új betonleadási technológia került bevezetésre. Az eddig mélyített nagy mélységű aknák kivitelezésénél a legnagyobb és leggyakoribb üzemzavart a beton-ejtőcsövek kilyukadása okozta. Ezt kiküszöbölendő a konténeres betonleadást alkalmazták. A technológia tervezése és megvalósítása a vállalat érdeme volt. Ennek is köszönhető 31 munkanap alatt a 204 m akna lemélyítése, túlszárnyalva korábbi rekordjukat.

A külszíni aknák (összesen 9 db) mélyítésén kívül az ő munkájuk volt a 8400 m hosszú koncentrált szállítási útvonal feladatát ellátó Északi-táró kiképzése. Ugyancsak az ő feladatuk volt a bányánál indított, úgynevezett 19 db vakakna mélyítése. Ezek közül mindenképpen említést érdemel a 13/22 centrális vakakna 0,6–1,0 m között váltakozó monolit falvastagsága, valamint a magas közethőmérséklet (45–48 C°) miatt itt alkalmaztak először klimatizáló telepet, hogy elviselhető hőmérsékletet biztosítsanak az aknatalpon. Ezen akna zsomp szintje elérte az adriai tengerszint alatti, 1030 m-es szintet, azaz a külszíntől az 1355,5 m-t. Ilyen mélységben hazánkban még nem volt bányaművelés!

Ebben a mélységben a magas közethőmérséklet mellett több esetben fordult elő kőzetroppanás. Ezen kedvezőtlen kőzetviszonyok miatt az aknarakodókat bezonidomkő falazattal kellett biztosítani.

Szénbányászat

Az 1800-as évek első felében létesített aknák mélysége nem haladta meg a 100 m mélységet. A térségben az első ennél mélyebb akna az 1853-ban mélyített András-akna volt. Ebben az időben mélyített aknák kizárólag négyszögszelvényű, fával biztosítottak voltak. Ez alól egyetlen kivétel volt az 1869-ben létesített 3,2 m belső átmérőjű falazott Thommen-akna.

A DGT koncentrált feltárási terve során sok akna mélyítésére került sor (Széchenyi-, Szent István I–II., Ferenc József-, Thommen-, Rücker-, Thommen II., György-akna). A HFK közel 1200 fős fizikai és felügyeleti létszámával itt alapozta meg a magyar aknamélyítést. A pécsi területen kívül Komlón, Szászváron, Nagymányokon mélyítettek aknákat.

Ebben az időszakban a legnagyobb mélységet, 500 m-t, a vasasi bányakerületben a rekonstruált Thommen I.-akna érte el. A komlói területen sor került a zobáki ikerakna mélyítésére.

Liász-program

Az Állami Tervbizottság 1976-ban hozott határozata szerint a széntermelést úgy kellett fejleszteni, hogy a kokszkoncentrátum termelése 1986-ra érje el az évi 670 ezer tonnát. A tervezett termelés eléréséhez a működő mélyművelésű bányüzemek rekonstrukciójára, egyes bányák kapacitásának növelésére, valamint a szénelőkészítés pécsi koncentrálására volt szükség.

Ezen programban szerepelt a már korábban megkezdett István I.-II.-aknák továbbmélyítésének befejezése, a vasasi keleti akna továbbmélyítése 185 m-rel a hozzátartozó aknarakodók kiképzésével.

A pécsi területen lemélyítésre került a szénbányászat legmélyebb aknája, a 933 m mélységet elérő 8,0 m belső átmérőjű István III.-akna. Ezen aknamélyítés során először alkalmazták ezt a módszert, hogy az 50 m mély beton-idomkővel falazott előakna mélyítést követően megépült a 76 m magas vasbeton aknatorony. Ezen toronyépítés időszakában történt a nagygépes aknamélyítés felvonulása. A korongpadozat, döntőpadozat a vasbeton torony különböző szintjein nyert elhelyezést. Az akna biztosítása ugyancsak „ejtett monolitbetonnal” történt. Az akna szerelvényezése az uránbányászatban már alkalmazott technológiával folyt a IX. szintig, majd a további munkák leállításra kerültek a Liász-program abbahagyása miatt.

A VÁLLALAT SZEREPE A PÉCSI PINCE-MEGERŐSÍTÉSI MUNKÁKBAN

A város alatti pincék beszakadásai számos magyar településen okoztak gondot, melynek megoldása sajátos műszaki megoldást igényelt. A vájt pince és üregrendszer tönkremenetele által nem ritkán vészhelyzetek alakultak ki. Közvetlen kiváltó oka egyértelműen összefüggésbe hozható a felgyorsult urbanizációval (nagy súlyú gépjármű-forgalom dinamikus hatása, közművezetékek elöregedése, elsősorban a vizes-közművek, de ide sorolandó a vizes-közművek sokszor nem összehangolt fejlesztése is).

A pince és üregek kialakításának indítékai közül meghatározó volt az építőanyag kinyerése, de számottevő volt elsősorban a szőlőtermelő vidékeken a bortárolás. Szolgálhattak ezen kívül pincelakás vagy temetkezési helyként is. Ezen pince és üregrendszerek a korszak szükségleteiből kiindulva spontán alakultak ki, döntő többségében a tulajdonviszonyok figyelmen kívül hagyásával.

A pincék és üregek szelvényei 3–30 m² közötti, igen változatos szelvényalakzatokban készültek, de a leggyakoribbak a donga, csúcsíves, lapos és patkó alakúak voltak, jól kihasználva a természetes átboltozódást, a kőzetek, anyagok húzószilárdságát. Pécsen a feltárt pincerendszer – egy 1975-ben készült felmérés alapján – összes hossza elérte az 50 km-t, számuk az 1300 darabot, míg térfogatuk a 280 000 m³-t.

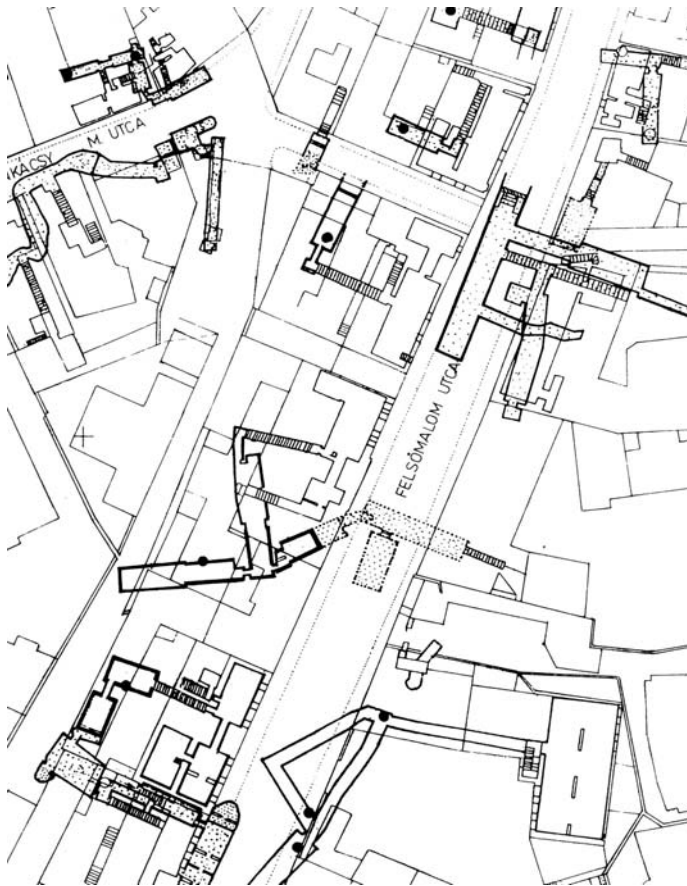
A városok alatti pincék, üregek beszakadása (Eger, Pécs, Szentendre, Budafok, Szekszárd stb.) már a 60-as évek elején fokozottan jelentkeztek. A 70-es évek közepén az egyre növekvő beszakadások elhárítására és tervszerű megelőzésére az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium létrehozta a „Pincebizottságot”. A bizottságban helyet kaptak a BAV igazgatói és a területileg illetékes tanácsi szervek is. A bizottság koordinálta az évenként több százmillió forintos munkavégzést.

A program megvalósításához (1976-tól) az aknamélyítő vállalat hitelpályázaton keresztül biztosította a kivitelezéshez szükséges gépeket, berendezéseket, a munkák elvégzésére külön üzemeket szervezett.

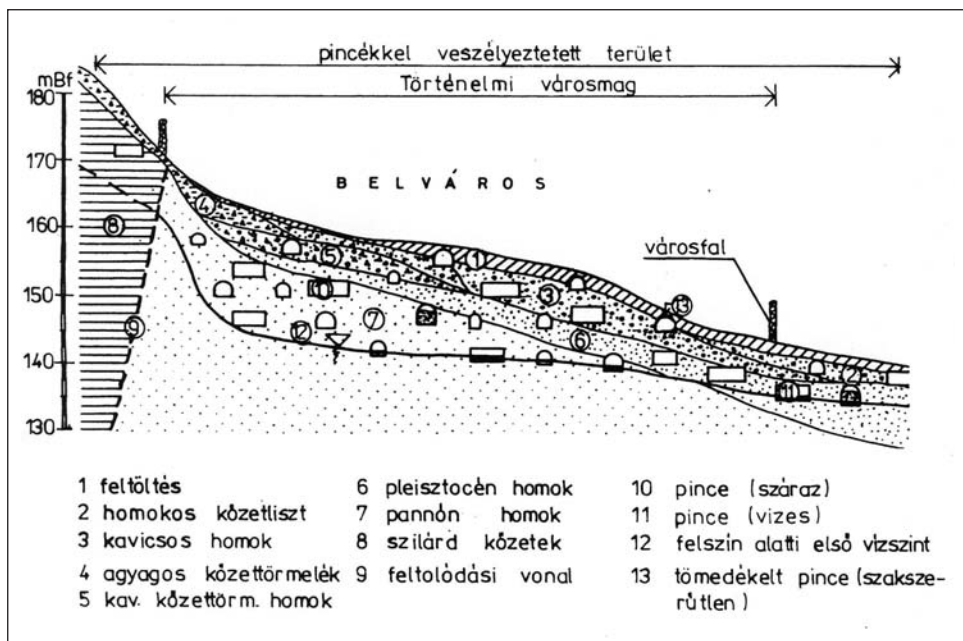
A pinceprogram műszaki beavatkozásainak alapvető módjai:

- megszüntetés esetében: az üreg maradéktalan kitöltése a feladat, a legjobban alkalmazható tömedék anyaggal.
- megerősítés esetében: a méretezett, statikailag legmegfelelőbb anyag kerüljön beépítésre, amely a kellő teherbíráson kívül vegye figyelembe a későbbi használhatóságot.

- Az alkalmazott legismertebb eljárások:
- a megszüntetésnél:
 - cementhabarcs-tömedékelés
 - tufabeton-tömedékelés
 - hidromechanizációs homoktömedékelés
 - soványbeton térkitöltés
 - injektált kőrakatos eljárás
 - szilárduló, duzzadó pernye-homok tömedékelés
 - a megerősítésnél:
 - különböző falazóelemek hagyományos falazatépítése
 - monolitbeton-megerősítés
 - lőttbeton-megerősítés
 - közethorgonyos-megerősítés
 - és a felsoroltak kombinációja.

Közutak alá húzódó pincék Pécs belvárosában. A pontozott pincék már megszűntek.

Mérmőkgeológiai szelvényvázlat alapincézett pécsi belvárosról.

A Mecsek-hegység déli lejtőjére épült város szőlőkultúrája a római korig vezethető vissza, ennek megfelelően e kortól jöttek létre a földalatti pincék. Az általában 6-10 m mélységben megtalálható pannon homokrétegbe vájt pincék és üregek jó hőmérsékletű és páratartalmú adottságokkal ideális bortárolók. A kitermelt homokot építőanyagként használták fel. A mellékelt szelvény jól illusztrálja a pincékkel veszélyeztetett történelmi belváros szerkezetét.

A történelem során a váltakozó beépítés következtében feledésbe merült üregek arra a felismerésre vezették a szakembereket, hogy a geofizikai kutatások valamennyi változatát alkalmazzák. Ugyanakkor szükség volt az egyházi és az egyetemi könyvtári, valamint a Baranya Megyei Levéltárban rendelkezésre álló, üregjelenlétre utaló leírásokra, vázlatokra.

Az aknamélyítők nagy részt vállaltak valamennyi programban. A pincék felszámolásánál a helyi durva szerkezetű agyagtartalmú homok adalékanyagot részesítették előnyben a tömedékelésnél, kötőanyagként kis mennyiségű cementet felhasználva. A tömedékanyagot a központi keverőtelepen állították elő, ahonnan mixer-kocsikkal szállították a munkahelyekre. Itt legtöbbször gravitációs úton töltötték fel az elfalazott üregeket, majd utóinjektálással fejezték be a tömedékelést. Az így felszámolt pinceüregekből vett minták a technológia megfelelőségét igazolták.

A pincefalazásoknál alkalmazásra került a nagy szilárdságú pillértégla, sőt egyes esetekben a kéménytégla. Több nagy légtérű, illetve nagyméretű pincét

Rákóczi út 69. sz. pincerendszer egyik elágazási csomópontja. Fotó: Kalmár Lajos.

Bányászati múzeum céljára hasznosított pincerendszer. Fotó: Kalmár Lajos.

Rákóczi út 69. sz. pincerendszer egyik elágazási csomópontja. Fotó: Kalmár Lajos.

rendkívül dekoratív módon, szinte már művészi falazattal kialakítva erősítettek meg és adták át hasznosításra. Szerepet kaptak pincék azok összekötésével, kifalazásával a távfűtő vezetékek elhelyezésére hasznosítva az üregrendszert.

A városmentés programjához csatolható, a város északi oldalán megépítésre került alagút létesítése, mellyel az a cél valósult meg, hogy a belvárosi forgalom egy része a történelmi városfalon kívülre kerüljön.

Feltétlen említésre méltó a vállalatnak az ókeresztény sírkamrák helyreállításában vállalt szerepe. A sírkamrák falazott védelmet kaptak.

Ide sorolandó munkák:

- A székesegyház előtti téren Péter-Pál sírkamra, korszós sírkamra, a korábbi lépcsős vízeső rendszer alatti ókeresztény mauzóleum.
- A BAV helyi vezetőinek magas fokú lokálpatriotizmusa sokat jelentett ezen munkák kivitelezésében, amikor a kivitelezés költségei messze meghaladták a rendelkezésre álló pénzügyi fedezetet, a munkák tovább folytatódtak.
- Pécs vízellátásának növelésében is vállalt szerepet a vállalat, mikor a Tettyeforrás vízhozamának növelése céljából a karsztvíz-adó rétegek elérésére egy kisebb aknát, majd ebből indított vágatok kiépítését valósították meg.
- Az aknamélyítő munkájára emlékezhetünk a Pécs–Budapest vasútvonalon utazva, mikor a szerelvények a három, általuk kiképzett alagúton haladnak át.
- Az Aknamélyítő Vállalat a bányászat hanyatlásával, a bányák bezárásával, egyre fogyatkozó munkalehetőséggel, a kintlévőségek reménytelen behajthatóságával 1991-ben arra kényszerült, hogy fizetésképtelenné válásával megindítsa a felszámolási eljárást. A vállalat 87 évet élt, de maradandó munkáival itt hagyta nevét az utókorra.

PÉCS ÉS BARANYA '56-OS FORRADALMA

Pécs–Baranya gazdasági, politikai helyzete a Rákosi-korszakban

Az 1950-es években Baranya megye és Pécs város az erőltetett iparosítás mintaterepeinek számítottak. A pártvezetés nemcsak a Pécs és Komló környéki bányákban fokozta a termelést, hanem megindult a „bauxitbányászatnak” álcázott uránérc-kitermelés is Pécs mellett, Kővágószőlősen. Az iparból élők aránya is nőtt, de a növekedés messze elmaradt az országos átlagtól. A térségben a nehézipar részesedése nagyobb lett, de a megyében inkább a könnyűipari termelés dominanciája érvényesült, különösen a pécsi sör-, porcelán-, bőr- és kesztyűgyár révén. Leginkább az építőipar fejlődött a pécsi, komlói ipari-bányászati centrumok építkezéseinek következtében. A jelentős munkás- és alkalmazotti létszámot a szolgáltatóiparnak kellett ellátnia. Az ipari üzemek közül a térségben a pécsi Sopiana Gépgyár számított a legjelentősebbnek mind a termelés, mind a munkáslétszám terén.¹

A szocialista iparosítás, a bányászat nagyarányú támogatása Pécs várost jelentős mértékben átalakította, lakóinak száma 1954-re 115 000-re nőtt.² A legnagyobbodott terület és lakosság igen nagy feladat elé állította a városi közigazgatást, elsősorban az egészségügyi és szociális ellátást. Pécs 1950-től 1954-ig a Baranya Megyei Tanácshoz tartozott, 1954 novemberétől azonban megyei tanácsi jogú város lett. A lakásépítések számának ugrásszerű emelkedése a komfortfokozatban is javulást eredményezett. A 6-8 ezer bányásznak lakást adó meszesi lakótelepen 1954-ig 1500 lakás épült fel, a tereprendezés, a közegészségügyi és a köztisztasági helyzet javulása azonban nem követte a lakásépítést.³ A megszorodott lakosság-szám elsősorban a vidékről – Baranya, Tolna, Somogy megyék községeiből – Pécsre költözött munkásokból és bányászokból tevődött ki. A bánya- és építőipar 10–15 ezer toborzott munkást foglalkoztatott, akiknek nagy része munkásszállókon, ágy- és albérteltekben élt. A nagy munkaerő-kereslet következtében a vállalatok nem válogattak a munkások között. A város közbiztonsága romlott.⁴

Pécs arculatát jelentős mértékben meghatározta egyetemi város volta. A bölcsészkar nem került vissza Pécsre, az orvosi karból létrehozták a Pécsi Orvostudo-

¹ A pécsi gépgyár elnevezése Pécs ókori nevéből - Sopianae - ered, de a hivatalos elnevezés: Sopiana Gépgyár volt, ezt használta a pécsi sajtó is. T. Mérey Klára: Baranya megye és Pécs iparának fejlődése 1945-től 1968-ig. = Változó Baranya. Tanulmányok a megye történetéből 1945–1985. Antal Gyula és Sándor László (szerk.). MSZMP Baranya Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatósága. Pécs, 1985. 192–93. p.

² BML XXIII. 104. Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága Igazgatási Osztályának iratai, 1954. év. Szám nélkül. Pécs városi állami közegészségügyi felügyelőjének, dr. Ratkóci Károlynak 1954. év IV. negyedévi beszámoló jelentése. = Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009-1962). Történelmi olvasókönyv. Márfi Attila (főszerk.). Pécs Története Alapítvány. Pécs, 1996. 298-301. p.

³ Pécs ezer éve... i.m. 1996. 300. p.

⁴ BML XXXV. 49. Az MDP Pécs Városi Bizottsága iratai. 2. fcs. 75. ó.e. A közbiztonság és a bűnüldözés. A Pécs városi-járásai rendőrkapitányság jelentése a városi pártbizottságnak Pécs közbiztonságáról. 1954. január 25. = Pécs ezer éve... i.m. 1996. 294-95. p.

mányi Egyetemet (1951), a Pécsi Tudományegyetem 1950-től csak Állam- és Jogtudományi Kara révén létezett.⁵ Különösen az orvosi egyetem hallgatóinak száma nőtt, 1954-re 1938-hoz képest majdnem megháromszorozódott az egyetemisták száma. Az 1948-ban létesült Pécsi Pedagógiai Főiskolára kezdetben kevesebben iratkoztak be, de a felsőfokú iskola később a vidéki, falusi és munkásszármazású új tanári társadalom fő képző intézményévé vált.⁶

Komló, az 1945 előtt még alig 2500 lakost számláló bányásztelepülés 1950-ben indult ugrásszerű fejlődésnek az erőltetett szocialista iparfejlesztés hatására. A Dunai Vasmű ellátására létesítették a komlói bányák aknáit, üzemeit. Bányászokat toboroztak az ország szinte minden tájáról. Komló és a környező községek korábbi magyar és német származású lakosai mellé az 1950-es években elsősorban az Alföld elmaradottabb vidékeiről érkeztek volt uradalmi cselédek, agrárproletárok a jobb megélhetés reményében. Részükre tömeglakásokat építettek. Az 1951-től városi rangú település 1956-ban 22 ezer lakost számlált.⁷ Kiemelt béreket és szociális juttatásokat biztosítottak a komlói bányászoknak. A széntermelést fokozták, az extenzív bányaműveléshez még több munkáskéz kellett, ezért a munkástoborzást szorgalmazták. A gyors iparosítás, a sietős építkezések jelentős társadalmi mozgást és feszültségeket teremtettek a városban. A nagyszámú képzetlen munkás nehezen alkalmazkodott mind a bányász munkához, mind a városban élés körülményeihez. A fizikai munkások közé sok úgynevezett osztályidegen, a régi középosztályból „deklasszáldott elem” is került. A komlói törzsbányász lakosság száma hozzávetőleg két ezret tett ki, a többi bányász kétharmada Pécsről, egyharmada a környező községekből ingázott lakóhelye és valamelyik komlói akna között. A régi megbízható szakmunkásokon kívül sok „lumpen”, „huligán” elem is összeverődött a szocialista városban, akiket a rendőrség – bár elkövetett néhány tisztogató akciót – nem volt képes ellenőrizni, illetve visszatartani a bűncselekményektől.⁸

Mohácson 1946-ban államosították a nagyüzemeket, a Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) tulajdonában volt mohács–pécsi vasutat, a széntelepet, 1948–49-ben a kisebb gyárat, malmokat, nyomdát. Az ötvenes években létesült két mohácsi nagyüzemben, a Mezőgazdasági Szerárugyárban, valamint a Gép- és Fémárugyárban dolgozott a város és környékének jelentős számú lakója. Siklóson a Vasút és a Faipari Vállalat foglalkoztatta a legtöbb dolgozót. A mohácsi járás lakóinak nagy része a mezőgazdaságból élt. 1949 és 1956 között 45 községben létesült tsz, Mohács városában pedig öt tsz működött.⁹ Sásdon 1951-ben 4 begyűjtési csoportot szerveztek a begyűjtések 100 %-os teljesítésére. A tszcs-be erőszakkal bevitt parasztok nem végeztek minőségi munkát, nagy volt a szervezetlenség, Sásd község a járási begyűjtési versenyben utolsó helyen állt. A járási pártvezetés a hibákat a középparasztság szabotázsának tulajdonította, ezért 1952-től fokozták az

⁵ Komlósi Sándor: A pécsi felsőoktatási intézmények 40 éves történetének vázlata. = Változó Baranya... i.m. 1996. 399-400. p.

⁶ Komlósi... i.m. 1996. 400. p.

⁷ Bóka Róbert: Komló. Grünwald Géza (szerk.). Komló, 2000. 8-12. p.

⁸ Baranya Megyei Bíróság – BMB (korábban Pécsi Megyei Bíróság). B 1347/1957. Turner István és társai pere.

⁹ BMB Turner István és társai pere.

ellenőrzést a cséplési és begyűjtési munkák felett. A sásdi járás községeinek lakói nem éltek meg a földművelésből, ezért sokan a komlói és szászvári kőszénbányákba jártak dolgozni.¹⁰

Politikai változások, 1956 január – október

1953 júniusa után a baloldali diktatúra enyhült, az ortodox kommunisták számára valami végérvényesen megváltozott. A reformer szocialisták politikájának hatása 1956-ban már érezte hatását a magyarországi közhangulatban. A Sztálint részben leleplező SZKP-kongresszus is a Rákosi-politika szorításának engedését követelt. Viszont a rákosista keményvonalasok politikája érvényesült még a pártban és a párt által irányított ifjúsági mozgalom intézményének, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) működésében is.

A DISZ Baranya megyei Végrehajtó Bizottsága 1956 januárjában tárgyalta a pécsi egyetemi-főiskolai DISZ-szervezetek munkáját.¹¹ A DISZ-bizottsági ülésre készült előterjesztés szerzői az MDP KV 1955. augusztusi ülésének az egyetemeken folyó oktató- és politikai nevelőmunka helyzetére vonatkozó megállapításait vették kiindulópontnak és irányadónak a pécsi egyetemi ifjúság helyzetének elemzésekor. A párt megállapította, hogy a pécsi egyetemi munkában jelentkeztek „jobboldali torzítások”, különösen két tantárgy – marxizmus, katonai ismeretek – irányában és erősödött a „klerikális befolyás” a pécsi egyetemi-főiskolai hallgatók között: a Pedagógiai Főiskola hallgatóinak 50%-a templomba jár, de ezt teszi több oktató is. A jogi kar volt DISZ-titkára állítása szerint pártmegbízatásból járt templomba. A hallgatók között elterjedtek a „nacionalista nézetek”, melyeknek gyökere sokszor az előadásokban rejtett. A Pedagógiai Főiskola hallgatói a trianoni határok helytelenségéről és a baráti országokhoz tartozó magyarlakta területek igazságos hovatarozásáról vitatkoztak. Az egyetemi párt- és DISZ-vezetők szerint azonban a „felmerült káros jobboldali nézetek” ellenére a párt 1955 márciusi és augusztusi határozata után visszaszorultak, „csökkentek az ellenséges befolyások”, nőtt a hallgatók politikai aktivitása, élénkült a DISZ tevékenysége. Az élénk politikai tevékenységet a jelentés szerzői többek között abban látták, hogy „több oda nem való elemet” kizártak az egyetemről, így két hallgatót a „klérus befolyása miatt”, egy joghallgatót pedig azért, mert gyalázta a Szovjetuniót, nem ismerte el a munkásosztály vezető szerepét. A renitensnek bizonyult hallgatók kizárására a párt- és DISZ-vezetők felhasználták a demokratikus intézménynek szánt diákszékesületet. A megfélemlítés sikerült, a joghallgatót 160 egyetemi társa „egyértelmű állásfoglalása” alapján zárták ki. A három egyetemi hallgató kizárására Tényi Jenőnek, a pécsi egyetem DISZ-csúcstitkárának kezdeményezésére került sor.¹²

Az SZKP XX. Kongresszusa után az MDP pécsi egyetemi bizottsága és DISZ-vezetősége kettős politikát folytatott. Egyrészt igyekezett érvényt szerezni a

¹⁰ Erdődy Gyula: A szocialista fejlődés útján = Sásd. Füzes Miklós (szerk.). Sásd, 1982. 471–76. p.

¹¹ BML XXXV. Az MSZMP Archívum iratai. 51. fond. A DISZ Baranya megyei iratai, 1949–1956. 17. doboz. 1955–1956. 31–33. ö.e. Jegyzőkönyv a DISZ Baranyamegyei Bizottság 1956. január 2-i üléséről. Melléklet: A DISZ Baranyamegyei Végrehajtó Bizottsága brigádmunkájának tapasztalatai a pécsi egyetemeken és főiskolán. Jelentés, é. n.

¹² Péter Károly: 1956 Baranyában. Pécs, 1997. 79. p.

kongresszus határozatainak, másrészt továbbra is bírálta a jobboldali elhajlásnak minősített jelenségeket. Az Egyetemi Pártbizottság titkára, az egyetem „csúcstitkára”, Szentistványi Gyuláné éberben őrködött a párt ideológiai egysége fölött, keményen fellépett az ellenségesnek minősített klerikális, nemzeti irányultságú jelenségek ellen. Az egyes karokon problémák jelentkeztek, melyekről a pártbizottsági üléseken vitákat folytattak. A vitalégtör élénkülése általában jellemző volt az egyetemi, főiskolai életre. Az orvosegyetemen vita tárgyát képezte az orvosok elhelyezkedési, egzisztenciális helyzetének különbözősége: a kutató orvosok kevesebb anyagi lehetőséghez jutottak, mint klinikai kollégáik, ezért feszültség keletkezett köztük. Az orvos-tanárok és a jogi kar oktatói között több volt az osztályidegen származású, míg a Pedagógiai Főiskola oktatói és hallgatói között voltak legtöbben az M-P (munkás-paraszt) származásúak. Ezért az Egyetemi Pártbizottság tagjai, közöttük leginkább Szentistványiné szorgalmazta a hallgatók felvételének irányítását: több tanárnak jelentkezett munkás, vagy paraszt származású hallgatót átirányítottak a Pedagógiai Főiskoláról a Pécsi Tudományegyetem jogi karára, illetve az orvostudományi egyetemre. Szentistványiné javaslatára az egyházi iskolákból jött diákok felvételét gátolták, egyes esetek kivételével.¹³ A jogi karon több polgári, középosztályi származású tanár oktatott, akiknek marxista-leninista tudományos képzettsége az egyetemi pártvezetés szerint kívánni valót hagyott maga után. A jogi kar légkörét megmérgezte a kommunista tanszékvezető, dr. Kocsis Mihály és a fiatal budapesti professzor, dr. Szamel Lajos közötti ideológiai, szakmai és személyi ellentét.¹⁴

A szocialista nevelőmunka hiányosságairól többször is tárgyalt az egyetemi pártbizottság és az egyetemi DISZ-szervezet. Irányadónak tekintették az MDP KV 1955. május 27-i határozatát az ifjúság körében folyó pártmunka megjavításáról. A párt és a DISZ önkritikát gyakorolt, miszerint a pártfunkcionáriusok, a DISZ vezetői „nem értették meg a DISZ jelentőségét és szerepét” és „igen keveset tettek az ifjúság szocialista nevelésének elősegítése érdekében”.¹⁵ 1955 májusa előtt – a párt- és DISZ-vezetők szerint – a DISZ elleni támadások voltak jellemzők „a jobboldali elhajlás következtében”, „az elméleti-ideológiai zűrzavar” miatt háttérbe szorult a szocialista nevelőmunka, megingott a „párt politikájának helyességébe vetett bizalom”, elterjedt „a DISZ lebecsülése”. A fiatalok nem ismerték a párt és a DISZ határozatait. Az alapszervezeteknek az ifjúság nevelésével foglalkozó propagandistái, a kultúrfelelősök, az „ifjú népnevelők” nem voltak kellően kiképezve az ifjúság eszmei nevelésére. A szovjet párt XX. Kongresszusa után sok „téves nézet” terjedt el a párt politikájával kapcsolatban, hangoztatták „az életszínvonal emelésének kilátástalanságát”, még jobban megrendült a bizalom és a tisztelet a párt vezetőivel kapcsolatban, „alaptalan vádaskodás, rágalmozás” terjedt el, a fiatalok előtt egyes párt- és DISZ-tagok lebecsülték a tsz-eket, azt terjesztették, hogy a mezőgazda-

¹³ BML XXXV. MSZMP Archívum. 49. fond. Az MDP Pécs Városi Bizottságának iratai. 3. cs. 4. ő.e. 1956. június 12-i ülés jegyzőkönyve.

¹⁴ BML XXXV. MSZMP Archívum. 49. fond. Az MDP Pécs Városi Bizottságának iratai. 3. cs. 4. ő.e. 1956. június 25-i ülés jegyzőkönyve.

¹⁵ BML XXXV. MSZMP Archívum. 51. fond. A DISZ Baranya megyei iratai. 17. doboz. 1955–1956. 31–33. ő.e. A Baranyamegyei Disz V. B. jelentése az ifjúság szocialista nevelése terén végzett munkájáról a párt K. V. 1955. május 27-i határozata alapján. é. n. [1956]

ságban végzendő munka céltalan és a megye falvaiból az ifjúság az iparban próbál elhelyezkedni. Nemcsak a „hazafias nevelőmunkával”, hanem az „internacionalista nevelőmunkával” is adódtak problémák. Az SZKP kongresszusa nyomán derült ki a párt és a DISZ vezetői előtt az a tény, hogy a „Szovjetunióval kapcsolatos nevelőmunkának fogyatékosai voltak”, „elidealizáltuk a Szovjetuniót a fiatalok előtt és nem a valóságot mutattuk be. Ezzel sok esetben a kívánt hatás ellenkezőjét értük el”. A fiatalok nem értették meg a személyi kultusz jelenségét.

A XX. szovjet pártkongresszus nyomán a PTE Egyetemi Pártbizottsága ülésin formálisan többször fellépett a személyi kultusz ellen, a kollektív vezetés elvének érvényesítéséért. Az egyetemi pártvezetők hangsúlyozták, hogy a felsőbb pártszervek sokszor az alapszervezetek feje fölött döntenek, ez helytelen gyakorlat, meg kell hallgatni az alsóbb pártszervezetek véleményét, be kell őket vonni a döntésekbe. Szentistványiné egyetemi csúcstítkár szerint ugyanakkor nem szabad megengedni a túlzott egyéni véleménynyilvánítást, a pártegységre kell törekedni. A párttitkár asszony valójában a centralizáció híve maradt.

A DISZ tevékenységében is megbomlott az egység. 1956 nyarán felmerült a pedagógiai főiskolások között, hogy mivel az őket érintő kérdéseknek nem sok közös van a tudományegyetem – a jogi kar – és az orvostudományi egyetem hallgatóinak életéhez, ezért az egységes egyetemi DISZ-vezetésnek nincs értelme, a Pedagógiai Főiskolának önálló DISZ-szervezetet kellene alapítania. A felvetést három pedagógiai főiskolai tanár is támogatta. Az egyetemi párt- és DISZ-vezetés megoszlott a kérdés megítélésében. A párt- és DISZ-vezetőségi üléseken elhangzottak pro- és kontra érvek a pedagógiai főiskolai DISZ különválása mellett és ellen.¹⁶ Szentistványiné párt-csúcstítkár, valamint Tényi Jenő, az egyetemi DISZ titkára a különválás ellen foglaltak állást, a három kar egységének szükségességét hangsúlyozták, elítélték a három főiskolai kollégának az elszakadást szorgalmazó véleményét.

A pécsi felsőoktatási intézmények hallgatói és tanárai között a politikai változásokra törekvés hangulatát fokozták a DISZ Petőfi Körének budapesti rendezvényeiről érkező hírek. Lehetséges, hogy több pécsi egyetemi, főiskolai hallgató járt Pesten és részt vett a Petőfi Kör 1956 tavaszi, nyári előadásain, de csak egy főiskolai hallgató, az 1956 októberében DISZ-vezető Magyar László budapesti útjáról van tudomásunk, aki a Petőfi Kör rendezvényeit látogatta, majd tapasztalatairól, az ott elhangzott politikai, társadalmi, gazdasági reformokról beszámolt pécsi kollégista társainak.¹⁷

Az 1956/57-es tanév kezdetére a pécsi egyetemi párt és DISZ vezetői úgy érezték, hogy lépniük kell, ki kell fogni a szelet a reformerek vitorlájából, ezért a vezetésben személyi változtatásokat hajtottak végre. A tanév kezdete előtt, 1956 szeptemberében az egyetemi DISZ-vezetőket továbbképzésre hívták be, majd vezetőség-választást rendeztek. A választó gyűlésen a szélsőségesen elkötelezett

¹⁶ BML XXXV. MSZMP Archívum. 49. fond. Az MDP Pécs Városi Bizottságának iratai. 3. fcs. 4. ó.e. 1956. május 31-i VB-ülés jegyzőkönyve; 3. fcs. 3. ó.e. 1956. június 1-i PB-ülés jegyzőkönyve.

¹⁷ BML XXXII. 11. 1956-os gyűjtemény. 23. doboz. 891. szám. Pécsi Megyei Bíróság. 1264/1957. sz. Nedelykov Milán pere. Másolat; Bán Péter: Az 1956-os forradalom és megtorlásának jellemzői Pécssett és Baranya megyében. (Előzetes összegzés). Kézirat. Pécs, 1992. 2. p.

kommunista, az egyetemi kizárások kezdeményezése és végrehajtása miatt az egyetemi hallgatók nagy része előtt népszerűtlen egyetemi DISZ-csúcstítkár, Tényi Jenő menesztését határozták el, akit mintegy feláldoztak a belső ellenzéknek tett engedményként. Ugyanakkor ez csak látszólagos engedmény volt, mert Tényit végül a Pécsi Egyetem című lap főszerkesztésével bízták meg, gondolván, hogy az ambiciózus DISZ-vezető ebben a funkciójában is, sőt talán a sajtó irányítása révén még jobban befolyásolni tudja az elkövetkezendő politikai eseményeket. Tényi helyébe Gerencsér József főiskolai hallgatót választották meg az egyetemi DISZ csúcstítkárának, de ezt az egyik gyűlés-résztevő szerint csak maratoni szavaztatás révén tudták elérni.¹⁸ Gerencsér nyilván nem tartozott a reformer DISZ-esek közé, hanem a rákosisták számára még elfogadható személynek számított. A jogi kari DISZ-vezetésben viszont olyan változás történt, mely a változtatni akarók erőit növelte: a joghallgatók 1956. október 11-én a kari DISZ-títkár Huri Dezső lemondása után új DISZ-vezetőt választottak Szabotin István személyében, helyettese pedig az a Belinszky Barnabás lett, aki szókimondásáról és reformer hajlandóságáról volt ismert és épp ezért sokak előtt népszerű.¹⁹

A pártállami diktatúra 1953–54 évekbeli enyhülését, majd 1955 tavaszán a Rákosi-féle kemény vonal visszatértét követően a vidéki városok és községek pártbizottságai híven követték az uralkodó párt-irányvonalat. A Nagy Imre-féle reformirányzatnak a vidéki megyeközpontokban, városokban nemigen voltak hívei, így Pécsen sem. Az MDP Baranya megyei Pártbizottsága első titkári tisztét 1955 januárjától Farkas László töltötte be, aki a Rákosi-vonal hívének számított, de nem volt markáns egyéniség.²⁰ Az uralkodó pártirányzatot képviselte a Baranya Megyei Tanács VB elnöke, Katona Lajos és a Pécs Városi Tanács VB elnöke, Györkő Antal is, a rákosisták legfőbb vezető egyéniségeinek azonban a megyében a BM Megyei Főosztály parancsnoka Bradács György, a megyei rendőrfőkapitány Nemes Alajos és a megyei főügyész dr. Schaffhauser István számítottak, akik a tényleges hatalmat bírták. Egyes, főleg értelmiségi párttagok azonban csatlakoztak az egyetemeken, az irodalom, a kultúra, a művészeti élet berkeiben, valamint egyes szatellit szervezetek – Hazafias Népfront, DISZ – tagsága között erjedőben lévő reformista politikai mozgalmakhoz. A budapesti minták nyomán a nagyvárosokban, így Pécsen is vitakörök, társadalmi-politikai csoportosulások alakultak.

Pécsen 1956 nyarán, kora őszén több értelmiségi csoport alakult, melyek a későbbi forradalmi események előkészítőivé váltak. Az egyetemi és főiskolai hallgatók alkották a reformgondolatok terjesztőinek egyik csoportját. Pécs város két egyetemének (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécsi Orvostudományi Egyetem) és egy főiskolájának (Pécsi Pedagógiai Főiskola) oktatói és hallgatói fogékonyak voltak a társadalmi reformgondolatok befogadására. Magyar László, pedagógiai főiskolás hallgató, aki Budapesten részt vett a Petőfi Kör rendezvényein, felolvasta a pécsi főiskolásoknak a szegedi egyetem diákjainak le-

¹⁸ Péter... i.m. 1997. 83. p.

¹⁹ Pécsi Megyei Bíróság. B. III. 998/1957/15. szám. Belinszky Barnabás és társai pere. = Péter... i.m. 1997. LX. 3. p.

²⁰ Péter... i.m. 1997. 62. p.

velét egy ifjúsági, egyetemi rétegszervezet felállításának szükségességéről.²¹ Pécs város reformértelmissége a felsőoktatási intézmények, valamint az Írószövetség Baranya Megyei Csoportja köré szerveződött. A társadalmi szervezetek, így a Hazafias Népfront és a Természet- és Társadalomtudományi Ismeretterjesztő Társulat szerepe is felértékelődött. A Petőfi Kör pécsi szekciójának 1956. október 11-i megalapítását a TTIT és a DISZ egyes tagjai kezdeményezték. A Petőfi Kör pécsi csoportja vezetői között megtalálható volt orvos (dr. Béleczi Lajos titkár), tanár (dr. Gál Gyula, Gerencsér József, Vas Károly), író (Örsi Ferenc), művész (Soltra Elemér), építész (Tillai Ernő), újságíró (Szalai János) mellett DISZ-vezető (Mitzki Ervin) is.²² A pécsi írók sajátos módon váltak gerjesztőivé a forradalom eszméinek: 1956. október 10-e után a pécsi irodalmi lapnak a főtéren lévő szerkesztőségi épületére felszerelt megafonból közvetítették a pécsi belváros közönségének a budapesti Irodalmi Újság vitairatait, kritikus írásait. Az értelmiségi csoportosulások mellett a pécsi bányák és ipari üzemek munkássága is mozgolódott. Pécsbányatelep bányaüzemeinek faliújságjain nemcsak a bányászok bérkövetelései jelentek meg, hanem az Irodalmi Újság kivágatai is. A pécsi szén- és uránbányászok, a Sopiana Gépgyár munkásai az igazi munkáshatalmat, a demokratikus üzemi vezetést, munkás-önigazgatást akarták megvalósítani a munkástanácsokon keresztül.²³

Pécsett a forradalmi események közvetlen előzményévé vált az egyetem központi épületének udvarán 1956. október 22-én megrendezett úgynevezett Diákkonferencia, melyen a több száz egyetemista és városi érdeklődő között ott voltak a megye és a város pártvezetői is. A forró hangulatú diákgyűlés elnöki tisztét Debreczeni László orvostanhallgató töltötte be, aki többször megadta a szót a hallgatók képviselőinek. Így a jelen lévő pártvezetők sem tudták megakadályozni, hogy a reformokat követelő diákok létrehozzák saját – a DISZ-től független – egyetemi rétegszervezetüket, a MEFESZ-t. A két egyetem és a főiskola küldötteiből megválasztották az úgynevezett „háromkari” MEFESZ-bizottságot, vezetői közé beválasztották az orvoskar III. évfolyamának radikális memorandumát megfogalmazó Péter Károlyt, a jogi kar egyik volt DISZ-vezetőjét, Belinszky Barnabást. Az új szervezet követelése között szerepelt a reális tájékoztatás, a szocialista törvényesség megtartása, a törvénytelenéseket elkövető párt- és állami vezetők eltávolítása. Hasonlóan a szegedi és budapesti egyetemistákhoz, a pécsiek is követelték Nagy Imre kinevezését a párt központi vezetőségébe és a kormányba, a politikai perek felülvizsgálatát, az idegen csapatok kivonulását az országból, a begyűjtési és adózási rendszer felülvizsgálatát. Pécsett különös jelentősége volt az uránbánya-telepek magyar kézbe adásának és a „bauxitbánya” elnevezés megszüntetésének. A szabad és demokratikus választások követelése mögött a többpártrendszer kívánalma állt.²⁴

²¹ Rozs András: Az 1956-os forradalom diákmozgalmi Pécsen és Baranya megyében. = Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések III. (Vidéki diákmozgalmak 1956-ban). Némethné Dikán Nóra–Szabó Róbert–Vida István (szerk.). Nagy Imre Alapítvány, Budapest. 2004. 358–59. p.

²² Romváry Ferenc: A pécsi '56-os mártírelék. Új Művészet Kiadó. Budapest, 1997. 10. p.

²³ Bán Péter–Rozs András: Baranya megye. = A vidék forradalma, 1956. II. Szakolczai Attila (szerk.). 1956-os Intézet Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2006. 28–29. p.

²⁴ Péter... i.m. 1997. 85–105.; Rozs... i.m. 2004. 359–68. p.; Bán–Rozs... i.m. 2006. 30–31. p.

A forradalom eseményei, 1956. október 23. – november 4.

Pécsett október 23-án nyugalom volt, az egyetemistákat ekkor még a pártvezetők, illetve a mérsékeltbb diákvezetők lebeszélték a tüntetésről. Az első spontán tömegmegmozdulások október 24-én zajlottak le Pécs belvárosában. Az egyetemisták és főiskolások röplapokon terjesztették a Diákszemélyiség követeléseit, eljutottak a laktanyákba és a bányavidékekre is. A karhatalom oszlatta a tömeget, de (ekkor még) fegyvert nem használt.

A nagyobb ipari központokban, így a Sopiana Gépgyárban, a bőr- és a sörgyárban, a pécsbányatelepi és a szabolcsi aknáknál, a MÁV-fűtőházban e napon alakultak meg a munkástanácsok. Első vezetőik az MDP utasításainak megfelelően zömmel rendszerhű kommunistákból kerültek ki, de néhány nap múlva a reformokat támogató munkások és alkalmazottak követelésére a munkástanácsok vezetésébe választották az 1948-ban kizárt (akkor jobboldalinak nevezett) szociáldemokratákat, a volt koalíciós pártok tagjait, valamint a Rákosi-korszakban nem kompromittálódott értelmiségieket, vállalati tisztviselőket, az üzemi közvéleményt képviselő munkásokat. A Sopiana, Pécsbányatelep, a MÁV-fűtőház és az Uránbánya munkástanácsai a pécsi forradalom fő gócpontjaivá váltak, csakúgy, mint a két egyetem és a főiskola MEFESZ-központjai. Az egyetemisták az első két napon nem vonultak az utcára, mert bíztak az események békés, tárgyalásos befolyásolásának lehetőségében, de amikor az üzemek és bányák küldöttei megkeresték őket az összefogás és a közös utcai megmozdulás reményében, az egyetemi és főiskolai hallgatók is a tettek mezejére léptek.²⁵

A város lakói és az egyetemisták nagyszabású közös tüntetésére október 25-én került sor Pécsett. A 15–20 ezer fős városi tüntetésen a középületekről eltávolították a kommunista hatalom szimbólumait, megszületett Pécsett is a forradalom Rákosi-címertől megfosztott lyukas zászlója. Pécsett jelen volt egy radikális, főleg uránbányászokból álló csoport, mely túlzó követeléseivel – az ÁVH pécsi épületének elfoglalása – veszélyeztette a forradalom békés jellegét, s kiváltotta a karhatalom, az ÁVH erőteljesebb, fegyveres fellépésének veszélyét. Az egyetemistáknak a nap folyamán, elsősorban az orvoskari MEFESZ egyik vezetőjének, Péter Károlynak köszönhetően, még sikerült megakadályozniuk az atrocitásokat, de a tüntetések este mégis radikalizálódtak. A karhatalom fegyverét használta, haláleset is történt. Este megvalósult a forradalom első intézményesülése, a radikálisok spontán akcióval létrehozták a Forradalmi Bizottmányt, és a tüntető csoportok elfoglalták a középületek nagy részét: a városházát, a főpostát, a rádiót és a nyomdát. Az ekkor még erős karhatalom azonban rövidesen visszavágott és néhány óra múlva visszafoglalta e központi intézményeket, a bizottmányi tagok és az intézményfoglalók – akik között egyetemisták is voltak – nagy részét letartóztatták és egy éjszakán át fogva tartották.²⁶ A karhatalmi akciók azonban csak olajat öntöttek a tüntetések még hevesebb formában másnap is folytatódta a városban, de a hatalom képviselőire még

²⁵ 1956 Kézikönyve. I. kötet. Kronológia. 1956-os Intézet. Hegedűs B. András (főszerk.). Budapest, 1996. 71–272. p.; Zsolnay Antal József: Az 56-os forradalom és a pécsiek. Szemelvények, riportok, tanulmányok. Pécs, 1996. 271–82. p.; Péter... i.m. 1997. 105–115. p.; Rozs... i.m. 2004. 371–73. p.; Bán–Rozs... i.m. 2006. 31–33. p.

²⁶ Rozs... i.m. 2004. 373–74. p.; Bán–Rozs... i.m. 2006. 33–34. p.

veszélyesebb volt az, hogy a megyében, sőt a dél-dunántúli régióban elterjedt a karhatalom pécsi durva fellépésének, az egyetemisták lefogásának híre, mely radikális ellenakciót váltott ki. Október 27-én egy Bonyhádról induló, főleg szászvári bányászokból álló csoport fegyveres akciót indított kiszabadításukra. A próbálkozást a Komló melletti Zobák-pusztánál rendőri és katonai erővel visszaverték, a tűzharc egy halottat és több sebesülést eredményezett.²⁷

A pécsi forradalom két fő szervező központja, a Sopiana Gépgyár munkástanácsa és a „háromkari MEFESZ-vezetőség” együttműködtek egymással. Az egyetemi diákvezetők ott voltak október 27-én azon a Sopiana Gépgyárban szervezett gyűlésen, amelyen a pécsi és a Pécs környéki gyárak, üzemek, vállalatok munkástanácsainak küldöttei megalakították a Munkástanácsok Baranya Megyei Bizottságát.²⁸ A gyűlésen jelen voltak Baranya megye és Pécs város pártvezetői, valamint az ÁVH és a rendőrség parancsnokai is, azzal a céllal, hogy egy központi munkástanács létrehozásával mintegy elébe menjenek az eseményeknek, legalábbis megpróbálják azokat befolyásolni. Az új intézmény azonban forradalmi követeléseket fogalmazott meg, ezek élén állt a szovjet csapatok távozása és a fegyveres nemzetőrség felállítása. A legfontosabb pécsi üzemek munkástanácsai úgy döntöttek, hogy a sztrájk fegyveréhez nyúlnak, s nem veszik fel a munkát mindaddig, amíg a szovjet megszállók el nem hagyják az országot. A lakosság élelmiszer- és fűtőanyag-alapellátását azonban a munkástanácsok biztosították. A két bányaüzem bányászai igen határozottan álltak a forradalom célkitűzései mellé. A pécsbányatelepi munkástanács 18 pontos követeléseit, melyeket Vas Vilmos elnök – egykori „jobboldali szocdem pártmunkás” – fogalmazott, felküldte Nagy Imre kormányának.²⁹ A pécsi uránbányánál október 27-én nyílt összetűzésre került sor az üzemi munkástanácsok tagjai, valamint a párttitkár és a vele együttműködő vállalatvezetés között.³⁰

Pécsen kívül Baranya megyében az október 23-át követő négy napban mindössze három városban, Komlón, Siklóson és Szigetváron nyilvánult meg a lakosság elégedetlensége és nyugtalansága. Komlón, a szocialista építőmunka egyik mintavárosában a hatalom meglepetésére a lakosság radikálisan lépett fel, a karhatalom is drasztikusan válaszolt. A komlói tüntetések már október 26-án megkezdődtek, s elég heves formában játszódtak le. Néhány baranyai járási székhelyen a tömegmozdulások erőszakos akciókba torkolltak. Így például Siklóson és Pécsváradon a tüntetők ledöntötték a szovjet hősi emlékművet, Mohácson csak azért nem került erre sor, mert az erős építmény ellenállt. A szovjet katonasírokat több baranyai községben feldúlták. A járási központokba és a községekbe küldött pécsi egyetemisták a radikális csoportok felé mérséklően léptek föl, s a budapesti forradalmárok és lakosság megsegítésére buzdítottak. Ennek meg is volt a foganatja, sok községi forradalmi bizottság küldött élelmiszer-szállítmányokat Budapestre.³¹

²⁷ 1956 Kézikönyve... i.m. 1996. 118. p.; Rozs... i.m. 2004. 374–75. p.; Bán–Rozs... i.m. 56. p.

²⁸ Bán–Rozs... i.m. 2004. 35. p.

²⁹ Bán–Rozs... i.m. 2006. 34–35. p.

³⁰ Péter... i.m. 1997. 116–129. p.; 1956 kézikönyve... i.m. 1996. 71–272. p.; Bán–Rozs... i.m. 2006. 35. p.

³¹ Bán–Rozs... i.m. 2006. 54–70. p.; Rozs András: Mágocs az 1956-os forradalomban. = Mágocs 1251–2001. Füzes Miklós (szerk.). Mágocs, 2001. 270–74. p.

Nagy Imre miniszterelnök 1956. október 28-án elmondott beszéde, melyben „nemzeti demokratikus mozgalom”-nak nevezte a „nemzeti felkelők” küzdelmét, mérföldkő volt a forradalom menetében, nemcsak Budapesten, hanem vidéken is. Ekkorra teremtődtek meg a nagyvárosokban a forradalmi döntéshozó intézmények megalakulásának feltételei. E napon döntöttek az MDP Baranya megyei vezetői is a személyi változtatások mellett, leváltották az eddigi első titkárt, Farkas Lászlót, aki erélytelennek bizonyult a kiélezett politikai helyzetben, helyére Sziklai Józsefet, az eddigi harmadtitkárt ültették, aki azonban a neki a vezetésben jutott néhány napban nem alkotott maradandót.³² Pécssett e napon, október 28-án alakult meg a forradalom saját önkormányzati szerve, a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa (BMMNT). Létrehozásában közreműködtek Pécs ipari létesítményeinek munkástanácsai mellett az ügyészségek, és egyes értelmiségi munkahelyek (felsőoktatási intézmények, színház, rádió, sajtó) küldöttei is. A megyei munkástanács elnökekül egy köztisztelőben álló pécsi polgárt választottak, dr. Kertész Endre ügyvédet, aki a harmincas évektől a Független Kisgazda Párt egyik megyei vezetője volt, 1945 és 1947 között pedig Baranya vármegye főispánja. Őt mérsékelt politikusnak tartották a baloldal képviselői is, ezért hozzájárultak megválasztásához. A megyei munkástanácsot megválasztó nagygyűlésen részt vettek az MDP, valamint az ÁVH és a megyei rendőr-főkapitányság vezetői is, akik a látszat kedvéért, taktikából, vagy félelemből támogatásukról biztosították a forradalom baranyai intézményének vezetőit. Bár a munkástanács választásának szervezői törekedtek arra, hogy lehetőleg minden társadalmi réteg (foglalkozás, pártállás, egyházi és nemzetiségi hovatartozás) képviselve legyen a nemzeti tanácsban, néhány réteg alulreprezentált lett. Így a baranyai községek, a parasztság alig képviseltette magát a BMMNT-ben, ennek a gyenge információáramlás és a közlekedési lehetőségek hiánya voltak az okai. A megyei nemzeti tanács megválasztotta saját végrehajtó és ügyintéző szerveit, így titkárságát, valamint egyik legfontosabb döntéshozó szervét, a Katona Tanácsot. Utóbbi élére Csikor Kálmán került, az egyetem katonai tanzékének vezetője, volt Ludovikát végzett katonatiszt. A BMMNT néhány nap múlva adminisztrációs irodát, majd egy operatív intézőbizottságot választott soraiból. Jelentős szerepet szántak a pécsi hatalmi szervek (párt, karhatalom, tanácsok) és közintézmények (vasút, posta, rádió) tevékenységét ellenőrző bizottságok megalakításának, a gyakorlatban azonban csak néhány személy végzett ilyen ellenőrző munkát.³³

A BMMNT ülésein az egyes MEFESZ-tagok és munkások által képviselt radikális irány és a dr. Kertész Endre elnök köré csoportosult mérsékelt irányzat erői vetélkedtek egymással. Dr. Kertész már az első napon megakadályozta, hogy a radikálisok elfoglaltassák az ÁVH-laktanyát, így a vérontást sikerült elkerülni Pécssett. A BMMNT hosszú viták után döntött a sztrájk és a Nagy Imre-kormány támogatása kérdéseiben. A pécsiek úgy határoztak, hogy a sztrájkot addig folytatják, amíg a szovjet csapatok el nem hagyják az országot, támogatják Nagy Imrét és kormányát. A BMMNT küldöttségeket menesztett Budapestre, a kormányhoz és Győrbe,

³² Péter... i.m. 1997. 129. p.

³³ Bán-Rozs... i.m. 2004. 36–47. p.

a Dunántúli Nemzeti Tanács ülésére. A győri „ellenkormány” megalakítását a pécsi küldöttség nem támogatta, bár a dokumentumok ez ügyben hiányosak és ellentmondásosak. A BMMNT döntött a nemzetőrség megszervezéséről, valamint két egyetemi zászlóalj felállításáról. A rend fenntartásának, a forradalom tisztaságának őrzésére volt hivatva a nemzetőrség, melynek parancsnokául Vidolovics Nándort, a Sopiana Gépgyár régi „jobboldali szocdem” szakmunkását, művezetőjét, munkástanács-elnökét választották. A megyei nemzetőrség munkáját támogatta a rendőrség frissen választott forradalmi bizottsága is, Tokaji Sándor századossal az élen. A pécsi Nemzeti Tanácsot kudarcok is érték: nem sikerültek az ÁVH irattára ellenőrzésének megszerzésére irányuló akció, az ávós tisztek kijátszották a BMMNT küldötteit. A rákosisták beépítették embereiket a forradalom intézményeibe, így például a Katona Tanács hadműveleti szervét ellenőrzésük alatt tartották. A Nemzeti Tanács hozott azonban radikális döntéseket is, melyeket sikerült végrehajtania. Így más országos és vidéki forradalmi szervekhez hasonlóan a BMMNT elrendelte az ávósok és a legfontosabb rendvédelmi szervek (BM Megyei Főosztály, rendőrkapitányság, ügyészség) vezetőinek letartóztatását. Utóbbiakat egy nap múlva dr. Domján Mihály, a BMMNT egyik titkára szabadította ki a börtönből. Az ávós tisztek begyűjtése azonban megtörtént az egyik egyetemi zászlóalj közreműködésével. Egy egyetemista nemzetőr, Debreczeni László vezette a megyei pártbizottsági székház elfoglalására indított akciót.

A BMMNT mellett a baranyai-pécsi forradalom másik szellemi és szervező központjává az egyetemi ügynevezett háromkari MEFESZ-központ vált. Az egyetemisták tekintélye igen jelentős volt a forradalom többi szereplője, a munkástanácsok előtt is. Egyfajta szellemi és ideológiai központ szerepét töltötte be a pécsi MEFESZ. Az egyetemisták nemcsak a nemzetőrségben vállaltak zászlóaljaik révén jelentős munkát, hanem egyénenként és csoportokban járták a Baranya megyei községeket, a helyi nemzeti tanácsok létrehozásának erjesztői és gerjesztői voltak, máskor pedig a már megalakult községi forradalmi bizottságok politikában még tapasztalatlan tagjainak tanácsadói szerepét töltötték be. Felvázolták a helyi vezetőknek az országos politikai helyzetet és hangsúlyozták a nemzeti célokat. A pécsi MEFESZ egyes, főleg a BMMNT-ben szereplő tagjai a radikálisabb, mondhatni a szókimondóbb és határozottabb irányt képviselték. A nemzeti tanács közgyűlésein a MEFESZ-tagok felléptek a nemzeti tanácsban lavírozó, taktikázó, ügyeskedő pártvezetők, ávós és rendőr vezetők jelenléte ellen, meg akarták változtatni a BMMNT összetételét a határozottabb, a forradalmi célkitűzéseket követő irányba. E célból felvették a harcot a BMNT mérsékelt, de sokszor túl óvatosnak és határozatlannak bizonyuló vezetői, így dr. Kertész elnök ellen is. Utóbbi egyszer le is mondott tisztségéről, mondván, hogy „nem bír a szélsőségesekkel”, de a BMMNT-tag pártvezetők és a mérsékelték rávették a további elnöklésre. Az egyetemisták így végül is nem tudtak jelentős változtatást végrehajtani a BMMNT összetételét illetően. A MEFESZ elvi politikát folytatott, s ezt nemcsak a kommunistákkal, valamint a megalkuvókkal és óvatosakkal szemben tették, hanem egységesen és határozottan léptek fel a „jobboldali elhajlásokkal” szemben is. Többször hangsúlyozták, hogy a forradalom fellép nemcsak a kommunista diktatórikus jelen-

ségek, hanem a fasiszta és nyilas megnyilvánulások ellen is. A polgári demokratikus követeléseknek voltak közöttük támogatói, így a szabad választások bevezetésének kívánalmát logikusan követte náluk a többpártrendszer követelése, de a pártok szerveződéseit nem támogatták, azért, mert a pártok szerintük a széthúzás erőit erősítették volna, a pártszerveződések folyamata a forradalomban megmutató nemzeti egység ellen hatott volna.³⁴

A forradalom győzelmének idején, tehát október 28-át követően alakulhattak meg a polgári pártok. Pécssett október 31-én alakították újjá a Független Kisgazda Pártot olyan személyiségek, mint Kovács Béla, a Szovjetunióban nyolc évig fogva tartott kisgazda vezető, vagy a szintén a koalíciós időkben politizált Vörös Vince, mellettük dr. Kertész Endre és dr. Abay Gyula közgazdász, egyetemi tanár. A Szociáldemokrata Párt szintén e napon próbálta újra rendezni sorait. Az 1948-ban „jobboldali szocdemnek” minősített és az SZDP-ből kizárt, elítélt egykori politikusok közül támadt fel néhány Pécssett és Sásdon. Dr. Domján Mihály és Vas Vilmos képviselték a szociáldemokratákat a BMNNT titkárságában. A Nemzeti Parasztpártnak nem volt kellő számú híve a megyében és Pécssett, újjáalakulásukról nem tudunk. A Demokratikus Néppárt 56-os megalakulására sincs adat, bár dr. Matheovics Ferenc, a párt volt országgyűlési képviselője megjelent a pécsi közéletben. Az 1945 és 1948 között létezett pártok támadtak tehát föl, a forradalom ideológiai kompetenciáját a „népi demokratikus” pártokig kiterjesztve, a két világháború közötti „horthysta” irányzatok, vagy nyilas pártok egyáltalán nem hallatták hangjukat. A forradalom utolsó napjaiban megjelent néhány kézzel írott falragasz, plakát, melyeken keresztény és nemzeti jelzőszavak voltak olvashatók, de utóbbi eszmék hívei nem szerveződtek újjá.³⁵

A pécsi értelmiség egy része az önszerveződést választotta, s önálló testület létrehozásával próbálta kifejezni szolidaritását a forradalom eszméivel. 1956. október 31-én megalakult Pécs Város és Baranya Vármegye Értelmisége Forradalmi Tanácsa, elnökének dr. Szentágothai János orvosprofesszort választották meg. Az Értelmiségi Tanácsban olyan személyek exponálták magukat a forradalom mellett, mint dr. Esztergár Lajos, Pécs háború előtti polgármestere, a szociális kérdések korábban országszerte ismert szakértője, vagy dr. Abay Gyula, a pécsi egyetem világhírű közgazdász professzora, dr. Harcos Ottó, volt Eötvös kollégista irodalmár. Az ígéretes kezdést azonban nem követte tartalmas folytatás, legalább is a források az alakuláson kívül nem közölnek semmit az értelmiségi tanács működéséről.³⁶

A BMMNT és a Katona Tanács vezetői utasítást adtak a pécsi „védelmi terv” létrehozására. A szovjet csapatok közeledésekor két küldöttséget is kiküldtek a város határába a szovjet csapatok fogadására november 3-án este. A nemzeti és katonatanácsai vezetők reménytelennek tartották az ellenállást, és el akarták kerülni a vérontást. Ezért Csikor Kálmán nem adta ki a harcparancsot a forradalom mellett maradt katonai egységeknek és nem engedte harcolni sem az egyetemi, sem a bá-

³⁴ BML XXXII. 11. Az 1956-os forradalom és szabadságharc iratgyűjteménye. Péter Károly iratai. MEFESZ-iratok.; Péter... i.m. 1997. 85–190. p.; Péter Károly: 1956 ősze egyetemünkön. = A Pécsi Orvostudományi Egyetem története. Benke József (szerk.). Pécs, 1992; A Pécsi Egyetem története. Benke József (szerk.). Pécs, 1999.; Bán–Rozs... i.m. 2006. 40, 43, 70–73. p.

³⁵ Bán–Rozs... i.m. 2006. 70–73. p.

³⁶ Bán–Rozs... i.m. 2006. 73. p.

nyász zászlóalj tagjait. Egyes radikális csoportok fegyveresen akartak szembe szállni a szovjet hadsereggel, ők árulónak nevezték dr. Kertészt és Csikort. A szovjet csapatok a november 4-ére virradó hajnalon a Katona Tanács elnökét, Csikor Kálmánt a pécsi városházán letartóztatták.³⁷

A „mecseki láthatatlanok” és a munkástanácsok utóvédharcai

A Baranya megyei forradalom vezetőinek bölcsessége megmentette Pécs városát a harcoktól és a pusztulástól. Az orvos-egyetemistákat kollégiumuk ágyából szovjet katonák keltették fel november 4-e hajnalán. Az orvosi zászlóalj a dél-előtt folyamán letette a fegyvert a szovjet csapatok előtt. A másik egyetemi zászlóalj, a jogász és pedagógiai főiskolás hallgatók egysége azonban úgy határozott, hogy a Mecsek-hegység erdeibe vonul, hogy ellenálljon fegyveresen a betolakodóknak. Hasonlóan döntött még a bányász zászlóalj több katonája, valamint Pécs város lakói közül is többen fegyveresen a hegyekbe vonultak felvenni a harcot a szovjet harcokocsikkal. November 5-én megkezdődött a mecseki ellenállók katonailag kilátástalan, de emberileg hősies küzdelme a Vörös Hadsereg szovjet katonáival. Az első napokban a forradalmárok súlyos veszteségeket szenvedtek a Pécs fölötti Tettye és Magaslati úti harcokban a szovjet tankok lövegeitől. A kezdetben több mint ezerre becsült ellenállók száma az első két-három nap után 250–300-ra csappant. A maradék, még kitartó harcosokat Horváth Géza, a legendás „Gazda” és helyettese, „Béla”, azaz Kubicza János volt katonatiszt fogták össze. Utóbbi katonai egységeket szervezett. Kisebb rajtaütéseknél többre nemigen tellett erejükből. Egyik erdei főhadiszállásukon, Vágot-pusztán ünnepélyes esküt tettek, hogy mindhalálig védeni fogják a hazát, s az ENSZ-csapatok megérkezéséig kitartanak, majd visszafoglalják a várost. Ügyes taktikai manőverekkel, helyváltoztatással – ezért hívták őket „Mecseki Láthatatlanoknak” – sikerült elérniük, hogy a szovjetek nem tudták teljesen megsemmisíteni a csapatot, bár többen közülük meghaltak, vagy megsebesültek. Legjelentősebb katonai akciójukat november 14-én hajtották végre Pécsváradon, ahol megtámadták a helyi rendőrőrsöt. A tűzharcban meghalt egy rendőr, valamint a mecsekiek egyik vezetője, Málics Ottó. November 16-án parancsnokuk maradék embereinek választási lehetőséget adott: aki akart, visszamehetett a városba, s számolhatott a kegyetlen megtorlással, vagy választhatta az emigrálást Nyugatra. 1956. november 22-én 42-en hagyták el Barcs mellett a magyar határt, s „disszidáltak” Jugoszláviába, a nyugati országokba való továbbutazás reményével. Jugoszláviai, olaszországi légereken keresztül ki-kí Európa, Észak-, Dél-Európa országaiba, Ausztráliába jutott.³⁸

1956. november 4-e után a pécsi, komlói munkástanácsok utóvédharca még december közepéig eltartott. A Sopianai gépgyári, a pécsbányatelepi munkástanács tagjai a sztrájk fegyverével akarták elérni a szovjet csapatok távozását. A pé-

³⁷ 1956 Kézikönyve... .m. 1996. 71–272. p.; Péter... i.m. 1997. 129–190. p.; Bán–Rozs... i.m. 2006. 47–54. p.

³⁸ Kubicza János „Béla” „Hadi” naplója. A mecseki „Szabadságharcos csop.” 1956 november 4–16. =: Zsolnay... i.m. 1996. 133–176. lap; Hajdu Imre: Mecsek – 1956. Eseményvázlat két visszaemlékezés alapján. = Mecseki Láthatatlanok Pécs – 1956. Dokumentumok és emlékezések. Romváry Ferenc és Rozs András. (szerk.). Pécs, 1997. 82–122. p.

csi munkástanácsok újra egyesítették erejüket pécsbányai központtal. Egy küldöttségük Dobrovics Emil bányász vezetésével Budapesten Kádár Jánossal akart tárgyalni, de csak Apró Antal és Czottnér Sándor miniszterek fogadták őket. Apró csak a sztrájk megszüntetéséről, a munka felvételéről volt hajlandó velük tárgyalni, a biztosítékul kért feltételről, a munkástanácsok fennmaradásáról hallani sem akart. A pécsi munkástanács-küldöttség áldozatául esett a kádári MSZMP politikai taktikájának. November 23-án Pécsbányatelepen megalakult a Baranya Megyei Területi Munkástanács. Dobrovics Emil és a pécsi munkástanács vezetőit november 23-án letartóztatták, kiszabadításáért 400 pécsi bányász 3 napos éhségstrájkot folytatott. Pécsen még december első felében is voltak utcai megmozdulások. December 7-én pécsi tüntetők a temetőben megkoszorúzták az elesett forradalmárok sírjait, 8-án a pécsi nők vonultak az utcára a forradalom melletti szimpátiájuk kifejezésére. A nőtüntetést másnap egy kommunista, pufajkás ellentüntetés követte. A pécsi munkástanácsok résztvevői voltak a december 11-én kezdődött országos 48 órás sztrájkoknak.³⁹

A megtorlás

A Baranya megyei Rendőrfőkapitányság adatai szerint 1957. június 2-ig Baranya megyében 2290 személyt vettek preventív őrizetbe, közülük 206 személy volt közbiztonsági őrizetben 6 hónapra, 1–2 hetes időtartamra preventív őrizetben tartottak 553 főt, ügyészségi őrizetbe vettek 829 személyt. Büntetőperes eljárással a Pécsi Megyei Bíróságon, illetve a Fővárosi Bíróságon (dr. Kertész Endre és 17 társa), a Kaposvári Katonai Bíróságon (Csikor Kálmán és 18 társa), valamint más bíróságokon elítéltek 154 perben 474 (az adatok nem véglegesek) Baranya megyei, pécsi személyt. Csikort előbb életfogytiglanra, később másodfokon 12 évi börtönbüntetésre ítélték. Ugyanebben a perben Debreczeni László egyetemi hallgatót másod fokon 3 év hat hónapi börtönbüntetésre ítélték. Három halálos ítélet született, melyek közül kettőt Pécsen, egyet Kaposváron hajtottak végre. Kivégezték az apátvarasdi Szabó Istvánt egy mecseki harcostársa lelövése miatt, Herczeg Józsefet fegyverrejtegetésért, Petrus Józsefet a „márciusban újra kezdjük!”, a MUK akcióban való részvétele miatt kivégezték.

Az egyetemi hallgatók nagy részét nem ítélték börtönre, viszont többeket közülük kizárták az ország valamennyi egyeteméről, szakmai előmenetelüket hosszú ideig kerékbe törve. A börtönből kiszabadultak is sokáig nem tudtak szakmájukban elhelyezkedni, s az „ellenforradalmár” stigmája végigkísérte életüket. S ehhez járult a rendőrségi, titkosszolgálati megfigyelés. Rehabilitálásukra csak a rendszerváltás után került sor, úgynevezett semmisségi határozattal. Ez azonban nem pótolhatta a szenvedésben, mellőzöttségben, megaláztatásokban eltöltött hosszú éveket.⁴⁰

³⁹ Péter... i.m. 1997. 252–63.; 1956 kézikönyve... i.m. 1996. 71–272. p.

⁴⁰ Baranya Megyei Bíróság. Büntető peres iratok, 1957–1959.; 1956 kézikönyve. III. kötet. Megtorlás és emlékezés. Hegedűs B. András (főszerk.). Budapest, 1996. Péter... i.m. 1997. 293–315. p.; Aszódi Pál: Ítélet Csikor Kálmán és 18 társa büntető ügyében = Mecseki Láthatatlanok... i.m. 1997. 22–43.; Domján Mihály: A forradalom résztvevője voltam. (Névtelenül és láthatatlanul a Hazáért és Szabadságért). = Mecseki Láthatatlanok... i.m. 1997. 123–194. p.

ROMVÁRY FERENC

A PÉCSI '56-OS EMLÉKMŰVEK TÖRTÉNETE

1989. január 28-án egy szombat délutáni rádióműsorban hangzott el Pozsgay Imre történelmi jelentőségű nyilatkozata: 1956 *népfelkelés* volt. Az MSZMP KB történészekből álló munkabizottsága, Berend T. Iván akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Ormos Mária akadémikus, Horn Gyula külügyi államtitkár és Tőkei Ferenc akadémikus „az elmúlt évek történetének, a jelen helyzet kialakulásának elemzésére és új programnyilatkozat kidolgozására kapott megbízást.” Pozsgay Imre, a Politikai Bizottság tagja, kihasználva a pártfőtítkár, Grósz Károly külföldi tartózkodását, nyilvánosságra hozta a történész munkabizottságnak a rendszert alapjaiban megrendítő állásfoglalását. (Horn és Tőkei nem látta el kézjeggyével a grémium szakvéleményét.) Az 1989. június 16-án, Nagy Imre és mártírtársainak temetésén, a hatodik, jelképes koporsó egyúttal a Kádár rendszer közeli összeomlását is szimbolizálta. Jelzésértékű, hogy az '56 utáni évek névadójának, a májusban minden párttiszttségétől megfosztott Kádár János halála időben szinte egybeesett Nagy Imre nemzeti gyásznappá magasztosult temetésével. 1989 augusztusában, a páneurópai piknik keretében megnyílt az ország nyugati határa, több ezer NDK menekült hagyta el az országot. Az ellenzék összefogott és elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a hatalom képviselőit tárgyaló asztalhoz ültesse. Szívós hatalmi harc folyt, s a rendszer gyengeségét kihasználva, az ellenzék egységes, határozott fellépésével döntésre vitte a dolgot. A Kádár-rendszer viszonylagos jólétének ugyanis nagy volt az ára. Az eladósodás oly nagyra duzzadt, hogy azt már nem lehetett tovább fokozni. Az ország az összeomlás határához jutott. A kádári örökség súlyos teherként nehezedett a leendő kormányzó pártokra és a leendő ellenzékre egyaránt. 1989. október 23-án kikiáltották a köztársaságot, sorra alakultak, illetve szerveződtek újjá a demokratikus pártok, feloszlatták a munkásőrséget, szabad választásokat írtak ki. 1990 májusában megalakult a szabadon választott magyar országgyűlés. Az Ellenzéki Kerekasztal győzelme után, a választásokat követően azonban az ellenzék egysége megbomlott, az utak szétváltak. A választáson győztes MDF lett az ország vezető ereje, az SZDSZ pedig az ellenzék legerősebb pártja. Az önkormányzati választásokon azonban fordított sorrend született, Pécsset is az SZDSZ és a FIDESZ került ki győztesen.

Az alapvető ellentétek azonban hamarosan felszínre kerültek. Áprilisban az MDF és az SZDSZ pártközi megállapodást írt alá. Az 1990 októberi taxisblokád és a Demokratikus Charta '91 után a két tábor konfrontációja tovább fokozódott és az utak véglegesen szétváltak. Az utódpártként regisztrált MSZP a Charta mellékvizén önmagát megújítva megerősödött és az erőviszonyok radikálisan átrendeződtek. Megerősödött a FIDESZ és a két rendszerváltó párt mellékszereplővé vált.

50 év elteltével, a rendszerváltás után jó másfél évtizeddel vajon mit tud a mai fiatalság '56-ról? Az öregek egymást emésztő zsörtölődése, olykor gyűlölködő számonkérése számukra egyáltalán nem lehet vonzó. Aki nem élte át zsigereiben

azt a totális rendszert, annak szociális frázisokba burkolt népellenes valóságát, aki csak az elmúlt rendszer langyos diktatúrájára emlékezik, múltó fiatalságával együtt a legvidámabb barakk látszatzbiztonságát sírja vissza, annak az úgymond erős szociális háló szakadása után fellépő mai létbizonytalanság nem nyújt igaz jövőképet. Pedig az ország a rendszerváltással kikeveredett a sötét zsákutcából, elindult egy göröngyös, de felfelé vezető úton. Akadémikus tehát a kérdés, de feltehető: hol lennénk ma, ha '56 ifjú forradalmárai célba érnek és lerázzák magukról a rabigát? S ha akkor Magyarország tényleg felszabadul és a szabad nemzetek sorába kerül, s egy ködös idea kergetése helyett tényleges országépítésbe fogott volna az ország népe? Hol lennénk ma? Valóban, egyre inkább megválaszolhatatlan, szónoki a kérdés. Azonban 1956 megítélésében ma is egyre távolodnak egymástól az álláspontok. Pedig a tények makacs dolgok. A forradalmat szovjet segítséggel verték le, kétszázezren menekültek nyugatra, százakat végeztek ki, ezrek kerültek börtönbe, százezrek kerültek fokozottan hátrányos helyzetbe, ennek egyenes következményeként ígéretes életpályák törtek ketté, sokan érdemtelenül és végérvényesen a háttérbe szorultak.

Egy felmérés szerint az ifjúság 80%-ának 56-os ismerete szinte a nullával egyenlő, a maradék egy része forradalomként, a másik rész pedig még ma is ellenforradalomnak ismeri a korábban legfeljebb csak "sajnálatos eseményként" emlegetett, vagy inkább kínosan elhallgatott össznépi szabadságharcot. A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb. 1956 tanulságát, igaz vágyait, nemes érzelmeit, heroikus küzdelmeit tudatosítani kell mindazokban, akik csak hírből hallottak '56-ról. Gyűlölködés helyett a józan mérlegelés, a történelmi igazság erejével kell érvelni, hogy tiszta kép alakuljon ki a felkelt nép bukásában is hősi harcáról.

Pécs város 48-as téri 1956-os emlékműve is erre kell, hogy emlékeztessen, szimbolikus jelképi erejével hirdetve történelmünk e tiszta szép, s ne feledjük, világtörténeti eseményét.

AZ 1956-OS PÉCSI ESEMÉNYEK

Jóllehet, az 56-os események színtere elsősorban a fővárosban volt, a pécsiek is azonnal csatlakoztak a forradalomhoz, elsősorban is az egyetemi és főiskolai hallgatók és a bányászok.

Október 11-én megalakult Pécsen a Petőfi kör a TTIT Bartók Klubjában, melynek titkára dr. Béleczi Lajos orvos, tagjai dr. Gál Gyula egyetemi tanársegéd, Gerencsér József tanár, Mitzki Ervin DISZ propagandista, Örsi Ferenc író, Soltra Elemér festő, Szalai János újságíró, Tillai Ernő építész és Vas Károly főiskolai tanár voltak.

Október 22-én a Tudományegyetem udvarán, a Diákszékház gyűlésén közfelkiáltással alakult meg a MEFESZ és azonnal bejelentette csatlakozását az országos szervezetekhez. Követelték az idegen csapatok kivonását, a hadifoglyok szabadon bocsátását, a szabad választásokat, Rákosiék bírósági felelősségre vonását, egyetemi autonómiát, az egyetemi pártvezetők eltávolítását.

Október 23-án Az Orvostudományi Egyetemen oktatási szünetet rendelt el a rektor. A Nemzeti Színház Bánk Bán előadásán a főleg egyetemistákból álló község a hazafias áriáknál hangos tüntetésbe kezdett.

Október 24-én, a Pécsi Egyetem rendkívüli kiadásban közölte az egyetemisták 21 pontos követelését. Györkő Antal, a Városi Tanács elnöke és Katona Lajos, a Megyei Tanács elnöke rendkívüli állapotot rendelt el Pécs és Baranya területén. Kisebbségi tüntetések voltak a Széchenyi téren és a Színház előtt, a tüntetőket ÁVH-s járőrök oszlatták szét. Az üzemekben és bányákban sorra alakultak az ideiglenes munkástanácsok.

Október 25-én a Széchenyi téren hatalmas tömeg élte a győztes forradalmat, követelték Gerő leváltását. Debreczeni László V. éves orvostanhallgató ismertette az egyetemisták követeléseit. Délután a munkások és bányászok szimpátia-tüntetést tartottak az egyetemi kollégium előtt. A városban rendkívül feszült volt a helyzet. Levették a középületek faláról a vörös csillagokat.

Október 26-án a pécsbányatelepi munkások 18 pontos követelésüket eljuttatták Nagy Imre miniszterelnökhöz. A tüntetések folytatódtak a Széchenyi téren, a Kossuth Lajos (ma Király) utcában és a Rádió Stúdió előtt. Az ÁVH-sok rálöttek a tüntetőkre. A hatóságok kijárási tilalmat rendeltek el.

Október 27-én az SZMT székházban egybegyűltek az üzemi munkástanácsok képviselői.

Október 28-án alakult meg a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa. Elnöke dr. Kertész Endre ügyvéd, titkára dr. Domján Mihály járási ügyész, a Katonatanács elnöke Csikor Kálmán alezredes, az egyetem katonai tanszékének a vezetője lett. Bradács György ÁVH-s alezredes együttműködéséről biztosította a munkástanácsot.

Október 29-én dr. Hajdu Gyula a pártközpontból az egyetemistáknak az ország függetlenségéről, a szovjet csapatok jelenlétéről beszélt és nyugalomra szólított fel, teljesen eredménytelenül. Két egyetemi-főiskolai nemzetőrszázlőalj került felállításra, a pécsi Katonai Műszaki Kisegítő Alakulat nemzetőrszázlőaljjá alakult át, negyedikként pedig megalakult Pécsbányatelepen a bányászszázlőalj. Átállt a felkelők oldalára a Pécsre vezényelt Nagyatádi 14. sz. Lövészezred.

Október 30. A Dunántúli Napló Kossuth-címerrel jelent meg, „Hazádnak rendületlenül...” jelmonddal. A megyei munkástanács küldöttsége, dr. Domján Mihály vezetésével Győrbe utazott és részt vett a Dunántúli Nemzeti Tanács alakuló ülésén.

Október 31-én bejelentették a korábban betiltott pártok újjászervezését. A Dunántúli Naplóban hírül adták, hogy a betiltott ÁVH épületének őrzését a honvédség vette át. A nemzetőrség elfoglalta a párházat. A Kisgazdapárt megtartotta alakuló ülését, Kovács Béla mondott beszédet. Megalakult az Értelmiség Forradalmi Tanácsa, mely síkra szállt a nemzeti egység és a független Magyarország mellett. Elnök: dr. Szentágothai János, titkár: dr. Bácskay János, a vezetőség: Taksonyi Zsolt, dr. Somogyvári József és dr. Harcos Ottó. A Forradalmi Katonatanács kidolgozta a város védelmének tervét.

November 1-jén a Szabad Dunántúl közölte Vörös Vince felhívását a Magyar Parasztszövetség megalakulásáról. A gyárak, üzemek védelmét nemzetőrök látták el, a városban honvéd-rendőr-nemzetőr ellenőrző járőr vigyázta a rendet.

November 2-án a Szabad Dunántúlban megjelent a kormány nyilatkozata Magyarország semlegességéről és a Varsói Szerződésből való kilépési szándékáról.

November 3-án a Szabad Dunántúl közölte a magyar kormány tiltakozását a szovjet csapatok bevonulása és az erőteljes csapatmozgások miatt. A bányászok beindították a termelést. A Nemzeti Tanács felszólította a megye munkásságát, parasztságát és értelmiségét, hogy vegyék fel a munkát. Pécssett újból beindult a vasúti közlekedés. Pécsvárad irányából szovjet páncélos ezred közeledett a város felé. Dr. Kertész Endre és Csikor Kálmán küldöttség élén tárgyalt a szovjetekkel, hogy Pécsset nyílt várossá nyilvánítsák.

November 4-én, hajnalban a szovjetek bekerítették Pécsset és megszállták a repülőteret. Letartóztatták Csikor Kálmánt és lefegyverezték az egyik egyetemi zászlóalját. A másik zászlóalj Méder Ferenc vezetésével felhúzódtott a Mecsekoldalba, egy részük felvette a harcot, nagyobb részük hazatért. A bányász zászlóalj többsége a Mecsekbe ment fel és harcolt. Számos harckocsit kilőttek a felkelők. A szovjetek elkobozták a már kinyomtatott Szabad Dunántúl aznapi számát. Az újság a Mindszenty-interjú közölte, valamint Virág Ferenc püspök körlevelét.

November 5-én a szovjet alakulatokat visszaverték a Mecseken, a támadók újabb harckocsikat vesztek. Fiatalok százai, diákok, bányászok, munkások vonultak fel a Mecsekbe, ahol fegyveres ellenállás vette kezdetét. Kerülték a nyílt konfrontációt, így csekély vérvesztéssel is sokat ártottak a szovjeteknek és a karhatalmistáknak, mozgékonyak voltak, helyüket állandóan váltogatták, ezért „Mecseki Láthatatlanok” néven vonultak be a történelembe. A Dunántúli Napló régi formájában jelent meg újra, jelmondata ismét a „Világ proletárijai egyesüljetek” lett. A lap közölte Kornyszin őrnagy, szovjet városparancsnok ukázát: *Oszlassák fel a nemzeti bizottságokat, a lakosság adja le fegyverét, hétfőn kezdődjen a munka, tilos a tüntetés és a gyülekezés, este héttől reggel hétig kijárási tilalom, lövésre valamennyi fegyvernemmel válaszolnak!* A Megyei Párt Végrehajtó Bizottság felhívása: *Munkások, parasztok, értelmiségiek! Vegyétek fel még ma a munkát!*

November 6. A szovjet katonai parancsnok parancsa: *Ma reggel nyolc óráig tegyétek le a fegyvert!* A pártbizottság felhívása: *Mindenki vegye fel a munkát.* A felkelők a Mecsek belsejében lévő Vágot-pusztán vertek tanyát. Létszámuk 180–200 főre volt becsülhető.

November 7-ét munkanappá nyilvánították. A Dunántúli Napló szerint 581 bányász megkezdte a munkát. Pécssett megyei sztrájkbizottság alakult. A szovjet katonai parancsnok fenyegetése: *Az ellenállást fegyverrel fogják megtorolni.* A mecseki felkelők létszáma 300–350 főre gyarapodott, a fiatalok katonai alakulatává szerveződtek.

November 8. A szovjet katonai parancsnok „utolsó figyelmeztetése”: *Reggel 8 óráig az erdőben bujkáló fegyveres csoportok tegyék le a fegyvert!*

November 9. A karhatalom ígérete: *A Mecseken harcolók amnesztiában részesülnek.* Marosán György államminiszter a munka felvételére szólította fel a lakosságot. A felkelők újabb szovjet harckocsit semmisítettek meg. Szovjet tüzérség lőtte a felkelők főhadiszállása közelében lévő Bános községet.

November 10. A szovjet parancsnok szerint a Mecsek déli részén nincsenek fegyveres ellenállók. A harckocsikat visszavonják, amint beindul a munka. Közben a folyamatos szovjet tüzérségi támadás miatt a felkelők törzse Kisújbánya irányába mozdult el.

November 14-én a Mecseki Láthatatlanok egy csoportja Pécsváradon tűzharcba keveredett a rendőrökkel. Málics Ottó a támadók parancsnoka és egy rendőr halálos lövést kapott.

November 15. A megye és a város bányászatai és a vállalatok munkástanácsainak küldöttei határozatban követelték a Nagy Imre-kormány hivatalba állítását, az azonnali tűzszünetet és a szovjet csapatok kivonulását. Az ultimátum szerint, ha teljesül a követelésük, november 19-én felveszik a munkát. Az üzemek sztrájkoltak, a mecseki harcok folytatódtak. A mecseki ellenállók Zobákon keresztül visszatértek Vágot-pusztára.

November 16-án, feladva a túlerővel szembeni értelmetlen harcot, a Mecsekben harcoló szabadcsapatok az önfeloszlatás mellett döntöttek. Egy részük a déli határ felé vette az irányt, a parancsnok: „Gazda”, azaz Horváth Géza és helyettese: „Béla”, azaz Kubicza János vezetésével. A többiek hazatértek, sokakat közülük később súlyos börtönbüntetésre ítélték. Ezzel ért véget a Mecseki Láthatatlanok története.

November 17-én küldöttség élén Dobrovics Emil tárgyalta Budapesten. A bányászok továbbra is sztrájkoltak.

November 19. Kétezres bányász nagygyűlésen elhatározták, amíg nincs sztrájkjog, nem veszik fel a munkát.

November 22. A mecseki felkelőcsoport maradványa, közel 50 fő, Kislippó és Barcs irányában átlépte a magyar–jugoszláv határt. A kaproncai menekülttáborba kerültek.

November 23-án Pécsbányatelepen megalakult a Baranya Megyei Központi Munkástanács. Követelték a karhatalom munkásokkal való felváltását, a megyei apparátus munkásellenőrzését, a fogva tartottak szabadon bocsátását. A küldöttség vezetőjét, Dobrovicsot letartóztatták, ezt követően a munkástanács általános sztrájkot hirdetett meg.

November 26. Az iskolákban megkezdődött a tanítás.

November 29. Pécsbányatelepen több mint 300 bányász szállt le a bányába, de nem kezdték meg a munkát, amíg Dobrovicsot szabadon nem bocsátják.

December 6-án kesztyűgyári és dohánygyári asszonyok tüntettek a Széchenyi téren. Az esti Kossuth téri tüntetést szovjet katonák és karhatalmisták gumibottal és lövöldözéssel oszlatták szét. Egy személyt lábon lőttek.

December 9-én pártaktíva értekezletet tartottak a Megyei Pártbizottság székházában. Marosánnal az élen a Bem utcában és a Széchenyi téren kormánypárti ellentüntetést szerveztek a karhatalmisták.

December 19. A rögtönítélő bíróság első ítélete Pécsett, fegyverrejtegetésért 15 év fegyház.

1957. június 27-én a megyei bíróságon megszületett az első halálos ítélet, Szabó István apátvarasdi földművest a pécsi börtön udvarán felakasztották.

1958. március 5-én akasztották fel a börtön udvarán Petrus Józsefet.

A MEGTORLÁS PÉCSETT

A forradalom és szabadságharc leverése után a megtorlás Pécsett sem maradt el. Csikor Kálmán alezredes és 19 társa, pécsi katonatisztek és rendőrtisztek perében Csikor másodfokon 12 évet, Dobrovics Emil és a Baranya Megyei Munkástanács perében Dobrovics másodfokon 14 évet kapott. Dr. Kertész Endre és 17 társa, a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa perében másodfokon hárman kaptak 10 évet. Petrus József és 23 társa, a Mecseki fegyveresek perében a legsúlyosabb ítélet első és másodfokon: halál. E perben fiatalkorúakat 8–10 évre ítélték.

AZ 1956-OS PÉCSI ÉS A MECSEKI ÁLDOZATOK SÍRHELYEI

A pécsi köztemetőben nyugszik:

Versegi Jenő, 19 éves diák, pécsi lakos, Székesfehérvárott szovjet katonák lötték le egy békés tüntetésen, október 25-én. K parcella, VII. sor, 9.

Tóth Ferenc, 16 éves, külszíni napszámos, pécsi lakos, mentőautóval érkező puffadások sebesülteként lötték le Kőlyukon, november 5-én. I. parcella, sírbolt

Bohuny Gyula, 44 éves komlói bányász, nyaki lött seb, meghalt november 5-én. G parcella, XXIII. sor, 18.

Varga Gábor, 52 éves lóápoló, fuvaros, pécsi lakos, szovjet harckocsiból géppuskázták le, tüdőlövésben halt meg november 5-én. T parcella, XI. sor, 16.

Balogh Antal, 40 éves, Zsolnay gyári munkás, pécsi lakos, szívlövésben halt meg. A Kossuth Lajos utcában egy rendőr lőtte le, november 6-án. Élelmiszert vitt a Mecseken harcolóknak. K parcella, XII. sor, 19.

Kincses József, 25 éves, repülő tiszttaszárón. A hadnagy a vallatások előtt marokfegyverével önkézével vetett véget életének november 6-án. XII. parcella, 5. sor

Kovács János, 19 éves, munkás, pécsi lakos, november 6-án, a Tettye fölötti harcokban esett el. XII. parcella, 15. sor

Ismeretlen, 18 év körüli férfi, november 6-án a mecseki harcokban esett el. Ein unbekannter ungarischer Soldat feliratú kereszt alatt nyugszik, a II. világháborús hősi temetőben. H/E parcella, IX. sor, 15.

Sátor Imre, 19 éves, fogatos, pécsi lakos, november 6-án a mecseki harcokban esett el, a II. világháborús hősi temetőben nyugszik. H/E parcella, IX. sor, 17.

Ábrahám László, 14 éves, tanuló, pécsi lakos, november 6-án a mecseki harcokban esett el, a II. világháborús hősi temetőben nyugszik. H/E parcella, IX. sor, 19.

Rábai Rudolf, 25 éves, cipész, pécsi lakos, november 7-én, a mecseki harcokban esett el, mellkas- és tüdőlövés érte. C parcella, XVI. sor, 18.

Schwáb György, 28 éves, asztalos, pécsi lakos, november 7-én pufajkások autóból dobták ki, nyolc mellkasi lövéssel, a Pipacs utcában. S parcella, XIII. sor, 20.

Szabó István, 37 éves, földműves, apátvarasdi lakos, 1957. június 27-én a pécsi börtön udvarán felakasztották. XII. parcella, XI. sor, 62/b

Petrus József, 26 éves, Zsolnay gyári-munkás, 1958. március 5-én a pécsi börtön udvarán felakasztották. XV. parcella, XVIII. sor, 53.

A pécsbányatelepi temetőben nyugszik:

Málics Ottó, 28 éves, bányász, pécsi lakos, Pécsváradon november 14-én, tűzharc közben fejlövést kapott.

A mohácsi temetőben nyugszik:

Szegedi József, 23 éves, technikus, mohácsi lakos, vallatás közben életveszélyesen megsérült, Budapesten még élve dobták ki az utcára, kórházban halt meg.

A bajai temetőben nyugszik:

Simity Ferenc, 20 éves, bajai lakos, a Mecsek-kapunál sebesült meg, sebesülten fogták el Bánoson és helyben agyonlőtték.

A hosszúhetényi temetőben nyugszik:

Kovács Ferenc, 53 éves, bányamester, hosszúhetényi lakos, 1957. október 26-án pufajkások vallatás közben agyonverték.

1956-OS EMLÉKEK PÉCSETT

Kopjafa az Aradi vértanúk útján

felavatták 1989. október 23-án

tölgyfa, 230 cm, koronás címer

Szatyor Győző faragása

felirat: 1956 / TISZTELET / A / HŐSÖKNEK

A Németh-kormány idején országszerte állítottak kopjafákat, halotti jelképeket. A Pécsi Ellenzéki Kerekasztal – SZDSZ-MDF-FIDESZ-FKGP – határozta el a kopjafa állítását, hogy legyen egy hely, ahol a pécsiek megtarthatják a megemlékezésüket. A kopjafa nem történelmi emlékmű, tulajdonképpen sírjel mindazok részére, akik meghaltak, vagy akiket meghurcoltak 1956-os cselekedeteik miatt. Ennek értelmében a temetőben volna a helye, jelenlegi helyét, a várfal tövében, a néhai várakokban az indokolja, hogy a rendszerváltást közvetlen megelőző időben keletkezett, így a hatalmat megdöntő egykori ellenzék erejének és összefogásának jelképévé vált és immáron évek óta az '56-os emlékezések egyik helyszínévé magasztosult. Tölgyfából készült mindazon szabályok értelmében, amelyeket a kopjafánál figyelembe kell venni. Nem egyedi gyászestéről, hanem egyéni tragédiák soráról szól, azaz kifejezetten a többes számot hangsúlyozza a hármasság, melyet gyertyák és virágok elhelyezésére szolgáló vízszintes oltárlap fog össze. A kopjafa sajátos jelképei, szimbólumai, a csillag, a hold és a nap, a tervező és faragó Szatyor Győző pécsi '56-os fejfa-kopjafáján is megjelenítődik sajátosan egyéni átírásban. A közgyűlés 1992-es, az 1956-os emlékmű felállításáról szóló határozatának azon pontját, miszerint „az 56-os emlékmű tervek között előnyben kell részesíteni – természetesen nem kizárólagosan – az olyan művészi

Szatyor György: Kopjafa az Aradi vértanúk útján

megoldásokat, amelyek beépítik az emlékműbe a jelenlegi kopjafát”, a kuratórium pályázati kiírása, mint szakszerűtlen, ezáltal nem megvalósítható ötletet nem vette figyelembe, viszont a kopjafa megmaradása mellett tört lándzsát.

A Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsának emlékműve a Színház téren

felavatták 1991. október 23-án

süttöi mészkő, 187 cm, Kossuth-címer

tervezte Dévényi Sándor műépítész, kivitelező Illa Gyula kőszobrász

felirat: 1956 / OKTÓBER 28-ÁN EBBEN / AZ ÉPÜLETBEN ALAKULT MEG / A BARANYA MEGYEI / MUNKÁSSÁG / NEMZETI TANÁCSA / EMLÉKEZÉSÜL ÁLLÍTOTTA / PÉCS VÁROS ÖNKORMÁNYZATA / 1991-BEN

1991-ben Pécs Megyei Jogú Város Közgyűlése elhatározta, hogy az 1956-os Munkástanácsnak emléktáblát állít, megalakulásának helyszínén, a Színház téren. A közgyűlés egyúttal kifejezte azon szándékát, hogy 1992 évben emlékmű felállításával kívánja tiszteletét kifejezni 1956. október 23-a emlékének.

Az emléktáblából végül is emlékmű lett, Dévényi Sándor tervezésében, Illa Gyula kivitelezésében. Az épület falának simuló süttöi mészkőtömb rusztikus, egyes részleteiben még a cseppkőképződés nyomait is magán viselő nyers felületében bevéselt Kossuth-címer és 1956-os évszám, míg a felirat a jobboldali, Király utca felé néző simára vágott felületen olvasható.

Megjegyzendő: jellemző az akkori viszonyokra, a Munkástanács alakuló ülésén jelen volt Bradács alezredes, az ÁVH helyi vezetője és Nemes Alajos megyei rendőrőrkapitány is.

48-as tér

A tér szelleme szinte sugallja, hogy a város '56-os emlékműve a 48-as téren legyen felállítva. Az ifjúság forradalmi hevülete ugyanis mindenkor élesztő ereje a zsarnokság elleni küzdelemnek. 1848 és 1956 ifjúsága az elnyomó hatalom ellenében egyazon cél érdekében szállt síkra, hogy legyűrje a zsarnokságot és a nemzet függetlenségét, ha áldozatok árán is, de visszanyerje. Önként adódott az ötlet, e két eseményt a millicentenárium jegyében országzászlóval kell összekapcsolni.

Korábban is itt állott az 1935-ben felavatott, Gosztonyi Gyula által tervezett országzászló, az ország 60 vármegyéjének a címerével. Egyúttal ez volt a Cs. és Kir. 6-os gyalogezred emlékműve. Ezt 1945 után mint irredenta jelképet nyomtalanul eltávolították. 1946-ban került a térre Borsos Miklós Petőfije, ekkor nevezték el 48-as térnek.

E helyütt az 1956 után megszilárduló hatalom a maga előképeit keresve örökítette meg a munkásmozgalom általuk tisztelt eseményeit. 1958 óta állott a 48-as téren a beton-monumentum, a Petőfi szoborral átellenben, az újvidéki 6-os közös gyalogezred 1918 pünkösdjén kirobbant katonai zendülésének az emlékműve, mely egyúttal a KMP megalakulásának, a Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulójának, a KISZ megalakulásának és a Baranya megyei munkásmozgalomnak is emléket állított. Öt magasba törő, szétnyíló beton-pilon a forradalom zöld lángját emelte a magasba. Barka József technikus készítette a Panelüzemben.

Dévényi Sándor– Illa Gyula: Munkástanácsok emlékműve a Színház téren

1990 után az emlékmű a népakarat spontán megnyilvánulásaként fokozatosan pusztult. Fogytak a márványtáblák, mígnem végleg eltávolították a törött táblák maradványait, és AZOK EMLÉKÉRE, AKIK A HAZÁÉRT ÁLDOZTÁK ÉLETÜKET feliratot festették fel a mellvéd falára. Alatta évszámokkal: 1848 — 1914–1918 — 1919 — 1939–1945 — 1956. Tipikus példája az internacionális emlékműnek, mely egybemosott mindent.

Millecentenáriumi Országzászló a 48-as téren

48-as tér

1996. október 23.

nagyharsányi szürke kemény mészkő, gömb átm. 107 cm

felirat: 896–1996

Közakaratra a munkásmozgalmi emlék átalakításával készült Farkas Ádám vázlat alapján Illa Gyula kivitelezésében. Az egy méter átmérőjű országalmán áll a 8 m magas zászlórúd, a zászló függőleges, varrottas koronás címerrel.

Az '56-os emlékmű a 48-as téren

felavatták 1996. október 23.

zimbabwei fekete gránit és rodéziai vörös gránit

tervezte: Farkas Ádám szobrászművész

kivitelezte: Illa Gyula és fiai Bt.

Felirat elől a posztamensen:

**„...el-NEM-földelhető.
EL-nem-emészthető. ami történt,
mint vulkán kitörése, láva
folyója,
építő tűz torka.
el-nem-FELEDHETŐ.”
Siklós István**

Felirat hátul a posztamensen:

Az 1956-os forradalom emlékére állította PÉCS város polgársága. 1996.

A Szabad Demokraták Szövetsége és a FIDESZ javaslatára Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának képviselőtestülete 1992-ben egyhangú döntéssel határozta el, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc közelgő negyvenedik évfordulóján köztéri emlékművet állít Pécsen, örök mementóul a hősöknek és az áldozatoknak. Kifejezésre juttatva egyúttal azt, hogy e két párt a forradalom örökösének vallja magát. A kezdeményező két frakciót ebben a nemes tervben a többi, a város vezetésében szerepet vállaló párt, így az MDF, az FKgP, a KDNP és az MSZP képviselői is támogatták. Megválasztották a nyolctagú kuratóriumot. A kuratórium elnöke: dr. Romváry Ferenc művészettörténész, a kuratórium tagjai: dr. Debreczeni László '56-os elítélt, Kádár Béla külgazdasági miniszter, Kovalovszky Márta művészettörténész, dr. Krippel Zoltán, a város SZDSZ-es polgármestere, Ráday Mihály művészettörténész, operatőr, dr. Rajczi Péter tanár, Tüskés Tibor író,

Farkas Ádám: Pécs '56-os emlékműve a 48-as téren

kritikus. (Kádár Béla és Krippel Zoltán, bár elfogadták a kuratóriumi tagságot, nem vettek részt a tényleges munkában.)

A kuratórium úgy döntött, hogy az Aradi Vértanúk útján felállított kopjafát érintetlenül a helyén hagyja, jóllehet ennek eltávolítását az Önkormányzat korábban kezdeményezte. Az '56-os emlékmű helyszínét a 48-as térben jelölte meg, és egyéni meghívásos pályázat kiírása mellett döntött. A pályázati munkák elkészítésére négy művészt kért fel Farkas Ádám, Gulyás Gyula, Melocco Miklós és Pál Zoltán személyében.

1995. június 19-én a beérkezett négy pályamű bírálata során a szak-zsúri, Bencsik István, Pauer Gyula, Rétfalvi Sándor, Vígh Tamás szobrászművész, Deim Pál képzőművész és Bachman Zoltán építész mind a négy pályamunkát magas színvonalúnak minősítette, de figyelembe véve a megvalósíthatóság szempontjait, Farkas Ádám emlékmű-tervét fogadták el. A szakmai zsúri határozata szerint az emlékmű nemes egyszerűségével méltó emléket állít 1956 szellemének és mártírjainak, a teret valóban kegyeleti helyé avatja. Szimbólumrendszere – a félbetört oszlopon megjelenő lövésnyomok – közérthető, ugyanakkor a megformálás szépsége és hűvössége az időtlen eszmék világába emeli. Az emlékmű kivitelezésének technikai színvonala példaértékű.

A művész a következőkben összegezte az emlékmű „filozófiáját”: *Az 1956-os forradalom pécsi emlékműve két fő elemből áll. A vörös gránit alsó rész a maga szigorúan szerkesztett, de már megrendült, a helyéről kimozdult, szétcsúszó architektúrájával a kommunizmust idézi, szimbolizálja. Ez a lapos szónoki emelvény, ellapult piramisszerű építmény megbillent és a törésfelület tanúsága szerint sérült és hiányos.*

Ezen az egyensúlya vesztett, de így is stabilitást és erőt sugárzó alaptesten áll a főmotívum, az 5 méter magas, alul 110, felül 90 cm széles, törött hengeres oszlop. Fekete gránitból, tükörfényesre polírozva. A felületén ágyúlövés és géppisztoly-sorozat nyomaival. A hatalmas, 15 tonnás kőtömb is kibillent egyensúlyából, csak épp az ellenkező irányba, mint a vörös építmény. A törött, de ledűthetetlen oszlop a FORRADALOM jelképe.

Az emlékmű szimbólumrendszerébe olyan metaforákat, jelképeket és formai jelentéseket kerestem, amik könnyen érthetőek és egyértelműek, mint maga a történelmi esemény: A mesterségesen kreált, szociális egyenlőség jelmezébe bújtatott, ám minden keresztény európai értéket tagadó vagy kiforgató világrendszer megoldhatatlan morális konfliktusba kerül azzal a társadalommal, amelynek a nevében fellép.

A feszültség lázadásba, felkelésbe csap át, amit iszonyatos idegen túlerő vérbe fojt. A forradalom viszont nem bukik el (bár sokáig azt hittük), csak eltörik. Céljait akkor nem tudta elérni, de a szörnyű megtorlások, sérülések ellenére, mint a történelem kitörölhetetlen és megszüntethetetlen emlékezete, a társadalmi és egyéni igazságérzet, a morális erőteret és időt legyőző sugárzó jelensége, végül is hozzájárul a „nagy ellenfél” eltörléséhez.

Ennek a sugárzó jelenségnek a jele a hatalmas, üveg-kemény, törött fekete gránitoszlop. A fényes felületen megjelenő lövэшhelyek az 1956-os forradalom és szabadságharc természetes nyomai. A nagyvárosok házfalain éktelenkedő apró sérülések 35 éven keresztül idézték azoknak a fenséges és halálos napoknak az emlé-

két. Egy ágyúlövés, majd egy géppisztolysorozat. Ezek a nyomok most már 40 év után lassan befornak, eltűnedeznek.

Ezért kell magára vegye és megőrizze a *FORRADALOM FEKETE OSZLOPA* – mintegy tetoválást – a hajdan volt harcok halálos jegyeit.

Siklós István a „Csönd erdeje előtt” című versének utolsó hat sorában találtam meg azt a költői gondolatot, amit mottóként viselhet magán az emlékmű talapzata.

Az emlékmű attól pécsi, hogy ott született a gondolata, és ott történt a megvalósítása is. A 48-asok tere szabta meg az arányokat és valószínűleg a pécsi *GENIUS LOCI*, a hely szelleme, kultúrája és tradíciói segítették nemcsak a kivitelezést, de a terv megszületését is.

A posztamentum egy háromlépcsős tribün-piramis, mely megdőlt a közel 5 méter magas, nyers állapotában 25 tonna súlyú hatalmas oszlop súlyától a széle is töredezett. Mérete az előzetes tervhez képest megváltozott. Eredetileg 8x8 méteres alapterület 6x6 méteressé módosult, a helyszín beható tanulmányozása után döntött úgy a szobrász, hogy így erőteljesebb, egyben ütöképesebbé válik, a fekete gránitoszlop jobban kiemelődik. Anyagának vörös színe, a kőlapok raszterezése, a megdőlt helyzetből kibillent, az egymásról lecsúszó piramis lapok átvitt értelemben a rendszer megingását, pusztulásra ítélt voltát szimbolizálják. A hatalmas gránitoszlop, bár testét sebek szabdalják, méltóságos erőt sugározva, megdönthetetlenül, biztosan áll a bomló talapzaton. A becsapódó lövések, durva sebek nyomát viseli az ún. „szétlőtt oszlop”.

*

Az emlékmű avatásának előkészületei a Kulturális Bizottság döntésének értelmében 1996 áprilisában *56-os emlékbizottság* létrehozásával indult be. A Bizottság elnöke dr. Páva Zsolt polgármester, titkára dr. Romváry Ferenc, a kuratórium elnöke lett. Tagjai: Galbáts András (56-os Szövetség), dr. Breuer Pál (Recski Szövetség), Klencz Tibor (POFOSZ), dr. Aszódi Pál (TIB), dr. Ódor Imre (Baranya Megyei Levéltár), dr. Vonyó József (Magyar Történettudományi Társulat), dr. Debreczeni László és dr. Rajczi Péter (1956-os Alapítvány), dr. Marton István (Városvédő Egyesület), Simon István (Pécsi Nemzeti Színház), Lacknerné Brückler Andrea (Városi Kulturális Központ).

Az 1956-os Emlékmű Felállításáért Alapítvány gondozásában a pécsi '56-os emlékmű határidőre elkészült és 1996. október 23-án ünnepélyes keretek közt felavatták.

Avatóbeszédet mondott Kiss Dénes költő, egyetemistaként a korabeli pécsi események résztvevője. Kiss Dénes 1956. október 23-án éjjel írt: *Velünk, vagy ellenünk* című versét, mint akkor, 1956-ban, Klencz Tibor mondta el. Dr. Páva Zsolt polgármester Pécs város polgárságának nevében leplezte le az emlékművet. Ezt követően a négy történelmi egyház képviselője megszentelte, illetve felavatta az emlékművet. A város, a megye és a társadalmi szervezetek helyezték el a megemlékezés koszorúját az emlékműnél. 56-os veteránok és cserkészek álltak díszőrséget. A Szózat eléneklésével ért véget az avatóünnepség.

Az '56-os emlékmű fedezetének nagyobbik részét Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata állta. Figyelemre méltó azonban, hogy az Alapítvány felhívására 310 magánszemély járult hozzá a költségekhez.

Ennek is köszönhetően a maradványösszeg terhére az 1956-os Emlékmű Felállításáért Alapítvány gondozásában megjelent a Mecseki Láthatatlanok Pécs – 1956 c. kötet, valamint az emlékmű történetét bemutató Pécs – 1956 – 1996 c. füzet. Végezetül az alább felsoroltak közül 1996-ban öt emléktábla elhelyezéséhez sikerült hozzájárulni.

Szántó Tibor emléktábla

Szendrey Júlia utca 22.

1988. november 25.

szürke márvány, 40x50 cm

felirat: EBBEN A HÁZBAN SZÜLETETT / SZÁNTÓ TIBOR / 1928–1970 / ÍRÓ, IRODALOMSZERVEZŐ, / A DUNÁNTÚL C. FOLYÓIRAT FŐSZERKESZTŐJE / MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE / DÉL-DUNÁNTÚLI CSOPORTJA

Az Írószövetség pécsi csoportjának titkára, 1956-ban a Pécsi Petőfi-kör, valamint a Baranya Megyei Nemzeti Tanács tagja volt. November 1-jén fekete borítóval jelentette meg a Dunántúl c. folyóiratot. Hiába hirdette azt, hogy ma *nyugalom, rend és béke* kell, a nagy leszámolás során a karhatalmisták úgy összeverték, hogy belevakult.

56-os Diákszemélyiség emléktábla

Rákóczi út 80. udvar

1991. október 22.

szürke márvány, 35x56 cm

felirat: 1956 OKTÓBER 22-ÉN / ITT ZAJLOTT AZ EGYETEMI ÉS / FŐISKOLAI DIÁKPARLAMENT. / A PÉCSI FORRADALOM ÉS / SZABADSÁGHARC NYILTÁNYA / 1991. OKTÓBER 22.

A Diákszemélyiség, amelyen meghívottként részt vett a megyei, a városi és az egyetemi pártbizottság, a megyei, a városi tanács és az egyetem vezetésének képviselője, Debreczeni László elnökletével meghozta a döntést: a pécsi egyetemisták és főiskolások kilépnek a DISZ-ből és megalakítják a MEFESZ-t. Megválasztották a MEFESZ ideiglenes bizottságát. Jogi Kar: Belinszky Barnabás, Szabotin István, Treiber Ottó; Orvosi Kar: Kocsis László, Péter Károly, Váleni Béla; Pedagógiai Főiskola: Magyar László, Nedeljkov Milán, Répásky Ernő. Ezt követően a MEFESZ új vezetősége összeállította a Diákszemélyiség határozatát.

1956 emléktábla

Szigeti út 12.

Pécsi Orvostudományi Egyetem, aula

1991. október 23.

márvány, 70X50 cm

felirat: 1956. OKTÓBER 23 / ÉVFORDULÓJÁN / TISZTELETTEL / EMLÉKEZÜNK / A MÁRTÍROKRA, / A MEGHURCOLTAKRA, / A KITASZÍTOTTAKRA. / PÉCSI ORVOSTUDOMÁNYI / EGYETEM / 1991. OKTÓBER 23.

Egyetemi Zászlóalj emléktábla

48-as tér 4.

Janus Pannonius Tudományegyetem Mór Kollégiumának előkertje

1992. október 22.

szürke márvány, 40x60 cm

felirat: PRO PATRIA ET LIBERTATE / 1956. OKTÓBER 28-ÁN / ITT ALAKULT MEG / AZ EGYETEMI ZÁSZLÓALJ / 1992. OKTÓBER 22. / TIB

1956. október 28-án, vasárnap, a 48-as téri (Mór) kollégiumban, a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsának megalakulása után, az esti órákban az egyetemisták spontán szerveződése révén alakult meg az orvos-egyetemisták forradalmi zászlóalja, Rozsos István orvostanhallgatót választották meg a zászlóalj parancsnokának. Csikor Kálmán alezredes, a Nemzeti Tanács alá rendelt katonai parancsnok Szabó Ferencet nevezte ki összekötőnek. A zászlóalj központja a Mór kollégiumban volt.

Egyetemi Nemzetőr Zászlóalj emléktábla

Ifjúság útja 6.

Janus Pannonius Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

1992. október 22.

szürke márvány, 41x60 cm

felirat: ITT ALAKULT MEG / 1956 OKTÓBERÉBEN AZ / EGYETEMI NEMZETŐR ZÁSZLÓALJ. / TISZTELET A HAZÁJÁT SZERETŐ ÉS / ÉRTE FEGYVERT RAGADÓ EGYETEMI / ÉS FŐISKOLAI IFJÚSÁGNAK / 1992. X. 22. / TIB

A jogászok és a pedagógiai főiskolások forradalmi zászlóaljának a parancsnoka Klencz Tibor joghallgató volt, a katonai parancsnokság összekötője pedig Méder Ferenc főhadnagy. A zászlóalj központja a Pedagógiai Főiskola Pacsirta utcai kollégiumának épületében volt.

Légrády László emléktábla

Ifjúság útja 6.

Janus Pannonius Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

1992. október 23.

szürke márvány, 41x60 cm

felirat: LÉGRÁDY LÁSZLÓ / 1924–1986 / AZ 1956-OS SZABADSÁGHARC / HARCOSA ÉS A MAGYAR EMIG- / RÁCIÓ KÜLFÖLDI TÁMASZA. / A MAGYAR SZABADSÁGHARCOS / SZÖVETSÉG EURÓPAI TÁRSELNÖKE / 1992. X. 23 / TIB.

Mecseki Láthatatlanok emléktáblája

Vágot-puszta, harangláb

1996. október 23.

vörös gránit, 50x60 cm

felirat 1956–1996 / AZ 1956-OS FORRADALOM / ÉS SZABADSÁGHARC / MECSEKI LÁTHATATLAN / HARCOSAINAK EMLÉKÉRE / PÉCS VÁROS POLGÁRSÁGA

Kopjafa

Vágot-pusztá
készült 1996 októberében
felállítva: 1997-ben
tölgyfa, 300 cm
Barics József faragása

Kertész Endre emléktábla

Mátyás király utca 14.
1997.

vörös gránit, 50x67 cm

felirat: EBBEN A HÁZBAN ÉLT / DR. KERTÉSZ ENDRE / (1906–1991)
ÜGYVÉD, NEVES KISGAZDAPÁRTI POLITIKUS, / 1945–47 KÖZÖTT / BARANYA
MEGYE FŐISPÁNJA, / 1956-BAN / A BARANYA MEGYEI MUNKÁSSÁG / NEM-
ZETI TANÁCSÁNAK ELNÖKE / PÉCS VÁROS POLGÁRAI / 1996

Csikor Kálmán emléktábla

Alkotmány utca 14.
1997.

vörös gránit, 40x70 cm

felirat: EBBEN A HÁZBAN ÉLT / CSIKOR KÁLMÁN / EZREDES / (1910–1988)
AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARCBA / PÉCS KATONAI PA-
RANCSNOKA / PÉCS VÁROS POLGÁRAI / 1996

Bukszár Béla emléktábla

Ferencsek utcája 42.
1997.

vörös gránit, 45x70 cm

felirat: EBBEN A HÁZBAN ÉLT / BUKSZÁR BÉLA / EZREDES / (1920–1983)
/ AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARCBA / PÉCS KATONAI PA-
RANCSNOKÁNAK HELYETTESE / PÉCS VÁROS POLGÁRAI / 1996

1956-os emléktábla

Széchenyi tér 17.
1997.

vörös gránit, 70x50 cm

felirat: EBBEN A HÁZBAN TEVÉKENYKEDETT / 1956-BAN / A PÉCSI ÍRÓ-
CSOPORT / ÉS A DUNÁNTÚL CÍMŰ FOLYÓIRAT / SZERKESZTŐSÉGE, /
SZÁNTÓ TIBOR, / ÖRSI FERENC, / GALSAI PONGRÁC / ÉS TÁRSAIK / A SZÉ-
CHENYI TÉR / VOLT A HELYSZÍNE / AZ OKTÓBERI-NOVEMBERI-DECEMBERI
/ NAGY PÉCSI TÜNTETÉSEKNEK / PÉCS VÁROS POLGÁRAI / 1996.

LOVÁSZ PÁL
(1896–1975)

MECSEKI RAPSZÓDIA

Részletek a Pécssett, 1956 őszutóján írt, 46 verset tartalmazó versciklusból, melyet a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány 2006 őszén önálló kiadványban jelentetett meg.

Betelt

Hol, merről harsant föl a riadó?
Aláztatásunk korsója betelt:
orosz korbács és áruló kezek
verték, állatként úzték népemet.

S a költők száján szó fogant: "Elég!"
Szeged, Pécs ifjúsága zengető
hegyfalként kelt föl; s gátakat seper,
áradt s vitt, vitt az újszülött erő.

Huszonharmadika

Október est. Huszonharmadikát
éltük. Varázsütésre, hirtelen
megtelt az utca s vitt; emberfolyót
lélekvihar korbácsolt szüntelen.

Tíz év gyalázatának lőporát
gyujtotta tízezer tüzes torok:
– "Vesszen Gerő!" – "Pusztuljon Rákosi!"
– "Takarodjatok haza oroszok!"

Sugárkoszorú

Őt világrész meresztette szemét,
s a viadalban elgyönyörködött;
kis nép nagy tettén ámult. S megcsodált
hazám legenda-fénybe öltözött.

Milyen ország, hol játékos gyerek
sárkányt ölő szentté lesz hirtelen?!
S fölragyogott a sugárkoszorú
billent fejű szegény kis népemen.

AVATÓBESZÉD

Elhangzott a mecseki szén- és uránbányászati emlékmű avatásán, 2006. szeptember 1-jén a pécsi Ágoston téren

Hölgyeim és Uraim, tisztelt Vendégeink, kedves Barátaim!

„Tisztelet és hála a mecseki szén- és uránbányászatnak” hirdeti a felavatásra kerülő emlékű felirata, és „Tisztelet a bányász szaknak...” kezdősorokkal hangzott el a toronyból a munkába hívó klopacska hangjai után a régi bányász dal.

A szén- és uránbányákat mára Pécssett és Baranyában bezárták, a bányászok nem termelnek sem szenet, sem uránércet. Tevékenységük eredménye azonban jelen van a mai életünkben. A szén- és az uránbányászat visszavonhatatlanul és örök időkre rányomta bélyegét a város és a megye arculatára.

Célunk, hogy a város elmúlt negyed évezredes fejlődésében jelentős szerepet játszó bányászat emléke méltóképpen fennmaradjon. Ezért adjuk át most a Mecseki Szén- és Uránbányászati Emlékművet is.

Az emlékmű megvalósítást négy évvel ezelőtt kezdtük. Az anyagiak előteremtésével párhuzamosan kétfordulós, meghívásos pályázaton kilenc pályaműből – a Képző és Iparművészeti Lektorátus bevonásával, széleskörű társadalmi zsűri révén – jelentős viták után került kiválasztásra Taubert László szobrászművész itt megvalósult alkotása.

Az emlékmű civil kezdeményezésre, szerény anyagi eszközökből, közadakozásból jött létre. Állami, pályázati források nem nyíltak meg számunkra. A költségek fedezetét Alapítványunk „kalapozta” össze. Megkerestünk közel 100 jogi és 300 magán személyt, akik valaha is kötődtek a bányászathoz. Ebből 43 jogi személy 50 ezertől két és fél millió Ft-ig terjedő pénzadománya és természetbeni hozzájárulása, és másfélszáz magánszemély ezertől százezer forintig terjedő adománya tette lehetővé az emlékmű megvalósítását. A jogi személyek neveit az emlékművön feltüntettük. A magánszemélyek nagy száma miatt erre nem volt lehetőségünk, köszönetünk kifejezésére más megoldást fogunk találni.

Egy emlékmű szabályos megvalósítása még akkor is rengeteg utánjárást, ügyintézt igényelne, ha az anyagi feltételek biztosítása nem lenne a kivitelezéssel párhuzamosan nagyon izgalmas, idegtépő feladat. Kijelentem, hogy az Alapítvány keretében működő Emlékmű Bizottság több éves, szakszerű, társadalmi munkája nélkül nem avathatnánk ma itt emlékművet.

Az adományokból és a szervezőmunkából látható, hogy az emlékművet az a nemzedék állította elődeinek emlékére, amely még maga is dolgozott a föld mélyében, vagy még látta a munkába induló bányászokat, amely még maga élvezte, vagy látta a bányák által az iskoláknak, óvodáknak, kórházaknak, egyetemi intézeteknek, sportegyesületeknek nyújtott támogatást, látta az új városrészek, utcák, lakóépületek felépülését Pécssett, Komlón és a községekben. Állítja a mai nemzedék az emlékművet az elkövetkező generációk részére, hogy mementóként álljon itt a Mecsek szívében.

Az emlékművet minősíteni nem tisztem. Megtette ezt néhány napja a Művészeti Lektorátus. A bizottság az emlékmű művészi értékét igen nagyra értékelte, elhelyezését, környezetbe illesztését nagyon szerencsésnek. Ehhez hozzátehetem, hogy a művet igazán értékelni csak összefüggésekben lehet. Tudni kell, hogy az előbb a toronyból elhangzott bányász tiszteletadó dallam, az Ágoston térivel egy időben naponta kétszer felcsendül a bakonyai, a kővágótöttösi, a kővágószőlősi, a pécsbányai, a szabolcsi, a vasasi, a

szászvári templomok tornyából valamint a somogyi kultúrházról és a komlói polgármesteri hivatalról is. Tudni kell, hogy e toronyzenékhez kapcsolódóan a községek központjában 25 emléktábla őrzi a területükön folyt bányászat emlékét, legfontosabb adatait. Tudni kell, hogy Bakonyától Szászvárig a bányák, munkahelyek helyszínein a fentiekben túl 24 emlékkövet is elhelyeztünk.

Az emlékkövek és emléktáblák helyszíneket jelölnek, és tényadatokat közölnek. Az előttünk álló emlékmű viszont több az egyszerű, direkt adatközlésnél, művészi alkotás, amely művészi eszközökkel gondolkodásra készítet, az érzelmekhez szól. Aki első sorban a tényadatokat keresi, kérjük, keresse fel, járja végig a fenti emlékhelyeket, aki lélekben kíván áldozni a múlt emlékeinek, álljon meg ezen emlékmű előtt néhány gondolat erejéig.

Az emlékmű az emlékkövekkel, emléktáblákkal és a toronyzenékkel együtt kezeli az emlékezés Alapítványunk által kialakított rendszerét, és a rendszer legjelentősebb, központi eleme.

Miért itt állítottuk föl a megkülönböztetett jelentőségű emlékjelet? Mert Pécs kiemelt szerepet játszott a mecseki szén- és uránbányászatban. Számos vonatkozásban Pécs az első és a legjelentősebb volt, mindkét bányászat igazgatási központja itt működött, és Pécs – tetszik, nem tetszik – bányaváros volt, éspedig a legnagyobb a Mecsekben. A szén- és az uránbányászat földrajzi súlyvonalában fekszik, az egész mecseki bányászat emlékjelének elhelyezésére egyedül alkalmas hely.

A városban belüli helyválasztás érveivel, történetével már eleget foglalkoztunk. Mégis elmondom most is, hogy az Ágoston tér, – a fallal körülvett város „kapuja” a bányatelep felé – jelképezte sokáig a kapcsolatot a város és a szénbányászat között. Az első pécsbányai templom felszenteléséig az előttünk álló plébánián anyakönyvezték a „Kolónián” születetteket, házassulókat és meghaltakat. A környéken, a Baráturban fuvarosok laktak, akik szén szállítottak a felhasználókhoz, és a vasút megépítése előtt Mohácsra. Az Ágoston térről vezetett az út a bányákhoz, és ide torkollik (a Bástya utcán keresztül) a Mária utca, ahonnan – innen néhány száz méterre – egy évszázadon keresztül irányították a szénbányákat és a tulajdonában lévő Mohács–Pécsi Vasutat.

Az emlékmű részére olyan város-történelmi helyet kerestünk, amely a bányászat történetéhez is kötődik. Nem mai kereskedelmi, közlekedési gócpontot, nem profán környezetet, ugyanakkor frekventált, idegenforgalom által érintett, műemlék értékű belvárosi területet. Ilyennek a városfal Ágoston téri végén közvetlenül a fal melletti területet gondoltuk, de elfogadtuk a jelenlegi teret, amelyet nyugatról a középkori városfal, délről a török mecset elemeit megőrző műemlék templom, keletről az egyszer bemutatható állapotba kerülő középkori Ágoston rendi kolostor romkert, északról építészetiileg befejezésre kerülő polgári épületek határolnak. A város gazdaság-történetében jelentős szerepet játszó Tettye patak szépen kialakított befogadója, szökőkút, öreg fák díszítenek, és rajta jelentős forgalmú út vezet körbe a várfal mentén, amelyen városnéző kisvonat is közlekedik.

Erősen bízunk abban, és erre kérjük a város képviselőit és vezetőit, hogy a város e történelmileg és befejezetlen kiépítettségében is értékes tere mihamarabb, talán a kulturális fővárosi program keretében elnyeri, nyerje el hiányérzet nélküli, befejezett, méltó városképi formáját. Úgy gondolom, mi bányászok tettünk valamit ennek érdekében.

Az itt megvalósult, – a bányászat fekete színében készült –, emlékmű nem egy megszokott, hagyományos bányászszobor, sisakkal a fején, csákánnyal a vállán, lámpával a kezében, nem egy megszokott, könnyen értelmezhető bányaimitáció trapéz-

vagy TH biztosítással, a bányamunka kellékeivel, és nem egy közismert kultikus személyi szimbólum. Ilyen, nagyon tisztességes alkotások különböző művészi értékekkel a városban, a Mecsekben számosan akadnak, és bizonyára még készülnek ezután is. Mi tudatosan vállaltuk a nehezebben értelmezhető, de többet mondó, értékesebb, értékállóbb, művészi alternatívát.

Ezen emlékmű központi alakja egy bálványoszlop, egy bányász idol. Az erőt sugárzó, vágott síkokból felépült, márvány férfitestbe bevágott függőleges bányaüreg-imitációk metszetei jelképezik, ahogy a bánya a bányász testébe vágott, egész lényét igényelte és a bányász akarva-akaratlanul azonosult a bányaival, a bányász és a bánya egy volt. Az oszlopon a testet tetőző, alkotást és biztonságot szimbolizáló, házra emlékeztető külső sziluett kifejezi, hogy sok ezer ide települt családnak a bánya hazát adott, és fejlesztette a területet. Az oszlopot körülvevő fekete gránitkockákkal, a rajtuk elhelyezett szimbólumokkal és feliratokkal mindezt a mű közérthetővé teszi, és összhatásában és részleteiben az elmélyült szemlélő részére kifejezi mindazt, amit a mecseki bányászatról mondani szeretnénk, gondolni kell.

Azt, hogy itt 250 éven át, amint a mű felirata tömören hirdeti: „ész és derék munka” működött. Emlékezzünk erre!

Emlékezzünk az emlékmű előtt a szénbányászatra, amely működése alatt közel 200 millió m³ kőzetet szállított a föld mélyéről a felszínre, amely 200 millió tonna szénat adott derék munkával, verítékkal, és sokszor vérrel áztatva a gazdaságnak, amely fel-futásának csúcsán 20 ezer embert foglalkoztatott, amely máig virágzó városokat, városrészeket, lakótelepeket létesített.

Emlékezzünk az uránbányászatra, amely 50 millió tonna kőzetet hozott a felszínre, amely 21 ezer tonna uránfémet termelt, ami a paksi erőmű 40 éves fűtőelemgyártásának alapjául szolgálhat, amely 8200 embert foglalkoztatott, és 6200 lakást épített Pécsen.

Emlékezzünk a bányász műszaki értelmiségre, amely lehetővé tette e világvízi szonylatban is rendkívül nehéz körülmények között folytatott eredményes munkát.

Emlékezzünk a sok tízezer derék munkát végző bányamunkásra, és emlékezzünk arra a több ezer mecseki szén- és uránbányászra, akik életüket, vagy egészségüket áldozták, emlékezzünk tehát mindazokra, akik ezzel maguknak – az emlékmű felirata szerint is – hazát, házat, kenyeret, a városnak, a megyének, az országnak gazdagodást, fejlődést biztosítottak.

Remélem, hogy a műalkotás a maga látványával valamint gondolatosságával gazdagítani fogja Pécs kulturális képét.

Megköszönöm Taubert László szobrászművésznak az emlékmű szép megalkotását, dr. Kékes Ferencnek, a megyei közgyűlés elnökének az emlékmű megvalósítása felett vállalt védnökséget, az Emlékmű Bizottság tagjainak Sallay Árpádnak, Pálffy Attilának, Pusztafalvi Gábornak, Rábay Ottónak és Schaller Károly alapítványi titkárnak a pénzforrások előteremtése és a mű megvalósulása érdekében kifejtett tevékenységüket, megköszönöm az intézményi és a magán támogatóinknak az anyagi áldozatvállalást és segítséget.

A Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány nevében ezekkel a gondolatokkal átadom az emlékművet, közös alkotásunkat, Pécs és a megye közönségének.

Pécs, 2006. szeptember 1.

Szirtes Béla

TÜSKÉS TIBOR

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Nevében a jelző szülőhelyére utal: 1907-ben Kolozsváron született francia eredetű erdélyi családban. Apja Kolozsváron törvényszéki bíró. Elemi iskolai és középiskolai tanulmányait Kolozsváron végzi. Egy 1976-ban hozzám intézett levelében a következőket írta: „A kolozsvári református elemi iskola és gimnázium, sajnos, korszerűtlen, elavult intézmény volt. A hangulat a háború vége felé nagyon nyomasztó volt, a kommün nem jutott el Kolozsvárra, az őszirozsás forradalomnak viszont – úgy emlékszem – nagy visszhangja volt, hisz a békét hozta. A háború befejezése után a békekötés aggasztotta a lakosságot, nevezetesen, hogy Erdély megmarad-e Magyarországnak, vagy – amint meg is történt – Romániához csatolják. Mi, diákok a Himnusz éneklésével tüntettünk, pontosan ugyanúgy, mint 56-ban.” Számára Kolozsvár ajándéka: „belekóstoltam a demokratikus szokásokba Kolozsvárt, ahol a kisebbségi sors elmosta az osztályhatárokat”.

1924-ben családjával Budapestre költözik. Beiratkozik a budapesti egyetem jogi, majd bölcsészeti karára, de tanulmányait megszakítja, és külföldre utazik. Megjárja Bécsset, Zürichet, Épinalt, Párizst, Brüsszelt. Colmarban textilipari főiskolán tanul. 1928-ban hazatér gazdag, de még kiforratlan élményanyaggal, és beiratkozik a pécsi egyetem bölcsészeti karára. „Húsz esztendőskoromban érkeztem Pécsre, úgyszólván egyenesen Brüsszelből” – írta később. Olasz, francia és filozófia szakon tanul. Itt találkozik Kardos Tiborral, Kováts Józseffel és Dénes Tiborral, akikkel együtt megalakítja a rövid életű Batsányi János Társaságot. „Az Erzsébet Tudományegyetemet nemrég telepítették át Pécsre, a diákéletnek nem voltak hagyományai, s ami rosszabb, hiányoztak a keretek hozzá. Halott város volt az akkori Pécs, nem győzöm hangsúlyozni. Összeverődtünk néhányan, inkább a hiányérzet nyomására, semmint a közös ízlésnek engedve. A legfőbb kapocs közöttünk – úgy rémlik – a nonkonformizmus volt...” A tele élménnyel, a „kincses város”, Kolozsvár ismeretével, valamint színes külföldi tapasztalatokkal Pécsre érkező fiatalember szükségképpen idegenül érzi magát a városban. Pécs poros, csendes, halott, elmaradott kisváros a számára, ahol a szálloda „koszos”, és „füstös kávéházában kupecpek üzleteltek”. A város fő ütőerét, legforgalmasabb utcáját ilyenek látja: „a hajdani Király utcán diákkoromban villamosvonal húzódott, egyetlen vonal, kétirányú közlekedéssel. A kitérő a Nemzeti Színház előtt volt, ott várta meg az előbb befutott kocsi a másikat. Pécsi egyetemi éveimet zenekíséretként villamos csengetés kísérte végig. A késő délutáni órákban megtelt a korzó szép asszonyokkal, szép lányokkal, villogó kardú katonatisztekkel, sóvár tekintetű diákokkal, a tömeg nem fért el a keskeny gyalogjárókon, az úttestet is elöntötte. Időnként megszólalt a csengő, a közönség szétvált s utat engedett az óvatosan döcögő apró sárga skatulyának, amelyet állhatatosan villamosnak neveztek.”

Amit maga körül lát, azt „hitetlenkedve” szemléli. Két élményére emlékezik, ami alkalmat adott „hitetlenkedésére”. Az egyik: Ízlésének engedve olyan partnert akart választani, akit “nem vettek úrilány számba”, és aki “makacsul a vasárnap délelőtti légy-

Wahl Ottó felvétele

otthoz ragaszkodott”, holott ő estefelé szeretett volna vele találkozni. A másik eset: Csomaggal utazott a villamos hátsó peronján, a mellette álló középkorú úrhoz fordult, nyújtotta feléje a pénzt, hogy legyen szíves, váltson neki jegyet, de az úr és minden, közelében álló utas elfordította a fejét, kitért kérésének teljesítése elől.

Efféle élmények hatására mondja: „akkoriban keservesen gyöttrődtem”.

Évtizedek távlatának mélységéből azonban elismeri: „Tulajdonképpen eszményi helyre kerültem... Öt évet töltöttem ott, ez alatt írtam első megjelent regényemet, a másodikat, mely nem látott nyomdafestéket, közvetlen ezután a harmadikat, a Dr. Csibráky szerelmeit... Péccsett formálódtam íróvá.”

Első megjelent regénye, *A rosta* (1931) „lázadó hangulatú krónika”. Kardos Tibor visszaemlékezése szerint: a regényben „a mi társaságunkat és Péccset, a

kisvárost igyekezett ábrázolni már fiatalon is érett művészettel és több helyütt találóan”. Hangját a *Dr. Csibráky szerelmeiben* (1934) találta meg. A regény hőse Pécssett született. Tizenhat éves korában tudja meg, hogy születésekor anyja meghalt, akinek arcképével a zsebében „elindul Pécs meredek vonalban hegynek rohanó utcáin”. Bánatában „a Mecsek fái között nyugodtan kisírhatta magát...” Érettségi után jogra iratkozik. „A pécsi egyetemen kedvenc tanítványa lett a nagy tudású Kuvelics professzornak...” Utolsó szigorlata után Pestre kerül az Adatgyűjtő Intézetbe. Ezt követően már csak a szabadságát tölti Pécssett.

Amikor a regény harmadik kiadása 1957-ben megjelent, Kolozsvári Grandpierre Emil előszót írt a műhöz. Itt mondja el, hogy hőse valójában modell, a csibrákyzmus megtestesítője. „Az absztrakció nyelvén szólva a csibrákyzmus magva a tapasztalatok megszerzésére való képtelenség.” Hősét a folytonos töprengés, az alkalmazkodás képességének hiánya sodorja újabb és újabb nevetséges helyzetekbe. „Csibráky hódolattal tiszteli reformkori ükét, Pató Pál urat.” Az író azt is elárulja, hogy a csibrákyzmus pusztító nyavalyáját a harmincas évek elején, pécsi éveiben figyelte meg.

Pécsi élményeiből táplálkozik 1938-ban megjelent regénye, *A nagy ember* is. Kardos Tibortól tudjuk, hogy a regény hőseit egyetemi baráti társaságuk egyik tagjáról, Patkós Györgyről mintázta. Patkós – Kardos Tibor megfogalmazása szerint – „a társaság magjához tartozott, színházi szakembernek készült. Előbb Pécssett, majd Pesten került színházi környezetbe, míg végül az Imrédy-rendszer idején a Nemzeti Színház vezetését szerezte meg, és a felszabadulással el is tűnt Magyarországról. Kolozsvári Grandpierre Emil, aki mindvégig a legfüggetlenebb szellem volt... egy későbbi regényében, *A nagy emberben* Patkós György alakját perszifálta, akivel azért lépett szorosabb barátságba, hogy mintegy tudományosan megfigyelje, ámbár bizonyos fokig gyönyörködött is a fixa idea megnyilatkozásaiban egy emberben.”

Kolozsvári Grandpierre Emil öt évet töltött Pécssett. Közben háromszor járt Olaszországban, körülnézett Jugoszláviában, és megfordult Romániában. Az utazás egész életében fontos a számára: „Ha valamelyest megmenekültem a provincializmustól – utazásaimnak köszönhetem.”

Doktori értekezését Pirandellóról írja. Egyetemi tanulmányainak befejezése után, 1933-ban Budapestre költözik. Különbéféle állásokat tölt be. Majd 1951-ben eléri, hogy írásaiból él. Regényei sűrűn és magas példányszámban jelennek meg. Állandó szereplője az esztendő java novellatermését tartalmazó *Körkép* antológiáknak. Írásait a folyóiratok (a pécsi *Jelenkor* is) folytatásokban közlik. 1992-ben hunyt el.

Schöpflin Aladár, a Nyugat jeles kritikusa már 1937-ben azt írta róla: „A hangja fanyar irónia, amely alakjaival szemben való fölényes magatartásából származik.” Írásainak fő jellemzője a szerelmi téma változatos és fordulatos ábrázolása, valamint a humoros-irónikus hang. Ez biztosítja munkáinak a népszerűséget is. A fölény és az irónia az évek múlásával, az emberekről szerzett tapasztalat gyarapodásával megenyhül, a részvét, a sajnálkozás, az önirónia és az emberség színezi át. „A sokszor tapasztalt jelenségben, hogy egy ember tízszer egymásután megy fejfel a falnak, eleinte csak a gépies komikumot látta. Utóbb megéreztem a tragikumot is” – írja. A fölismerés azonban vagy későn született meg nála, vagy nem volt

eléggé erőteljes és határozott. Kolozsvári Grandpierre Emil a hetvenes és nyolcvanas évek egyik legkedveltebb írója volt. Regényeken, elbeszéléseken kívül számos eredeti gondolatot, szellemes megállapításokat tartalmazó tanulmányai, esszéi, nyelvészeti dolgozatai is megjelentek. Olvasottsága azonban mára jócskán megkopott. Talán az idő megrostálja majd a gazdag szépírói termést, és a felejtés megkegyelmez annak a három, öt vagy tíz könyvnek, amely megőrzi nevét, munkásságát, hiszen regényei környezetrajzában ráismernek városukra. „Novelláim, regényeim jelentékeny hányada nem csupán pécsi élményekből táplálkozik, hanem ott is játszódik, akár megnevezem a várost, akár nem.”

A hatvanas évek elején Pécsre látogatott. 1964-ben írta: „Tavaly tavasszal jártam ott utoljára, az volt a benyomásom, hogy a város magára talált, színes, mozgalmas, délszaki várossá vált, amire földrajzi fekvése predestinálja... Az akkori Pécs és a mostani között, ami a hangulatot, az élet ritmusát, színét illeti, szinte nincs is közös vonás.”

Vallomását, melyet a Jelenkor szerkesztőségének kérésére vetett papírra, ezekkel a szavakkal fejezte be: „Ma hálával, szeretettel emlékezem a hajdani Pécsre, a kopott albérleti szobákra, a keskeny utcákra, melyeket megült a csend, a zajos vásárookra, a diákok nyomortanyájára, a Nagy Lajos (helyesen: Szent Mór) kollégiumra, az egyetlen csendes folyosóra, a mecseki utakra – tavasszal, télen – s az ott látott arcokra, amelyek néha feltűnnek emlékezetemben.” (Jelenkor, 1964. 2. sz. 134-137. p.)

Kolozsvári Grandpierre Emil

A NAGY EMBER

Részlet

A város alapjában véve csinos volt. Bizonyos rendszer szerint épült s a szecesszió hejehujái aránylag kevés kárt tettek benne. Buján zöldellő hegység lábánál terült el, házai nagy része a meredeken épült; a közeli csúcsról tekintve úgy tűnt fel, mintha eredeti helyéről az idők folyamán lecsúszott volna a síkságra, s kényelmes lassúsággal ma is tovább csúszdogálna lefelé.

Este nyolc órakor Miklós kiment a korzóra. Néhányszor végigrótt a kurta utcaszakaszt, aztán a többi ögyelgő közé állt, s bámulta a sétálókat. A világ egyetlen korzójához sem hasonlított ez a korzó. A legtöbben lomha undorral téntfergetek, mintha elvesztettek volna valamit, s azon rágódnának, hol érte őket a veszteség. Sokan fanyar képpel ácsorogtak az utcaszélen, kelletlenül bámulva az elhaladókra. Itt-ott feltűnt egy-egy tekintélyesebb személyiség, pöffeszkedve és fontoskodva. A zajok egyhangú mormogással olvadtak össze, melyet hébe-hóba egy-egy utcakölyök éles füttye vagy valamelyik diákbanda fülsértően durva röhögése szakított meg.

Kilenc óra felé az utcák kiürültek, a fukarul szétosztott lámpák között félhomály és csend terjengett. Ha valaki künn járt, kilométeres távolságból hallani lehetett sarka kopogását a visszhangzó kövezeten. A város tompa, kábult álomba mélyedt s aludt, mindent legyőző tunyasággal, míg a vidékről recsegve érkező szekerek föl nem verték aléltságából.

PÉCS–SOMOGY TÖRTÉNETÉNEK OLVASÁSA KÖZBEN

Hámori Istvánné és Vókó János, a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány gondozásában most megjelent falu-monográfiáját nem lehet érzelmek nélkül olvasni. A kifogástalan megjelenésű, jól szerkesztett, kemény kötésű, gazdagon illusztrált, kétszázhusz oldalas könyvet jó érzés kézben tartani. Olvasása közben gyerekkori emlékek, felnőttkori élmények, szakmai ismeretek ébredtek fel bennem. Bevallom tehát, nem tudok nem szubjektív lenni, remélem, ez nem rontja mondandóm értékét, esetleg még segíti is a könyv céljait.

A szívet melengető, ismereteinket gyarapító, szórakoztató, jól megírt könyv két tanárember munkája. Autodidakta történészek, a „nemzet (szülőfalujuk, hivatásuk, nemes céljaik) napszámosai”, akik a könyvben nyomon követhető életúttal, az út állomásaival, eredményeivel, azaz egy élet munkájával alapozták meg helytörténeti szakértelmüket, igazolták hozzáértésüket, bizonyították elhivatottságukat és szülőföldjük iránti elkötelezettségüket. Aki elolvassa a könyvet, nem csak Somogy község történetét fogja megismerni, hanem nyomon követheti e két ember sok évtizedes, hangya-szorgalmú, konzekvens helytörténeti munkáját is, amelyre a könyv megírásakor „csak” rá kellett építeni a vonatkozó forrásokból a Somogyot érintő ismeretanyagot.

A község hatszázadik születésnapjára megjelent alkotás több ezer év régészeti emlékeinek, történéseinek bemutatásával kezdődik. A felhasznált gazdag forrásanyag segítségével bemutatja az időszámítás előtti őskori-, a kelta-, a kora-rómaiakori leleteket, majd az Árpád-kori temetőket. A helyi anyagok részletes ismertetése mellett a szerzők vállalkoznak a tágabb kitekintésre és az összefüggések bemutatására is. Külön fejezet a falu elődjének tekinthető téli szállásból kinövő 11–15. századi Nova Villa (Újfalu) története, emlékeinek, házainak, berendezéseinek, életének ismertetése. (Most tudtam meg, hogy gyerekkoromban a Masa tetőn a szabolcsi templomba, vagy a Somogy–Vasas vasútállomásra gyalogolva Villa Musa, a hajdan volt hegyi falucska földjét tapostam.)

A következő fejezetek a magyar történelem vérzivataros évszázadait, majd a török utáni újjáéledés göröngyös útját a helyi eseményeken keresztül érzékeltetik. Csak felsorolás-szerűen: harc a termőföldért, „nyílvetéses” földosztás, szőlőművelés, méhészet, adóterhek („A sok robotolás, szekerezés, megyei forspont, közmunka közepette a somogyi jobbágnak alig jut érkezése, hogy saját földjének megmunkálását idejében és megfelelően elvégezze.”), állattenyésztés (állatállomány), vagyoni viszonyok (telkes jobbágyok, házas zsellérek, házatlan zsellérek, cselédek, szolgák száma), családnevek ismertetése, vízimalmok, a falu hétköznapijainak, gazdaságának leírása.

A lakosság számának növekedését 1785–1945 között 17 évmetszékben mutatják be. Ebből láthatjuk, hogy amíg 1784–1845 között évente átlag 2,5 fővel növekedett a lakosok száma, addig nagyrészt a szénbányászat hatására, 1845 és 1945 között 16,3 fővel. Ez alatt Somogy a 445 lakosú szintiszta kis magyar faluból 2200 fős községgé vált. 1785-ös helyzetkép: „Zsidó és idegen nincs a faluban. Egy

katolikus cigány van, föld alatti kalyibában lakik. Nem kóborol. Gyerekeit nem veték el. Orvos nincsen.”

A könyv ezt követően a 19. század elejétől a második világháborúig mutatja be a somogyi falu életét: „Az 1900-as évek elejétől jelentős változások következnek be községünk életében, mely főleg a szénbányászat megjelenésének köszönhető... A pécs-bátaszéki vasútvonal megépítése... falúból kivezető kövesút... szociális, kulturális intézmények...” Érdekesen és szép képekkel illusztrálva mutatja be a könyv a falu építészetét, a közutak, a járdák, a vízellátás, a villamosítás, a közvilágítás helyzetét. Közli a gazdacímertart és tárgyalja a termelőszövetkezet rövid történetét.

Egyik legjobban sikerült fejezete a könyvnek a néprajzi hagyományok címet viseli. Téli-, tavaszi-, nyári-, őszi- és az élet fordulóihoz fűződő népszokások bontásában ismerhetjük meg, hogyan született, élt, dolgozott, vigadott, ünnepelt, öltözött, halt a falu népe. („Télen [...] mosás közben nem egyszer megfagyott rajtuk a szoknya.”). Mindezt a falusi helytörténeti állandó kiállítás bemutatása teszi teljessé. (Anyagát a szerzők gyűjtötték több évtizedes munkával!).

A mű feléig érve, ezután – az előzővel szinte párhuzamos történetként – közel félszáz oldalon foglalkozik a monográfia a somogyi szénbányászattal. (Az első részben néhány utalás történik rá.) A rendelkezésre álló bőséges forrásanyagból merítve a szerzők szakszerűen tárgyalják a somogyi bányászat kezdeteit, a jeles somogyi bányavállalkozók (Miesbach Alajos, Drasche Henrik, Koch Ferenc) tevékenységét, majd a DGT előretörését. Ismertetik bányáit, és a szomszédos bányaterületekkel összefüggésben a szénszállítási megoldásokat. Az „élet a bányatelepen, letelepedés a bányászkolónián” csak meglepően rövid fejezet az egész szénmedencére vonatkozó néhány számadattal. Összegzése Lőrincz Ádámné visszaemlékezése a 19. és 20. század fordulójáról: „A telep csak németül beszélt és csehül.”

Részletesen foglalkoznak viszont a bányatelepi építkezésekkel, a négy somogyi lakótelep (Heinrich-telep, Csobányok, Rucker-akna, Szent István-akna) épületeinek leírásával, a lakásokkal, belső elrendezésükkel, használatukkal (a nevezetes „supedli”, „stelázi”, „samedli”, „strózsák” használatával.), felsorolják a telepeken nyújtott szolgáltatásokat, és azt is, hogy a kolónián működött dalárda, zenekar, színjátszó-kör, könyvtár, tűzoltó-egylet, sportkör.

A 19. és 20. század nagy bányász sztrájkjaival, a szerb megszállással, a bányász munkás-mozgalom somogyi vonatkozásival a 2. világháború időszakáig bezárólag a könyv XI. fejezete foglalkozik.

A bányatelepi témakört ekként zárják a szerzők: „A telep képe mára teljesen megváltozott. A bánya megszűnésével... a hajdani rendezett összkép eltűnt, és a telep házainak nagy része az új tulajdonosok fantáziájának szabad prédájává vált, más része pedig teljesen lepusztult.”

A Kodály Művelődési Házban található remek bányászati állandó kiállítás – talán mondanom sem kell – a falusi helytörténeti kiállításához hasonlóan, szintén a szerzők munkájának eredménye. A vallási kérdéseket (Szent György-tetői templom, új templom építése, a római katolikus egyház helyzete, stb.) taglaló sorok között különös figyelmet érdemel a község határait meghaladó jelentőségű somogyi baptista közösség története.

A somogyi iskolák és – a nagymértékben az iskolához kötődő – egyesületek hihetetlenül gazdag történetét bemutató fejezetek a könyv kiemelkedő, az egész munka módszereit is reprezentáló részét képezik. A szerzők életútját ismerve nem véletlen, hogy a legrészletesebben dokumentált, nevekkal, új adatokkal, illusztrációkkal a többi témánál is alaposabban kimunkált része ez a könyvnek. Nem csak az utókor kutatója számára jelentős kordokumentum, hanem a történet élő szereplőinek és leszármazottaiknak is jól eső elismerés lehet.

Az iskolák tulajdon és működtetési viszonyai külön figyelemre méltóak, mind Somogy, mind a szomszédos községek tekintetében. A bemutatott, talán kissé zavarosnak tűnő iskola-fenntartói képhez nem árt tudni, hogy a Pécs környéki bányász lakótelepek kialakulásával a korábban is lakott területeken (az ősi magyar falvak területén) létrejött, egymással párhuzamosan működő és részben különös módon összefonódó két (hat osztályos) iskola nem somogyi különlegesség. Tudom, így volt ez Szabolcson, gondolom így lehetett ez Vasason is. A korabeli törvények által a községekre, a földbirtokosokra (valamint a bányavállalatokra, úgy is, mint jelentős földbirtokosokra) előírt iskola-fenntartási kötelezettségek és azok megvalósulásának részletesebb vizsgálata és bemutatása érdekes és a kérdésekre magyarázat lenne.

Számomra figyelemre méltó olvasmány-élmény, hogy Somogyon a DGT által működtetett iskolában is mindig magyar volt az oktatás nyelve. Ez a mozaikokat összerakva magyarázható is, ugyanakkor ez a tény szerepet játszhatott a somogyi bányász kolónia asszimilációjában, magyarrá válásában. A somogyi kolónia kialakítása 20–30 évvel a pécsi és a szabolcsi után kezdődött, és teljes kifejlődését elérve is kisebb volt az előzőknél. A régi és nagy kolóniákon a társulati iskolában 1892-ig németül tanítottak. A monográfiából ugyanakkor láthatjuk, hogy Somogyon 1891-ben még csak „egy felekezeti jellegű katolikus népiskola” volt. Az Alsó-telepi ideiglenes iskolában és a DGT 1898-ban elkészült iskolájában nyilván már magyarul tanítottak.

A monográfiát végigolvasva és elgondolkodva az olvasottakon néhány következtetés levonható. A csodálni valóan sok és értékes adat, anyag, a falu- és a kolóniatörténet szinte párhuzamos végigvezetése megerősíti korábbi véleményemet, hogy Somogyon (hasonlóan a szomszéd községekhez) hosszú ideig egy községben tulajdonképpen „két közösség” létezett, amelyek az idő folyamán különbözőképpen különültek el egymástól, és folyamatosan hatottak egymásra. A kezdetben határozottan eltérő arcuk fokozatosan hasonult egymáshoz, de a különbözőség talán még máig sem tűnt el teljesen.

A falu és a bányatelep kapcsolatát sokáig a kölcsönös előítéletek jellemezték, és az érdekek ellenére nehezítették. Néhány idézet a könyvből: „az idegen bányász elem elől a falu földműves lakossága kezdetben elzárkózott. A korabeli megítélés szerint (viszont) a földműves kényelemszerető, fukar és egykés. [...] A bányász a [...] lazább erkölcsöt képviseli...és sokkal szaporább....A földműveseknek érdekük volt, hogy kapcsolatba kerüljenek a bányáüzemmel, mint fuvarosok...mezőgazdasági árúit minden mennyiségben jól el tudta adni a bányatelep lakóinak...”

Visszaemlékezés a korabeli helyzetről: „Nem szerette a falu, hogy a bányászok is ebbe a templomba járnak...minket abban az időben nem hívtak másképpen,

mint „koszosok”...”olyanok vagytok, mint a cigányok”...a falusi iskolások gyűlöltek bennünket...soha nem játszottunk együtt...ez a széthúzás fennállt évtizedekig...”

Kezdetben és sokáig tehát a somogyi „falu” és a „bányatelep” két, egymástól eltérő civilizációt, kultúrát jelentett. Néhány elemet kiemelve: Színtiszta magyar nemzetiségű és anyanyelvű falu mellett döntően idegen nemzetiségű és sokáig németül beszélő külföldi bevándorolt a bányatelepen. (Az ingatlan)tulajdonnal rendelkező falusi lakosság mellett nincstelen bányászok a telepen. Önálló, mezőgazdasági munkából élő falusi lakosság mellett bérmunkás telepi bányászok. Egységes, a magyar nemzeti hagyományokhoz kötődő és azon nevelt római katolikus falusi lakosság mellett gyökértelen, népi kötelékeit elvesztett, hagyományait kialakítani kezdő, lassan asszimilálódó soknemzetiségű bányászok. Gyengébb vallási kötődés és feltehetően eredetileg több nem katolikus vallású egyén a bányászok között.

A közvetlen lakóhely, a házak, a lakások, az utcák teljesen eltérő módja: A telepen bérlakások, amelyben az elhelyezés a bányatulajdonos kegyétől függött, a kor viszonyaihoz képest relatíve korszerű és egészséges lakások többé-kevésbé egyforma sorházakban, közvetlen szomszédokkal. Az utcákon egészséges vezetékes ivóvízellátás, a falusinál magasabb színvonalú ellátó szolgáltatásokkal.

A kettősség oldódása, megszűnése részben ugyanúgy játszódott le, mint a többi bányatelepen. Feltételezem azonban, hogy azoknak a szép kulturális, művelődési, sport, stb. eredményeknek az elérésében, amelyeket a könyvben olvashatunk, és amelyeket a község közösen ért el, szerepe lehetett a bányauzem anyagi-erkölcsi támogatásán túl a somogyi adottságoknak, amelyek a két kultúra integrálódását elősegítették.

Beszéltünk már az iskola nyelvoktatási szerepéről. Emellett fontos, hogy Somogyon a betelepítés a szomszéd községekhez viszonyítva kisebb létszámú volt: Az 1850 körül közel azonos létszámú befogadó falvak lakossága döntően a betelepítések révén 1880-ig Szabolcson 3,4, Vasason 2,4, Somogyon 1,5 szeresre nőtt. (Ez a szám 1910-re Somogyon 3, a szabolcsi 4,7-tel szemben.) Tehát később, kedvezőbb helyzetben, kisebb betelepítő létszám, fajlagosan nagyobb magyar környezetben lezajló sikeres integrálódása játszódhatott le.

Fenti gondolataimmal célozom a figyelemfelkeltés egy mű iránt, amely mai, a múlttól legtöbbször felszínesen ítéletet mondó, vagy nosztalgizáló korunkban színesen, dokumentumokkal alátámasztva, ha kell megrázó visszaemlékezésekkel színesítve, máshol az emberek hétköznapjain, vagy éppen a mesevilágon keresztül érzékletesen tárja eléink egy falu sorsát, életét a magyar történelem viharai között a 19. század iparosításának rögzös, de eredményes útján át a mai – ellentmondásoktól sem mentes – Pécs–Somogy városrész képéig.

Hámori Istvánné–Vókó János: Pécs–Somogy története. Megjelent a Pécs–Somogyi Kulturális és Környezetvédelmi Egyesület és a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány kiadásában, Szirtes Gábor (szerk.) Pécs, 2006.

Szirtes Béla

IN MEMORIAM HORVÁT ADOLF OLIVÉR 1907–2006

100. születésnapjára készültünk. Már közel egy éve legyengült szervezete, rossz látása ágyhoz kötötte, de optimizmusa nem hagyta el. Kedves humorral jegyezte meg: „Ha közben meghalnék, nem baj, akkor is csináljátok meg a centenáriumi kötetet!” Most így lesz, hiszen már hagyomány, hogy az utóbbi évtizedekben tudományos kötetek jelennek meg születésnapjára (Studia Phytologica 1977, 1987, 1997, „Hittel és alázattal” 2002).

Városunkban Horvát Adolf Olivér jelentette azt az állandóságot, szellemi erőt, humanista ki-sugárzást, ami egyéniségére annyira jellemző volt. Kedves, közlékeny, érdeklődő természete, segítőkészsége szeretetre méltóvá tették, ennek köszönhetően rendkívüli népszerűségét. Nehéz lesz nélküle, de útmutatásait, keresztényi hitéből, szerzetesi szemléletéből fakadó példáját meg kell őriznünk, mert erre gyorsan változó és egyre önzőbb világunkban nagyon nagy szükségünk van!

Otthonában combnyaktörés érte, a volt Honvéd Kórházban sikeresen megoperálták, majd legyengült testét Zircre szállították, de szellemi ereje elhagyta, 2006. augusztus 17-én békésen hunyt el itt, ahol a ciszterci rend központja van, ahol szerzetes pappá szentelték 1929-ben. Ezen a helyen temették el augusztus 29-én.

A Sáros-megyei Girálton született 1907. március 6-án. Nem kis büszkeséggel emlegette, hogy anyagi ágon rokona volt Berzeviczy Gergely. Édesapja, Horvát (Horowitz) Artúr nagy tudású törvényszéki orvos volt Debrecenben, húga Irén ebben a városban élt mint fogorvos. Tanulmányait a debreceni piarista gimnáziumban végezte, ahol nagy hatással volt rá Lendvai János piarista természetrajz tanár. Ahogy mesélte, már kisgyermekként különös vonzalmat érzett a papi hivatal iránt, de Istent a természetben is korán felfedezte. Így került 19 éves korában Zircre, a Hittudományi Főiskolára, hamarosan pedig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre (ma ELTE), ahol 1928-ban természetrajz-vegytan szakos tanári oklevelet, majd 1931-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett.

1931-ben került a Ciszterci Rend pécsi Nagy Lajos Gimnáziumába biológia tanárnak. A rend megszűntetése után 1948-tól városunkban, egyházi alkalmazásban volt nevelőtanár, majd 1951-től 1955-ig a kaposvári gimnáziumban tanított biológiát. Ezután 1967-ig, nyugdíjba vonulásáig a pécsi Széchenyi Gimnáziumban volt biológia tanár. (Sok neves tanítványa között van a jelenlegi köztársasági elnök is.)

Külön érdeme, hogy 1949-ben Boros István herpetológussal együtt megalapította a Pécsi Városi Múzeum (ma Janus Pannonius Múzeum) természettudományi osztályát, azon belül a herbáriumot. Közben megszállottan végezte botanikai, növényföldrajzi kutatásait, rengeteg Mecseken és Mecsek környékén végzett terepkutatást végezve. Sorban jelentek meg cikkei, monográfiái, melyek közül – messze a teljesség igénye nélkül – kiemelendő az a német nyelven megjelent életmű, melynek kiadását Szentágothai János akadémikus segítette elő: Die Vegetation des Mecsekgebirges und seiner Umgebung (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972). Ennek modernizált, bővített változata (A Mecsek és környéke florisztikai és cönológiai kutatásának eredményei) alapján, tézisek megvédése nyomán kapta meg 1991-ben a biológiai tudomány doktora akadémiai fokozatot. Ekkor lett a megalakult pécsi egyetemi növénytan tanszék címzetes professzora is. Pályafutása alatt számos botanikai világkongresszuson tartott előadást az USA-tól Japánig. Ő volt Magyarország „utazó botanikusa”, aki sokszor ékes latin nyelven szólt hozzá az előadásokhoz, nem kis sikert aratva. Élelmessége és tanítványainak segítségével tette lehetővé, hogy a szocializmusban sem tudták megakadályozni külföldi útjait.

Számos kitüntetés jelzi, hogy munkáját, természetvédelmi, városzerető aktivitását a szakma és Pécs városa megbecsülte. Közülük kettő érdemel kiemelés: 1991-ben lett Pécs Díszpolgára, 1993-ban Széchenyi-díjjal tüntették ki.

Élete utolsó éveit az 1916-ban létesített Szent István Tudományos Akadémia újjászervezése töltötte ki. Már 1947-ben rendes taggá választotta a Szent István Akadémia, így személye – mint az egyetlen életben lévő tag – biztosította azt a jogfolytonosságot, melynek alapján az 1952-ben betiltott Szent István Akadémia 1998-ban újja alakulhatott.

Szabó László Gy

IN MEMORIAM SZÁNTÓ KÁROLY

1915–2006

Karcsi bácsira – akár mint egykori tanítvány, akár mint későbbi kolléga – emlékezve, mindig a pedagógia tudományát művelő (oktató és kutató) tanáromra tekintek vissza, akinek életritmusához elhunytáig kötődött gondolatainak szükségszerű leírása: „Mindig szerettem írni, már az első elemitől fogva, s egyre jobban, akár levelet, akár magyardolgozatot, az egyetemen szeminárium, vagy szakdolgozatot, vagy doktori disszertációt, később pályaműveket, majd pedig főiskolai tanulmányokat, tankönyveket. Külön műfaj volt számomra az újságírás.” (Találkozásaim, 1996.)

Magam felsőoktatási tanulmányaim jelentős részét dr. Szántó Károly főigazgatósága alatt (1953–1956) végeztem. Már ekkor, a közelgő változások idején közvetett kapcsolatunk (tanár-diák viszony) során érezhető volt számomra tanárunk, előljárónk „mássága”. Akkor csak sejtettem, ma már tudom, a nyugdíjba vonult, de írásaiban továbbgondolkodó, emlékező tanárom iskolai szocializációs környezetéről olvasva a bajai ciszterci gimnáziumban, hogy a Karcsi bácsiban megnyilvánuló klasszikusan-liberális attitűdnek melyek a gyökerei: „Fél évszázad távlatából visszatekintve azt látjuk, hogy gimnáziumunkban nem volt protekció, nem volt könyöklés, sem megalázás, szabadon érvényesülhetett a gyermeki személyiség, a képességek, a tehetség. De ha ez kisebb mértékben volt meg, akkor nagyra becsülték a szorgalmat, a fölfelé való törekvést, az ambíciót. Nem volt foglalkozásbeli, származásbeli kivételezés, sem vallási, vagy nemzetiségbeli megkülönböztetés.” (Találkozásaim, 1966.)

Mint tanszékvezetőm (1964–1975) ezt a világszemlélet gyakorolta jó másfél évtizeden át velünk, immár kollégákkal a Pécsi Tanárképző Főiskola Neveléstudományi Tanszékén. Szántó Károly a perszonalista pedagógiát nem csupán oktatta, hanem művelte is hallgatói és kollégái körében, miközben széles ívű kutatásokat végzett a témakörben olyan időszakban, amikor a kíméletlen kollektívizmust kiáltották ki egyedül üdvözítőnek a pedagógiában is.

Szeretett tanárunk és kollégánk gyermekeveit (Zombán született 1915. február 12-én) követették középiskolai (Baja, Ciszteri Rend Gimnázium) és egyetemi tanulmányai (Szeged, 1938-ig), majd „a félegyházi képző derűje” és a „végállomás Pécs”, ahogy ő megfogalmazta. Igen, Karcsi bácsi – mai divatos kifejezéssel – interaktív arcélű személyiség volt, aki nem zárkózott be intézményi íróasztalok mögé (emlékszem, tanszékvezetői szobája a lehető legegyszerűbb, szinte puritán bútorzattal volt berendezve), ugyanakkor szeretetteljes, derűs egyénisége széles hatósugarú volt itthon és külföldön egyaránt. „Hosszú pályám során gazdagodtak a kapcsolataim. Megismerkedtem Pécs város, Baranya megye vezetőivel, szinte minden foglalkozási ággal, orvosokkal, jogászokkal, egyetemi tanárokkal, művészekkel (zenészekkel, festőkkel), írókkal, költőkkel, újságírókkal.” (Találkozásaim, 1996.)

Sorolhatnánk Szántó Károly oktató és tudományos munkáinak eredményeit, tankönyveinek sorát, jó százas nagyságrendű publikációit, kitüntetéseit, érdemeit, ahogy azt a nekrológok teszik. Mégis inkább az életút 91. évét megért Mester írásainak néhány töredékét idéztem, utalva egykori tanárom, majd kollégám, atyai jó barátom ars poeticájára: „Ha az ember a múltat nem ismeri, a jövőjét nem tudja megtervezni. Nem tudja, honnan jött és hova megy. Ezért kell a múlttal foglalkozni a jövő érdekében, hogy eligazodjunk az életben.” (A múlt ködbe vész, ha engedjük, 2005.)

Mivel is búcsúzzunk Tőled, szeretett Karcsi bácsink? Egy külföldre szakadt hazánkfia, jó barátod, jó negyed századdal Párizsból Neked dedikált verseskötetében írja: „Vaj’... kihez tartozunk, Magyar az Istenünk, Mikor imádkozunk... Ha majd eltemetnek, És rögök eltakarnak, Örök álmokban is te Michel, Megmaradsz magyarnak.” Most már Te is elmentél Karcsi bácsink és mi maradtunk olyannak, milyennek Te is formáltál bennünket – magyarnak.

Szántó Károly: Találkozásaim. JPTE PSZM Projekt, Keraban Könyvkiadó, Pécs–Budapest, 1996.
Szántó Károly: A múlt ködbe vész, ha engedjük. PTE Felnőttképzési és emberi Erőforrás Fejlesztési Kar kiadása, Pécs, 2005.

Várnagy Elemér

*Victor Vasarely: Jel-Szobor. Felállították 1977-ben, helyreállították 2006-ban.
Fotó: Kálmándy Ferenc*

2006. SZEPTEMBER 1. PÉCS VÁROS NAPJA

Ünnepi ülést tartott a város önkormányzatának képviselőtestülete a Pécsi Nemzeti Színházban, melynek keretében kitüntetések átadására került sor. Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének zárt ülésén hozott 311/2006. (06.22.) sz. határozata alapján

MAYER MIHÁLY

megyéspüspök úr részére a
PÉCS VÁROS DÍSZPOLGÁRA
kitüntető címet, és az ezzel járó 300 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Szirmai Csaba** úr részére a
PRO CIVITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 300 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **dr. Marton István** úr részére a
PRO CIVITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 300 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Kiss Tibor** úr részére a
PRO CIVITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 300 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Jordán Tamás** úr részére a
PRO CIVITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 300 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Nyirati István** úr részére a
PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 250 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Kadia György** úr részére a
PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 250 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Dörömböző Géza** úr részére a
PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 250 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Ágoston Zoltán** úr részére a
PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 250 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés a **Pécsi Harmadik Színház** Közhasznú Társaságnak a
PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 1 000 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés az **Elcoteq Zártkörű Részvénytársaságnak** a
PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 1 000 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Gergő Márta** úrnő részére a
POSZTUMUSZ VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Timo Pohjansalo** úr részére a
VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM
kitüntetést és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Gömör János** úr részére a
VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Póla József** úr részére a
VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Lábad Imre** úr részére a
VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Csatlós Ferenc** úr részére a
PÉCS VÁROS KÖZMŰVELŐDÉSI DÍJA
kitüntetést és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Mezei József** úr részére a
Pécs Város Oktatási Díja
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Csonka Károly** úr részére a
POSZTUMUSZ PÉCS VÁROS MŰVÉSZETI DÍJA
kitüntetést és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Barkó György** úr részére a
PÉCS VÁROS MŰVÉSZETI DÍJA
kitüntetést és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Czerpán István** úr részére a
PÉCS VÁROS TESTNEVELÉSI ÉS SPORT DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Csaba Gyula** úr részére a
PÉCS VÁROS MŰSZAKI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **dr. Messné dr. Mezey Klára** asszony részére a
PÉCS VÁROS SZOCIÁLIS DÍJA
kitüntetést és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **dr. Sohár Endre** úr részére a
PÉCS VÁROS KÖZSZOLGÁLATI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Szolcsányi János** úr részére a
PÉCS VÁROS TUDOMÁNYOS DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Behékné Barta Mária** asszony részére a
PÉCS VÁROS HUMANITÁRIUS DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Gömöry Miklósné** asszony és **Tóka Alina** úrnő részére a
PÉCS VÁROS KISEBBSÉGI DÍJA
kitüntetést megosztva, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Molnár László** úr részére a
PÉCS VÁROS KÖZBIZTONSÁGI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

ÖRÖM ÉS SZOLGÁLAT

Mayer Mihály megyéspüspök Pécs díszpolgára

Az iskolások kiemelkedő teljesítményét érdemjegyekkel és kitüntetésekkel ismerik el. A példaértékűen dolgozók dicsőségtáblára kerülnek, "akikre büszkék vagyunk" felirattal. A tudósok és művészek elért eredményei egy nagy közösséget gazdagítanak, s merít belőle az emberek sokasága. Az egyház példaképeket állít, és szentté avat – nem kizárólag az elismerés miatt, hanem azért is, hogy mintát szolgáltasson a többiek számára: ez az embertársad jó úton járt, olyan szinten került közel Jézushoz, ami biztos utat mutatott neki az üdvösség felé. Amikor a társadalom kiemeli valakinek az elért eredményeit és a közösség elé állítja példáját, ez a reflektorfény rámutat egy olyan értékre, amire a többieknek is szüksége van.

Mayer Mihály püspök úr nemcsak a katolikus hívők számára, hanem a társadalom egészének nyújtja ezt az értéket. Akik élő tagjai az egyháznak, azok ezt tudják, de azok is részesülnek ezen javakból, akik nincsenek ennek tudatában – mert benne élnek egy közösségben, Pécs városának közösségében, és mindenkire hat az a millió, ami a szellemi és lelki élet kisugárzásaként áramlik térségünkben.

A pécsi püspök történelmi örökség részeseként éli szolgálatát. Krisztustól nyert küldetése arra szólítja, hogy – Szent Pál szavaival – hirdesse Isten üzenetét "akár alkalmas, akár alkalmatlan", azaz sose mérlelje szavait csapán emberi szempontok szerint, mert neki nem azt kell mondania, amit az emberek várnak tőle, hanem azt, amit az Úristentől kapott. Küldetése nem engedi meg, hogy a népszerűség érdekében a lelkek pillanatnyi szimpátiáját tekintve "eladható" formában közölje az emberekkel az egyház tanítását. Neki nem színt kell vinnie a világba, hanem a fényt kell sugározni, hiszen Krisztus nem érzelmeket és romantikát kínál nekünk, hanem az Isten Országát, ahová boldog, de keresztet hordozó út vezet. S ebben nincs alku, ezt csak egyféleképpen lehet végigjárni: teljes elkötelezettséggel.

Létünk Isten szeretetében fogant: meg akarta osztani velünk az élet örömét. Mire magunkra ébredtünk, az önfeledt boldogságunkat már beárnyékolta a bűn. Isten mégse vonta vissza tőlünk meghívását, hogy Vele közösségben éljünk. S ennek a főlemelő volta határozza meg életünk egészét, az Istennel töltött földi élet-szakaszt is, minden nehézsége ellenére.

Mayer Mihály püspöki jelmondata ezt a lelkületet állítja elénk: *Gaudium nostrum Dominus, a mi örömünk az Úr.*

A nehéz időket megélt ember gyakran elerőtlenedik. Minél nagyobb megpróbáltatás nehezedik vállára, annál nyitottabb szívvel kell fogadnia Isten felkínált segítségét. Isten sosem kér lehetetlent az embertől: a feladatokhoz lehetőséget is biztosít. Ez nem vágy, hanem tapasztalat.

S hogy a megvalósításhoz szükséges lendület forrása az Úristen, ez nem emberi optimizmus, ez annál több: ez az Istentől nyert remény. Isten minden más adományát megelőzően oltotta belénk ezt a tapasztalást, hogy életünknek van távlata és bizonyossága, és ez Ő maga. Ebben élve semmi emberi kicsinyesség nem képes veszélyeztetni az élet töretlen ívét és boldogságát.

Amikor városunk vezetői díszpolgári címmel tüntetik ki egyházmegyénk püspökét, ezt az előremutató és fölemelni próbáló szolgálatát értékelik, és felhívják a város polgárainak figyelmét őrá, aki eredményesen dolgozik a köz javára. Eddig is így volt ez, és ezután is így lesz. Mégis fontos, hogy ez a szolgálat a figyelem előterébe került, és a polgárok életkörülményeiért felelős városi vezetés – a főpásztor személyére mutatta – elismeri az egyház helyes iránymutatását, és mintaként mutat rá annak vezetőjére.

Amikor Krisztus közösségében – az egyházban – elismernek valakit, az a főhajtás elsődlegesen Jézusnak szól. Ezért az egyház “előadóművésze” úgy hajlik meg a tapsoló közönség előtt, hogy az Úristennek továbbítja az elismerést. Ebben a szolgálatban az ember tolmács, aki megpróbálja pontosan közvetíteni azt, amit ő maga is kapott.

Jézus, akit embertársainknak nyújtani szeretnénk, így mutatja be övével való kapcsolatát: “Aki nem a kapun megy be a juhok aklába, hanem máshonnan hatol be, az tolvaj és rabló. Aki a kapun megy be, az a juhok pásztora. Az őr kinyit neki, a juhok pedig megismerik a hangját. Nevükön szólítja juhait, és kivezeti őket. Amikor mindegyiket kivezeti, elindul előttük, s a juhok követik, mert ismerik a hangját. Idegen után nem mennek, hanem elfutnak tőle, mert az idegennek nem ismerik a hangját.” (Jn 10, 1-5) Jézus apostolai és a mai apostolutódok, a püspökök – a Mesterüktől átvéve küldetésüket – ismerik, és nevükön szólítják Isten népének tagjait. Ez a személyes kapcsolat arról tanúskodik, hogy a pásztor szívén viseli nyája sorsát: foglalkoztatja, mi történik a rábízottakkal. Nem “hivatalból” szól hozzájuk, hanem azért, mert törődik velük. És ez a törődés eredményes: akar és tud segíteni nekik. Velük van jó és balsorsukban: biztonságot teremt számukra, és védelmet nyújt a veszély idején – ezt teszi minden pásztor, a Jópásztortól tanulva a szolgálatot.

S az az ember, aki közösségben van Krisztussal, követi a pásztort és figyel szavára, sőt meg is érti azt. Tudja, hogy általa jut el a “zöldellő mezőkre” és “az élő víz forrásához” – miként ezt a zsoltáros imádkozta.

Jézus így tárja elénk szolgálatát: “Én vagyok a kapu. Aki rajtam keresztül megy be, üdvözülni, ki-be jár, és legelőt talál. A tolvaj csak azért jön, hogy lopjon, öljön és pusztítson. Én azért jöttem, hogy életük legyen, és bőségben legyen.” (Jn 10, 9-10)

Amikor a pécsi egyházmegye főpásztora nemcsak a hívek részéről kap figyelmet, hanem a társadalom egésze vallja meg, hogy ismeri a hangját, akkor bizakodva várjuk, hogy ennek eredményeként a nyomába is szegődjenek. Kövessék azt a jót, amit a közügyet szolgálva felmutat és cselekszik.

Mert a pásztor hangját ismerni és nem követni – ellentmondásos. Várjuk, hogy egyre nagyobb teret kapjon ebben a városban és az egyházmegyében a szó ereje és hatékonysága. Mert nincs nagyobb öröme a pásztornak, mint amikor látja, hogy az általa szolgált élet bőségben termi gyümölcsét.

Isten éltesse egyházmegyénk főpásztorát, Pécs városának új díszpolgárát, aki szól – és azt a népet, aki érti szavát, és örömmel fogadja, hogy szolgálják!

Garadnay Balázs

Száz éve Péccsett... 1906-ban

- július 1.** Meghalt Aidinger János, 1884–1904 között volt a város polgármestere.
- július 7.** A Pécsi Dalárda dalos-ünnepa a Tettyén.
- július 9.** Vármegyei közgyűlés.
- július 13.** Rendkívüli városi közgyűlés a hadapródiskolai alapítványi helyek odaítélése és az Imre utca megnyitása (Indóház utca – Siklósi utca között) tárgyában.
- augusztus 5.** A Pécsi Dalárda népünnepélye a Tettyén.
- augusztus 5.** Havihegyi búcsú.
- augusztus 9.** Városi rendkívüli közgyűlés az Imre utca megnyitásának, a Dohánygyár telkének és a Belvárosi templom kivilágításának tárgyában.
- augusztus 12.** Népünnepély a Tettyén.
- augusztus 22.** Városi közgyűlés többek közt a Dohánygyár telkének ügyében.
- szeptember 6.** Rendkívüli városi közgyűlés többek közt a bábaképző helyéről és a városháza világításáról.
- szeptember 8.** Őszi ünnepély a Tettyén.
- szeptember 10.** Vármegyei pártot alakítottak a megyei törvényhatósági bizottság tagjai.
- szeptember 15.** A Szabadgondolkodó Egyesület alakuló ülése a városi közgyűlési teremben.
- szeptember 18.** Bélaváry Burchard István festő kiállítása a Nőegyletben.
- szeptember 22.** A Pécsi Athletikai Club sportestélye a Nemzeti Színházban.
- szeptember 30.** Guthi Soma: A mádi zsidó című életképének bemutatója a Nemzeti Színházban.

Hetvenöt éve Péccsett... 1931-ben

- július 5.** A Pécsi 48-as Jótékony Egyesület ünnepélye az egyesület helyiségeiben (Siklósi u. 32.)
- július 26.** A helyi futball megsegítésére megalakult a Pécs-Baranya Barátainak Tábor.
- július 29.** Rendkívüli városi közgyűlés az Apolló Projectograph Rt. ügyében.
- augusztus 2.** A Pécsi Leventék Dal és Zene Egyesületének ünnepélye a Tettyén.
- augusztus 11.** Olasz-magyar atlétikai verseny a PAC–PEAC pályán.
- augusztus 12–13.** A Magyar Rádió színészeinek vendégjátéka a Nemzeti Színházban.
- augusztus 15.** Népünnepély a Tettyén.
- augusztus 18.** Serédi Jusztinián hercegprímás pécsi látogatása.
- augusztus 20.** A szerb megszállás alóli felszabadulás tíz éves évfordulóján, Szent István napján hálaadó ünnepi szentmisék, istentiszteletek a város templomaiban.
- augusztus 22.** Károlyi Gyula miniszterelnök belügyminiszterre választotta Keresztes-Fischer Ferencet, Pécs-Baranya főispánját.
- augusztus 30.** A pécsi nyári művésztelep alkotóinak munkáiból nyílt kiállítás a Nőegyletben.
- augusztus 30.** Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter elbúcsúzott a város és a megye tisztviselőitől.
- augusztus 31.** Díszközgyűlés keretében felavatták a vármegyei törvényhatóságának új közgyűlési termét.
- szeptember 1–3.** A Kisdednevelők Országos Egyesületének gyűlése.
- szeptember 6.** Őszi áruminta-vásár a Pannóniában.

- szeptember 6.* A Pécsi Iparos Olvasókör 25 éves jubileumi ünnepe az Iparos-körben.
- szeptember 6–7.* Gyömölcs-, szőlő-, méz- és virágkiállítás a Nőegyletben.
- szeptember 13.* A Mecsek Egyesület 40 éves jubileumi közgyűlése.
- szeptember 28.* Vármegyei közgyűlés többek közt a jövő évi költségvetésről és felirat küldéséről a miniszterelnökhöz az Erzsébet Tudományegyetem megszüntetése ill. megcsonkítása ellen.
- szeptember 29.* Megnyílt a hangosfilm lejátzására átalakított Park mozi.

Ötven éve Pécssett... 1956-ban

- július 2.* Megkezdődött a mecseki úttörőpark építése.
- július 7.* Lehár Ferenc: Cigányszerelem című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- július 8.* Országos turistaverseny a Mecseken.
- július 9.* A Pécsi Művészegyüttes tánckarának bemutatkozó estje a Szabadtéri Színpadon.
- július 10.* Verdi: Trubadur. A Magyar Állami Operaház vendégjátéka a Szabadtéri Színpadon.
- július 12.* Kacsóh Pongrác: János vitéz című daljátékának bemutatója a Magyar Állami Operaház előadásában.
- július 15.* Bányamentő-nap Pécsbányatelepen.
- július 17.* Kommunista mártírjaink címmel kiállítás nyílt a Tiszti Klubban.
- július 31.* Könyvkiadók tanácskozása a Megyei Könyvtárban.
- augusztus 4.** Megyei pártaktíva értekezlet a Petőfi moziban.
- augusztus 6.* Nyárleszállítás címmel a Budapesti Varieté vendégjátéka a Szabadtéri Színpadon, Latabár Kálmán fellépésével.
- augusztus 12.* Hunyadi János halálának 500. évfordulója alkalmából emlékünnepség a Széchenyi téren, melynek keretében felavatták Pátzay Pál Hunyadi-szobrát. A Szabadtéri Színpadon hangverseny zárta a megemlékezést.
- augusztus 17.* A Magyar Dolgozók Pártja nagygyűlése a Szabadtéri Színpadon.
- augusztus 19–20.* Vidám pécsi vásár – rendezvény a Balokány ligetben.
- augusztus 25–28.* V. Országos Vegyészkongresszus az Orvostudományi Egyetemen.
- szeptember 2.** Bányásznap rendezvények.
- szeptember 3.* A Plovdivi Népi Együttes estje a Szabadtéri Színpadon.
- szeptember 4–5.* Dobi István, az Elnöki Tanács elnökének pécsi látogatása.
- szeptember 6.* Olavi Kajala, Lahti város polgármesterének látogatása.
- szeptember 7.* Színes-fotó kiállítás nyílt az SZMT művelődési otthonában (Színház tér).
- szeptember 20.* A zágrábi Lado népi együttes estje a Nemzeti Színházban.
- szeptember 21–22.* A Magyar Földrajzi Társaság vándorgyűlése a Magyar-Szovjet Társaság székházában, a Janus Pannonius utca 11-ben.
- szeptember 23.* Szállj költemény címmel irodalmi est a Liszt-teremben.
- szeptember 23.* A Baranya Megyei Tanács ülése többek közt a termelőszövetkezetek fejlesztésének újabb feladatairól.
- szeptember 28–29.* Ünnepi rendezvények a Néphadsereg Napja alkalmából.

szeptember 19. Városi tanácsülés többek közt a VB munkájáról, a Városi Bíróság működéséről, az 1957. évi költségvetés tervezetéről.

szeptember 29. Móricz Zsigmond: Nem élhetek muzsikaszó nélkül. Bemutató a Nemzeti Színházban.

Huszonöt éve Pécsett... 1981-ben

július 1–2. A Magyar Hidrológiai Társaság vándorgyűlése a Pollack Mihály Műszaki Főiskolán.

július 5. Gyászünnepe a zsinagógában az 1944. július 4-én a pécsi gettóból elhurcolt zsidók és Ernster Dezső operaénekes (1898–1981) tiszteletére.

július 10–19. Pécsi Ipari Vásár.

július 11. Balettest '81 című – három Bartók-művet bemutató – balett előadással nyílt meg a Pécsi Nyári Színház.

július 11. A CVOCI prágai pantomimtársulat vendégjátéka.

július 11–12. IV. Szövetkezeti Néptánc Fesztivál.

július 12. Megnyílt a VII. Országos Kislétszámú Biennálé.

július 12. A prágai Burlesque Színház vendégjátéka a Tettyén.

július 12. V. Országos cserépvásár a Sétatérén.

július 12. Monteverdi: Magnificat. Kamarabalett a Barbakán bástyában.

július 13. A Bóbita Bábszínház Bartók-estje – Cantata profana, A fából faragott királyfi – a Csontváry-udvarban.

július 15. A Teatr Polski Poznan balett-együttesének vendégjátéka a Szabadtéri Táncszínen.

július 15. Csángó ballada címmel a Pécsi Balett bemutatója a Csontváry-udvarban.

július 16. XIII. Nemzetközi zenei tábor a Pécsi Tanárképző Főiskolán.

július 16. A Dante szimfónia. Kamara-balett bemutató a Tettyén.

július 18. Bartók: hegedűduók, Gy. Vass Ágnes és Gyerme István hegedűművészek és a Pécsi Balett előadásában a Barbakán bástyában.

július 19. Szophoklész: Antigoné. A Pécsi Balett táncjátékának bemutatója a Tettyén.

július 20. Énekek Éneke. Kamara-balett bemutatója a Barbakán bástyában.

július 22. Zerkovitz Béla: Csókos asszony című operettjének bemutatója a Szabadtéri Táncszínen.

július 22–24. XXII. Mecsek Kupa nemzetközi kerékpáros verseny.

július 23. A Szenegáli Nemzeti Balett estje a Szabadtéri Táncszínen.

július 27. Összezapások címmel a Baranya Táncegyüttes estje a Tettyén.

július 28. Aczél György, az MSZMP Politikai Bizottsága Tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese, a város országgyűlési képviselője Pécsre látogatott, és részt vett az MSZMP Baranya Megyei Bizottságának ülésén.

augusztus 1. Moliere: A fősvény. A Pécsi Amatőr Színház bemutatója a Tettyén.

augusztus 3. Csokonai Vitéz Mihály: Karnyóné. Bemutató a Tettyén a Pécsi Amatőr Színház előadásában.

augusztus 3–8. A Magyarok Világszövetségének IV. Anyanyelvi Konferenciája a POTE-n.

- augusztus 4.* Kristof Zgraja (fuvola) és Jacek Bednarek (bőgő) jazz-estje a Minaret-udvarban.
- augusztus 7.* A makói művésztelep alkotóinak munkáiból nyílt kiállítás a Színház téri kiállító-teremben.
- augusztus 13–14.* Országos biológusnapok a POTE-n.
- augusztus 16.* Zágon Gyula festő kiállítása a Helyőrségi Művelődési Otthonban.
- augusztus 17–19.* Nemzetközi endokrinológiai konferencia a POTE-n.
- augusztus 17–21.* Közművelődési kutatók és oktatók tanácskozása a Pécsi Tanárképző Főiskolán.
- augusztus 20.* Alkotmány-napi ünnepség a Melinda utcai szabadidő parkban.
- augusztus 22.* A Knocke-Hesiti (belga) Cantabile kórus hangversenye a Liszt-teremben.
- augusztus 24.* Felavatták a Tüzér utcai felüljárót.
- augusztus 24–25.* A Magyar Táplálkozástudományi Társaság VIII. vándorgyűlése a POTE-n.
- augusztus 26.* A Baranya Megyei Tanács ülése többek közt az energiagazdálkodásról.
- augusztus 27–29.* A Magyar Mikrobiológiai Társaság konferenciája a POTE-n.
- augusztus 31.* A műszaki szakemberképzésről kezdődött háromnapos országos konferencia a Pollack Mihály Műszaki Főiskolán.
- szeptember 1.** Meghalt Bizse János festőművész.
- szeptember 3–4.* XII. Épületgépész kollokvium a BÉV munkásszálló dísztermében.
- szeptember 4–6.* Bányásznap rendezvények.
- szeptember 4.* A kőzetek világa címmel nyílt állandó kiállítás a Káptalan utca 3-ban.
- szeptember 11–12.* Az egészségnevelés általános kérdései. Tudományos konferencia a POTE-n.
- szeptember 12–13.* XV. Mecsek autós hegyi verseny.
- szeptember 13.* Kun Éva keramikus és Csete Ildikó textiltervező kiállítása a Pécsi Galériában.
- szeptember 16.* Városépítés és környezetkultúra címmel kiállítás nyílt a Mozgalmi Házban.
- szeptember 16.* Az értelmiség helyzetéről tanácskozott az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága.
- szeptember 18.* Nádler István festő kiállítása a Színház téri kiállító-teremben.
- szeptember 20.* A Nevelők Háza Kamarakórusának koncertje a Liszt-teremben.
- szeptember 21.* Polgár Mariann zongoraművész koncertje a Művészeti Szakközépiskolában.
- szeptember 21.* A Megyei Könyvtár Ars poetica rendezvénysorozatának vendége volt Róbert László újságíró.
- szeptember 22.* Átadták a Petőfi utcai gyermekkönyvtárat.
- szeptember 24.* Városi tanácsülés az 1981–85 közötti feladatokról, az ifjúsági törvény végrehajtásáról, a város ifjúságának helyzetéről.
- szeptember 28.* Virágh Endre orgonahangversenye a Székesegyházban.
- szeptember 30.* A Magyar Zeneművészek Szövetsége Dél-dunántúli csoportjának szervezésében ünnepi koncert a Pécsi Galériában a Zenei Világnap alkalmából.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

dr. Ács Zoltán * dr. Ádám Antal * Ágoston Péter (Szentlőrinc) * dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetyű) * Angster József * dr. Antal Borbála * Arató Csaba (Budapest) * Auer Gábor * dr. Balatonyi Gábor * dr. Balatonyi Zoltán * Balázs Gábor * Bánfai Antal * dr. Bánhegyi Mihály * Komoróczy Ildikó * dr. Bank József * Bánki Erik (Mohács) * Baranyai Pál * dr. Barcza Tiborné (Budapest) * Baronek Jenő * dr. Barri Istvánné * Bartha Júlia * Baum Attila * Baum Károly * Begovác Rózsa * Békés Sándor * dr. Bellei Árpád * dr. Benke József * dr. Benyovszky Imréné * vitéz Berkovits Tivadar (Baden-Baden) * Bellehem István * Bellehem László * dr. Bihariné Bauer Zsuzsa * dr. Bíró József * dr. Blasszauer Róbert * Boda Miklós * Bóday Anna * Bóday Miklós * Bóday Zoltán * dr. Bodor András (Komló) * Bodor Attila * Bogméné dr. Tóth Mária * Bókay Endre * Borbáth Sándor (Győr) * dr. Borhidi Attila * Boros László * dr. Borsay Péter * Borsy Eszter * dr. Bődő László * Budai Jánosné * dr. Buzády Tibor (Budapest) * dr. Búzás Tibor * Czérpan István * dr. Csaba Tamásné * Csánk Jenőné * dr. Csullag József (Bonyhád) * dr. Csullag Zsolt (Bonyhád) * dr. Dankó Imre (Debrecen) * Darida Miklós * dr. Deli József & Szegvári Csilla * Dénesi Ödön * Derényi László (Vác) * Dévényi Sándor * dr. Dobay Péter * Dobó Rudolf * Dolgos Sándor * Dunai Imre * dr. Éberling László * dr. Emyes Mihály * Éri István (Budapest) * Fedeles Tamás * Ferenci József & Ivicz Ilona * Filákovity István * Fitos Gábor * dr. Flerkóné dr. Bárdos Vera * Frankovics György * Füredi József * dr. Füredi Péter * Füredi Zita * Gábor Olivér * Gál Éva & Márfi Attila * Gálhidy Éva * Gálos Éva * Gállos Orsolya (Pécsvárad) * dr. Gáspár Gabriella * dr. Gáspár László (Budapest) * Gasz Zoltán * dr. Gazda Ferenc * Gergely Tibor * Gesztesy Zsuzsanna * Glock Imréné * Golob Ferenc * Gonda Tibor * Gömör János * Guld József * dr. Gundrum Károly * Györey Ferencné * Hágén József * dr. Hajnal László * dr. Hajzer Lajos * Halász Károly (Paks) * dr. Haldia Judit (Mosonmagyaróvár) * dr. Haldia Tamás * Haló Krisztián * Hárnay László * Haraszt Ágnes * Haraszt Gábor (Pécsudvar) * dr. Hárs Éva * Harstein Jenő * dr. Hartai István * dr. Havasi János * Hegedűs Lajos * Hencze Tamás & dr. Király Magdolna (Budapest) * Hevesi András (Budaörs) * Hideg József * Hoffmann Judit (Kozármisleny) * Hormay Mihály * dr. Horn János (Budapest) * Horváth Attiláné dr. Nagy Éva * Horváth Béla (Budapest) * Horváth István * Horváth József * Horváth Józsefné * Horváth Zoltán * Horváthné Buchert Eszter (Abaliget) * Huba József * Hudák István * Ijjász István * Ilcsik János (Mohács) * dr. Illei György & dr. Donhoffner Agnes * István László * Ivasvika Mátyas * dr. Jandó Péter * dr. János Edit * Járányi László (Bocodföld) * dr. Jéki László (Budapest) * Jerney Miklós & Borsy Márta * Jeszták Lajos * Joó Anna & Fekete László * dr. Jobst Kázmér * Józsa Judit * dr. Kádár Géza * dr. Kádár Géza (Szombathely) * dr. Kálózi Tamás (Budapest) * Kamarás Júlia * Kanizsai István * Karancsi Illus * dr. Kelemen László * dr. Keller Mayer Miklósné * Kereses Imre * Keszkenyös Imre (Keszű) * Kilár Győző * Kilár Zsolt * Kis Jánosné * Kismányoky Károly * dr. Kiss Iván (Budapest) * dr. Kocsis Béla * Kolat Irén * Kollár Levente * Koltai Erika * dr. Korinek László * dr. Koós Margit * Kovács Attila * Kovács Gyula * Kovács Imre * Kovács Szabó János * Kőszegi Gábor * Kraft János * dr. Krassó Sándor * dr. Krommer Károly * Kukai András * Kulcsár László * Kungl János * Laczayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) * Laczheyi Béla * Lafferton Győző * Lakatosné Novotny Sarolta * László Károly (Basel) * Légrádi Szabina (Baja) * dr. Lehmann Antal * dr. Lénárd László * Lengvári István * Lenkovics László * dr. Létai György * Lischka Györgyné * dr. Lovász György * dr. Lovász Istvánné * Lovász Lázár * dr. Madas Éva (Székesfehérvár) * Madas Katalin * Mádli Dalma (Budapest) * Magyarlakai Józsefné dr. * dr. Majdán János * Majoros György * Makkné Takáts Katalin * dr. Makovics Gyula * Mánfai Ildikó * Márcz Róbert * Markó Imre * Marks Levente * Marsai Ágnes (Hosszúhetyű) * Mateisz Lénárd * Matkovits Eleonóra * dr. Mátrai Béla * dr. Méhes Károly * dr. Meláth Ferenc * Mendly Lajos * dr. T. Mérey Klára * dr. Mestány Gyuláné * dr. Mestány Ildikó * dr. Mezey Béla * Mihályi István * Millei Ilona * Myskovszky Imréné (Budapest) * Mischl Róbert * Molnár G. Judit * Móró Anna Mária * dr. Mózsa Szabolcs (Budapest) * Müller Lajos (Palkonya) * Müller Péter (Hosszúhetyű) * Nádor Katalin (Boágd) * Nagy Csaba * Nagy Erzsébet * dr. Nagy Gábor * dr. Nagy Imre * dr. Nagy József * Nagy Norbert (Szentlőrinc) * Nagy Sándorné * Nagy Zoltáné (Kövágószőlős) * Nemes Zsolt (Budapest) * Németh Norbert (Csányoszró) * Németh Zsolt * Norgauer Mária * Nürnberg Geréza * dr. Nyers József * dr. Olasz István * dr. Ormos Mária (Budapest) * Öhlmüller Miklós * Paksai Sándor * Palágyi Gergely * Pályfi Attila * ifj. Pályfi Attila * dr. Pandúr József * Papp Béla (Hird) * Papp Miklós (USA) * dr. Pásztoriné Kovács Júlia * dr. Páva István * dr. Páva Zsolt * dr. Pesti János * Peták Péter * Pete József * Péter Pál * dr. Péteri Zoltán (Majosháza) * Petrovits Béla * Petrusz-Kerner Mária (USA) * Plathy István * dr. Pilkhoffer Mónika * Póla Péter * Polgár Éva * Pusztafalvi Gábor * dr. Rác Gábor * dr. Rác-Zottlilla Erzsébet (Keszthely) * Radnóti Ilona * Radó Péterné (Budapest) * dr. Rákóczi István * dr. Rákosyné dr. Vass Klára * Ramocsai Istvánné (Budapest) * Rayman János * Réffalvi Sándor * dr. Roisz Andrásné * Roma Enrico (Budapest) * dr. Román Lászlóné * Rónaki László * Rónaky Edit * Rozványi György * Rozs András * Róth Lajos * Rusznyákné Gaszt Felícia * Sallay Árpád * Sándorné Gacsályi Irma * dr. Sarlós Tamás * Sasvári és fia Kft. * Schaller Károly * Schmelzer Józsefné * dr. Schmidt József * Schnell Mihály * dr. Schweitzer Gábor (Budapest) * Sebők Ferenc * Selmecei László * Sey Gábor * dr. Simon Higin (Kozármisleny) * dr. Siptár László * Sivák Henrik * dr. Somosi Konrád (Komló) * Soó László * dr. Solyom László (Budapest) * dr. Sramó András * Staub Ernő * Stenczer Béla * dr. Süle Tamás * Szabados György * Szabó Arto Olavi (New York) * Szabó Dorka * Szabó Klára Gabriella (Budapest) * dr. Szabó László (Miskolc) * dr. Szabó László Gy. (2) * Szabóné König Éva * Szakács Gyula (Cserkút) * Szalay Lajos * Szamosi Szabolcs * Szarka Zsolt * dr. Szabényi Imre (Budapest) * Szeifert Judit * dr. Szelestey Judit * Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) * Szentivánszki Jeromos * Szieberth Istvánné * Szieberth József (Balatonföldvár) * Szieberth Judit * Szirtes Béla * Szirtes Zoltán (Kövágóöttös) * Szluka Balázs * Tamási Balázs * dr. Tamási Károlyné * dr. Tamásy István (Leányfalu) * Tavasz Marianna * Tegzes Ferenc * Temesi Endre Miklós * dr. Ternák Gábor * Tihanyi János * Tirkala Ferenc * dr. Tóbiás János * dr. Toller László * dr. Tóth Gyula * dr. Tóth József * G. Tóth Károly * Tóth László * Tóth Mihályné * Tüskés Tibor * dr. Ujvári Jenő * Ursprung János * Úz György * Vándori András * dr. Varga Csaba (Budapest) * Varga Koppany (Budapest) * dr. Varga Levente * Varga Mihály * dr. Vargha Dezső * Várnagy Attila * dr. Varró Zoltán & dr. Darók Judit * Vass István * dr. Végh Mária * Végh Tibor * Visy Zoltán (Budapest) * dr. Visy Zsolt * Weller János * Wenczel Csilla * Werner Imre * Wolosz Vera * Zalay Buda * Zemplényi Antal * dr. Zemplényi Vera * Zengővári Mária (Budapest) * Zolotnoky Ferencné * dr. Zoltai Akosné * dr. Zsigmond Endréné (Szombathely) * Zsolnay Antal József * dr. Zsolt Njura (Gárdony)

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Nevelési Központ * BAR-ZAL Lapkiadó Kft. * Baranya Megyei Bíróház * Baranya Megyei Levéltár (2) * Belvárosi Általános Iskola * Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület * A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma (3) * Civil Közösségek Háza Egyesület * Csorba Győző Megyei Könyvtár (2) * Dél-Dunántúli Regionális Marketing Igazgatóság * Déri Múzeum (Debrecen) * Egészséges Városért Alapítvány * FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet * Hajnóczy József Kollégium (2) * Hétfő Kft. * Hidasi Bt. * Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola (3) * Jókai Iskola Alapítvány * Jurdik és Jurdik Bt. (Kozármisleny) * Lauber Dezső Városi Sportszernak * MárkusZínház * Mecsek Egyesület * Pécs-Baranyai TIT * Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (40) * Pécs/Sopiane Örökség Kht. * Pécs Város Oktatási Bizottsága (38) * Pécsi Gyermekotthon * Pécsi Távfűtő Kft. * Pécsi Testnevelési Általános Iskola és Középiskola, Sportiskola * PTE Egyetemi Könyvtár * PTE Egyetemi Levéltár * PTE BTK-TTK Könyvtár * PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Könyvtára * Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola * Várkonyi Nándor Könyvtár * Város történeti Múzeum